



# કરણી તેવી પાર ઉતરણી

અથવા

કાકામામા કેહેવાના અને ગાંઠે હોય તે લેવાના.

બુલ્લવર લીટનની “નાઇટ ઑફ મોરનીંગ” નામની જાણીતી  
નાવેલને આધારે પારસી સંસારી હાલતને લાગુ  
પાડી રચેલો નાટક.

૨૩૧૩

નાટક ૪ અંકી.

પારસી નાટક મંડલીને માટે

ખનાવનાર

અરદેશર બેહેરામજી પટેલ,

તે “૧૦૦ વરસના અમરાજી ૧૭ વરસની શીરીન સાથે  
પરણુવા નીકળ્યા” વાલા નાટકનો કર્તા.

(આ ચોપડી રેજિસ્ટર કરાવી તેનો સંપર્કો હક ખનાવનારે રાખ્યા છે.)

ધી બોંબે જામે જમશેદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડ.

સને ૧૮૮૫ ઇશવી.

કીમત રૂ૦૮



૨૩૪૪

# કરણી તેવી પાર ઊતરણી

અથવા

કાકામામા કેહેવાના અને ગાંડે હોય તે લેવાના.

પ્રથમ લીટનની “નાઇટ ઑંડ મોરનીંગ” નામની જાણીતી  
નાવેલને આધારે પારસી સંસારી હાલતને લાગુ  
પાડી રચેલો નાટક.

---

નાટક ૪ અંકી.

---

પારસી નાટક મંડલીને માટે

ખતાવનાર

અરદેશર બેહેરામજી પટેલ,

તે “૬૦ વરસના અસલાજી ૧૭ વરસની શીરીન સાથે  
પરણવા નીકળ્યા” વાળા નાટકનો કર્તા.

—૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬—

(આ ચોપડી રેજિસ્ટર કરાવો તેના સવસો હક ખતાવનારે રાખ્યાછે.)



ધી બોંબે જામે જમશેદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કંપની લીમીટેડ.

સને ૧૮૮૫ ઇશવી.

કીમત રૂ૦ ૮

## દી બા યો.

એ માસની નાની મુદતમાં વાંચનારની સનમુખ પાછા રજી થવાની મને તક મળી છે અને આ વખતે વધારે દુરખ ભરયાં હઈ હાં સાથ તથા મજબુત પગ સાથ હું ઊભો રહ્યો છું. “અસલામ” વાલો મારો નાટક પરબને પયારો થઈ પડ્યો હતો એમ જો હું જોતું તો તેમાં કોઈબી રીતે સાદરાગાતનાં અન્યાયમાં હું આવી શકતો નથી. હરાત વેર દેશી કુટુંબોની મોટી ગીરદીની હજીર તે ભજી બતાવવામાં આવ્યો હતો અને હજી તે બીજી ઘણીક સતની હઈઆની જોવાની તે ઉમેદ આપે છે. મારા એ ખેલ તથા મારા લાયકીવાલા મીતર મીઠા નાનાભાઈ રૂશનમજી રાણીનાનાં “કાલાં જેંદાં” નાં ખેલ દેશી કુટુંબોમાં પારસી સંસારી ખેલો તરફ જે અજબ પણ વાજબી પયાર ઉત્પન્ન કર્યો છે તે સારાં ફલ નીપજવાવાની ઉમેદ આપે છે. જે ખેલની તપાસ માટે હું આજે રજી થવાની હામ ભીડું છું તે તપાસમાં જો હું “અસલામ” ના ખેત્ર ફરતાં વધુ ફતેહમંદ નીવડીશ તો હું મને પોતાને વધારે લાગયશાલી સમજીશ તથા એક વધારે હીમતવાન પગલાં માટે હામ ભીડવાને વાજબી જોઈશ. બુલ્લવર લીટનની “Night and Morning” વાલી અતી રશીલી પણ કર્ણારશી ક વારતા એકેએક ફેલવાયલા દેશી ગરહસથે વાંચેલી હોવી જોઈયે. તે વારતાનો પુરતો ખયાલ આપવાને, આપણાં માજી વાઈસરાયનાં એ માનવંતા પીતાની લખાણ શક્તીની ખુબીનો મુંબઈનાં તખતા ઉપર આ પેહેલીજ વખત ચીતાર આપવાને, હું ફતેહમંદ નીવડ્યો છું એમ જો મારા એ ફેલવાયલા મીતરો મને કહેશે તો મારી એ મેહેનતનું ફલ મને પુરતું મજબુત છે એમ હું સંતોશ

લઈશ. મારા જોવો એક “અદના” આવી વખણાયલી વારતાને પુરતો ઈનસાફ આપી શકેજ નહીં, તોપણ જ્યારે એવી ઉત્તમ વારતાનો લાલ આજ વેર લેવાની મેહેનત થઈ નથી, ત્યારે મેં તે કામ માથે લેવાને હીમત કરીછે, જો કે પારસી સંસારને આ નાટક વધારે લાગુ પાડવાની મારી હાંસમાં, મુંબઈનાં તખ્ત તા ઉપર તેને વધુ ઝિંચાણ કરનારો બતાવવાની મને પહેલી ફરજમાં, લખનારની ઘણાંક નેમથી મને વેગલા જવું પડ્યું છે. તોપણ કામઠી રીતે “Night and Morning” ના આ એક ચીતારછે એ તો કોઈથી ના પાડશે નહીં.

ખિલનો મુખય શીણુગાર તેનાં અતી રશીલાં દીલ ઉસકેર નારાં ૧૩ ગાયણોમાંછે એમ મારે એકદમ કયુત્ત કરવું જોઈયે, જે ગાયણો માટે મારા મેહેરબાન મીતર મીં કીરોઝશાહ રસત મજા બાટલીવાલાનો હું આભારી છું. મારા એ મીતરની એ મેહેરબાનગીનો બોજો કેમ હલકો કરી નાંખવો તે બીચારમાં હું આ નાનો દીબાચો ખતમ કરું તે અગાઉ મારે પાછું જણાવવું જોઈયે કે આ ગાયણો ઉપર પણ મારા એ એકમારગી કચી મીતર એખલાનોજ હક છે.

**અં બેં પટેલ.**

મુંબઈ, તાં ૩૧મી જાનેવારી સને ૧૮૮૫.

## ના ટ ક પા ન.

- શોરાબશાહ દુમશીયા... પોતાના મરનાર બાઈ દોરાબશાહનો રૂપો  
લાખનો પચાવી બેડેલો પારસી “મરદસય.”
- ફલીમામા... .. શોરાબશાહની ધરીઆણીનો બાઈ જે નેકી  
અને ખુબીમાં શોરાબશાહને વીશરવિઝ.
- રૂસતમ... .. શોરાબશાહનો ખરેખરે અસીલ અને દયાલુ  
એક પુરો ખંદીના મરજથી હેરાણ થતો બેટો.
- નાદીરશાહ... .. શોરાબશાહનો લકઘર દુલદ પ્રમાણીક ભત્રીજો.
- કાવરા... .. નાદીરશાહનો કમનસીબ બાલક બાઈ.
- બેહેરામશાહ... .. શોરાબશાહનો દુનીયાનો ખાધેલો “વખત  
જોઈ વાત કરતો” કારભારી.
- પાલી પપેટો... .. નાજાનો વાંકી તથા કમનસીબે બુઝાઆના  
ફાંદામાં નાચારીથી ફસેલો પારસી.
- માંકો... .. મરનાર દોરાબશાહ દુમશીયાનો વફાદાર તથા  
“ભરભરપો” કારભારી.
- જેઠમલ... .. એલપાડનો બાણીનો મારવાડી સાહુકાર અને  
નાદીરનો એક વખતનો “દયાલુ” શેઠ.
- ચાંદજીભાઈ... .. જેઠમલ મારવાડીનો વફીલ.
- ખરાડ... .. નોટ બનાવનારાઓનો દગારો સાથી.
- પીરોજ... .. મરનાર દોરાબશાહની વીધવ.
- ગુલખાનું... .. શોરાબશાહની ખરાબ ખવાશની ધરીઆણી.
- નાજાં ઘેલી... .. ફલીમામાની તજી દીધેલી તથા પાલી પપેટો-  
ની કરી લીધેલી બેટી.
- ખટલી... .. નાજાંની દામી.

ખોટી નોટ બનાવનારાઓ, પોલીસ અમ-  
લદારો, સીપાહો, નોકરો, છત્વાદી,

[એ ખેલ પારસી નાટક મંડલીએ તા. ૩૧ મી જાનેવારી ૧૮૮૫  
થી લજી બતાવવાને સાડ કર્યો હતો.]

# કરણી તેવી પાર ઊતરણી

અથવા

કાકામામા કેહેવાના અને ગાંઠે હોય તે લેવાના.



**અંક પેહલો—**દેખાવ પેહલો.

[મરનાર દારાજશાહ દુમશીયાના બંગલાનો એક ખોરડો; કેટલીક મુખીઓ ટાંગેલીછે; ચોપડીની કબૂત ઉભેલીછે; બંદુક વનરોગે છુટો છવાયો સામન છે; કારભારી બેહેરામશાહ ટેબલ ઉપર લખવા બેઠાછે; મરનાર દારાજશાહનો કારભારી માકો ગમગીન ચેહેરે તેની સામણે ઉભો છે.

**માકો—**બેહેરામશાહ શેઠ, મારા મરનાર શેઠ દારાજશાહ દુમશીયાનો આ હોલછે. કેવા ભલા શેઠ હતા તેનો અમે જયારે સઘલા નોકરો વિચાર કરીયે છીયે ત્યારે તેવણુની વિધવા અને બેટાઓ વિષે અફસોસ ઉપજેછે. તે બીચારાઓનું શું થશે તે સમજીજ શકાતું નથી.

**બેહેરામશાહ—**ખચિત્ત તેઓનું લવિખ્ય સારું નથી. મરનાર દારાજશાહ નજદીક પ લાખ રૂપયાની દોલત મેલી મરણ પામવાછે એ ખરી વાતછે પણ તેવણુ વસીયતનામા વગર અચબુચ મરણ પામવાથી તેવણુની સઘલી અસ્કયામત અને દોલત કાયદા પ્રમાણે મારા માનવંતા શેઠ અને મરનારના ભાઇ સોરાજશાહ દુમશીયાને મળશે.

**માકો—**(અચરત થઈ) કાંય ? ત્યારે શું તમારા ઇંગ્રેજ કાયદામાં એવુંજ લખેલું કે બચ્ચાં છોકરાં ભૂખે મરે અને મરનારનાં ભાઇ ભાંડુઓ આવા સઘલી દોલત હજમ કરી જાય ! એથી ઠીક.



ખેડેશમશાહ—માફા તારા જેવા કારભારિઓ જ્યારે વકીલ થઈ પડે ત્યારે અમારા જેવાનું કામજ શું ? તારા મરનાર શેઠ તારી આઘ સાથે પરણ્યાજ દતા એવી શાહેદ મલતી નથી અને તેટલા માટે તારી આઘ અને તેવણનાં ફરજદોને મરનારની દોલત ઉપર કશોખી હક પૂજે નહીં. એમણે હક મરનારના ભાઈનોજ પૂજ્યો જોઈયે.

માફા—એવા વિચારથી મગન થતા ના. મારા મરનાર શેઠને પોતાના કાકા મનચેરશાહ દુમશીયાએ પોતાને ત્યાં ફરજદની ગેરકાજરીમાં વારસ કરી લીધા દતા અને તેવણની ઉમદ હતી કે પોતાના આ વારસને કોઈ જે પૈસે સુખો જીણીતા શેડયાની બેટી કેડે પોતાના મોભા પ્રમાણે પરણવે. પણ દારાજશાહ એક વખત હવા ફેરવદલ કરવા હજારે ગયા દતા અને ત્યાં એક ગરીબ પારખી બેટુતની અતી ખુશસુરત પણ સાદી અને મેહેતવુ છોડી ઉપર દિવાના થઈ પોતાના કાકાનો કોઈ નહીં બેંચવા માટે છુપા પરણ્યા અને પોતાની મોહરદારને કાકાના મરણ પેર હજારેજ રાખી. તે મોહરદાર કોઈજ નહીં પણ મારી આઘ પંચેરાજી અને આ જે તેણીના હકદાર બેટાએ. આસમાનના દેવો ઉતરી આવી નેથી આ વાત ના પાડશે નહીં.

ખેડેશમશાહ -- (હસીને) બોલતું બહુ સહેલું છે પણ કોઈ સાક્ષી છે ? કોણ તારી આઘ એમણી કે ? તેણીની એમણી સાક્ષી ઉપર કોઈ ભરેસો રાખી આ કહેવાતાં લગ્ન હકદાર હંડવશે કે ? જે જે આશીર્વાદ સારનારા માએદોનાં નામ તારી આઘ આપે છે તેઓની શોધ કરાવતાં કેડે જડતા નથી, ત્યારે તારી ક્યારી આઘ કહે છે કે તેઓ તો મરી ગયા છે. રેજીસ્ટ્રારની આફીસમાં ખાત કરાવી અને તથાથીઓ આ લગ્નની નોંધ મલતી નથી ત્યારે તેણી કહે છે કે ૫ વર્ષની વાતપર જે આગ લાગી હતી તેમાં તે બળી ગઈ હશે. આવી જગ્યાની ઉપરથી મુબ્બની હાથ કોઈ તારી આઘને મરનારની ૫ લાખની દોલત અપાવી દેશે કે ?

માફા—મારા શેઠ પોતાના મરવાની અણી ઉપર આવેલા કાકાનો વારસો ખાઈ દેવાની ધસ્તીથી આ લગ્ન બહુ છુપાં કર્યાં ત્યારે જે મોં બેઠ અને જે ચારી પકડનારાઓ સિવાય બીજું ત્યાં હાજર કોણ હોય ? આખું ગામ જાણેય કે દાદાદાદા દુમકલાસ અને એમદલદાદા આદામુદી મરણ પામ્યા છે. ચારી પકડનારા મારી આઘના બાવા અને મામા હતા

અને તેઓનેથી બેઠેસતી થવાને ૧૦ વર્ષ થઈ ગયાં છે. પણ બાઈ ખાત-  
રીથી કહેય કે સુરતની રેલુઆર આફીસમાંથી લગનની સરટીફિકેટ તેવળે  
લેઈ રાખી છે.

**બેહેરામશાહ**—માફા, જો તે સરટીફિકેટ હોય તો આજે બપો  
દહાડા થયા આપરે ખુલેખુલું અને કાગળે કાગળ જોઈએય તોપણ તે-  
માંથી મહે નહીં ! વહી મારા શેઠ સોરાબશાહ એવા તો ગૃહસ્થ આસા-  
મી છે કે જો પોતાની ખાતરીજ થાય કે તેવળનો મરનાર ભાઈ એ  
ઓરત સાથે ખરેખરે પરણ્યોજ હતો તો તેનાં ફરજદાર અને તેની  
વિધવાનો હક કદીથી છીનવી લે નહીં.

**માફા**—હા, ઘણુંજ ગૃહસ્થ આસામી ! જો સારોજ આસામી  
હતે તો મરનાર મનચેરશાહ તેને શું કામ વસીયતનામામાંથી તદ્દન  
ખાતલ કરતે ? એ તમારા ગૃહસ્થ આસામીએ મનચેરશાહના મરણ  
પછી કોઈ દરબાર ચલડી મારા શેઠને કાંઈ થોડું દુઃખ દીધું હતું ? પણ  
કાંઈ નહીં. કર જે જો હયાંનું હયાંજ છે અને પોતાના ભાઈનાં નાવારેસ  
કટું અને લુટી એ પારખી કદી સુખી થવાનો નથી.

**બેહેરામશાહ**—આલ તારો પટપટારો છોટી દે. સોરાબશાહજ  
સામેથી આવે છે અને તેવળની હાજરીમાં બોલવાની સંભાલ રાખજે,  
કારણ કે પોતાના એક પુરા ભાઈનાં મરણથી તેવળનું જીવર ફાટી  
ગયું છે.

**માફા**—કેવું જીવર ફાટી ગયું છે ! અરે બેરામશાહ શેઠ, ખરું બો-  
લોની કે એકદમ ન ધારેલો ૩૫ લાખનો હરામનો હુમકો મલવાથી  
તેવળનો હરખ છાતીમાં સમાતો નથી.

[સોરાબશાહ એક નોકરની સાથે ગંભીર  
ચેહેરે દાખલ થાય છે.

**સોરાબશાહ**—(અતિ ગમગીન ચેહેરે) કેમ બેહેરામશાહ, તમારું  
અતિ દુઃખદાયક કામ પુરું કર્યું કે ? ખાદાને ખાતર તે જલદી પુરું  
કરો, કારણ કે આ શોકાતુર મકાનમાં વધુવાર રહેવાની મારી છાતી આ-  
લતી નથી.

**બેહરામશાહ**—શોરાબશાહ શેઠ, સઘલાં કાગળો હું ખોલી વસ્યો છું, પણ કેટેબી તે કાગળ જડતું નથી.

**શોરાબશાહ**—ત્યારે મારો મરનાર ભાઈ આ ઝિમ્મત સાથ પર-  
ણો હતો તેની કાંઈ ગવાહી દસ્તાવેજપૂર્વક તો નથી જ કેની ?

**બેહરામશાહ**—સાહેબ, એ ઝિમ્મત પોતાને મોહડે કહેત્ય ત-  
જતો ! બાકી તમે જણાવ તો ખરા કે ઈંગ્લેન્ડ કોર્ટ દરબારમાં એવી  
એક જણાની પોતાને મોહડેની શાહેદીથી પ લાખતો મોટા હુમકો તેને  
મલી જતો નથી.

**શોરાબશાહ**—તમારું બોલવું તદ્દન વાજગીજી. ત્યારે હવે મારે  
માટે બીજો કાંઈથી ચારો રહ્યા નથી, પણ એ સઘલી ચીજો ઉપર મારે  
સીલ કરવાં અને એ ઝિમ્મત અને તેણીનાં બે ફરજદાર તરફ મારા  
ગરીબ મરનાર ભાઈને ખાતર કાંઈ દયાની નજરથી જોવું. મારો ગરીબ  
વાહાલો ભાઈ !! કેવો જલદી મને છોડીને એકદમ ચાલી ગયો ! એ  
વિચાર કર્ય ત્યારે મારું બેશુદ્ધ ખસી જાય, મારી જખાં ખેંચાઈ જાય  
ચ. આ કાવલા, અરે કાવલા, થોડોક વાઈન દારૂ લાવ. (કાવલો આવી  
પાછો દોડી જાય) પણ બેહરામશાહને કહું જે એકાંતવાસ જીંદગી  
ગુજારવા માટે આ નાનો ખંગલો ખરેખરો ખુશનુમા છે.

**માકો**—(બાબુએ) કોલીવારમાં કોઈ અધારા ઘરમાં રહ્યા પછી  
આ મુશ્કેલી ખંગલો નહીં કાંઈ ખુશનુમા લાગે !

**શોરાબશાહ**—મારો ગરીબ કિતમ ખવાસનો ભાઈ જો પોતાનાં  
ભોળાપણમાં આવા કાંદામાં ફર્યો ન હતો તો તે કદીથી આવા ફેજે  
પુગતે નહીં. શું પ્યાર, ધુલનો પ્યાર ? એવી રીતે પોતાના ખાનદાનને  
નરસ લગાડી જીવતાંએને નિચે જોવડાવી જાય તેનો એવા કાંદામાં  
પડેલાંએને કયા ખ્યાલ હોય ? પણ બેહરામશાહ, પેલા માકો વિષે મને  
કાંઈ ખુદરતીજ ધિક્કાર લાગે, આ ઘેરના સઘલાં માણસોને તમે એક-  
દમ રૂખશદ આપી દેવોતો બહુ ઠીક. (માકોને) કેમ ભાઈ, કાંઈ મને  
કહેવા માંગે. જે તને કહેવું હશે તે હું ધોરજથી સાંભળીશ, માટે બીન  
દેહસતે બોલ.

**માકો**—સાહેબ, કહેવું તો કાંઈજ નથી, પણ એટલુંજ કે આ અંગલાની નોકરી જાણવા માંગેછે કે તેઓની નોકરી ચાલુ રાખવામાં આવશે કે નહીં?

**શારાબશાહ**—ભાઈ, તેનો જવાબ આપતાં મારું હૈયું ભરાઈ આવેય. મારા મરનાર ભાઈને લગતી કોઈપણ ચીજ હું જોડેય કે મારી આંખમાં પાણી આવી જાય, માટે સહીય વાજળી રસ્તો હું એજ ધારેય કે આ અંગલો હું કોઈ બીજાને ભાટે આપી દેઉં અને આ ઘેરના સંઘર્ષો રહેવાસીઓ મારેથી દૂર રહેજો તેઓ મારી ઉપર, મારી તંદરે-સ્તી ઉપર, અને મારાં અંચાં છોકરાંઓ ઉપર એક મોટો આભાર કરશે.

**માકો**—અરે સાહેબ, ખુદ્દુ બોલી દેવોનો કે જે મુક્તનો લુમકો મારી શેકાણી અને તેણીના બે બાલકોને લુમરી મુકાવીને તમો જુટી લેવોય તેથી તમો દરઘડીએ અમારેથી ધારતી રાખી અમોને ખેરવવા માંગોય, પણ કરણી તેવી પાર ઉતરણી એ યાદ ગાળજો અને લકદારનો વાજળી લક જુટી તમો તમારાં જંદ ફરજદો સાથે કરીથી સુખી થવાના નથી.

**શારાબશાહ**—(ચુસ્તમાં) નિકલ ચોર, નાપાક, લુચ્ચા મારા મોહડાં ઉપર તું મને આવું અપમાન કરવાની દિંમન કરેય?

[માકો જાયછે.]

**શારાબશાહ**—જોયું બેહેરામશાહ, દુન્યા એવીજ છે. જે વાજળી કરવા જાય તેને એવોજ બદલો મલેછે. એ નોકરો એવા નણુણ હોય છે કે તમારુંજ બાઈ આપું પડે તો તમોનેજ ગાલો ભાંડે. શું કરીયે, બલાઈનો વખતજ નથી.

**બેહેરામશાહ**—બોલો ના સાહેબ. હું ક્યાં એ મધજું નથી જાણતો? તમારો નાહકનો જીવ ના કુહુરાવો. જરાક આ વાઈન લેવો કે તમારો શોકાતુર જીવ ઠંકાણે આવે (એક જણાં નામંને વાઈન લેછે).

**શારાબશાહ**—(થોડોક વાઈન પીને) જંદગી કેવી અચોક્કસ છે? માણસને શું શું આશા હોયછે પણ તે એક ઘડીમાં ભ્રષ્ટ થઈ જાયછે. મારા મરનાર ભાઈએ ગયાજ માસમાં પોતાનો આ અંગલો મોટા ખર્ચે સીણુગાઈ હતો અને યૂરોપથી ઉંચામાં ઉંચો દારૂ મોટા જથ્થામાં મંગાવ્યો હતો. આજે તે પીવા રહ્યો નથી, આ અંગલાની મોજ ચાખવા

જીઓ નથી. વસી તે પોતા પાછલ આવું ખરાબ નામ મેલી ગયોછે. (થોડોક બીજો દાર પી) બેહેરામશાહ ખરું કહુંય કે મને આ જોરત પીરાજી અને તેણીનાં બે છોકરાઓ માટે બહુ લાગેય, પણ શું કરું? આપણે સારા માણસથી અને ગરબાં છોકરાંવાલાથી એવાઓને આપણાં ઘરમાં કેમ રખાય!

બેહેરામશાહ—ખરું કહુંય સાહેબ. તમારા જેવા આબરુદાર માણસને આ નિંદાખોરી દુન્યા એમ કરેતો દુષીજ ખાય.

શોરાબશાહ—તોપણ હું કાંઈ એઓને વાખામાં રહેવા દેશ નહીં. એવી જોરતોને લાગણીજ ક્યાં હોયય? ધુલ નાંખી આપણા મરનાર ભાઈ તરફ નજર કરી જો એઓ સારી ચાલ ચલાવશે તો દર મહિને રૂ. ૧૦૦ ની મોટી રકમ એઓને જોહાંસથ.

બેહેરામશાહ—માયાજ, તમારા દીકરુરદને! એવો ઉમદા ખવાસ કોણ બતાવશે? ખચિત તેઓ ખરેખરા નથુણા અગરજો તમારી એવી ભલાઈના બદલામાં તમારા પગ ઘોઘને પાણી નહીં પીધયે તો. પણ સાહેબ, આ અંગલો તમેજ કાંય નહીં વાપરતા?

શોરાબશાહ—નહીં ભાઈ, મારા મરનાર હેતવંતા ભાઈની મૂર્તિ દરરોજ મારી સામણે આવી ઉભી રહે અને દરરોજ તે ને તેજ ખ્યાલથી મારી જીંદગી વધારે દુખી થઈ જાય, માટે મેં એ અંગલો મારી ખાય-ડીના ભાઈ દુરામજી કુટાક્યાને ભાડે આપવાની જોડવણુ કરીછે.

બેહેરામશાહ—જેમ તમારી મરજી, પણ તમે બહુ પોચાં હૈડાંના છો. વાર ચાલો સાહેબ, બાહર ફરનીયર અને ગાડીઘોડાનું લીલાંકિ કરી નાંખયે છયે ત્યાંતો જરાક આવો.

શોરાબશાહ—(રડીને) અરે મારા ભાઈ!

[એક જણા જાયછે. બીજાગમથી પીરાજી અને માકો દાખલ થાયછે.]

પીરાજી—શું મારા જેઠ સોરાબશાહ ગયા? માકા, શું મારી આની લય ભરેલી હાલતમાં તેવણુ મને દિલાસાનો એકબી બોલ કહ્યા વગર ગયા? ત્યારે શું મારાં આ બે ફરજ'દોના ખાપ તરીકે તેવણુને ગણવાની મને ધીરજ નહીં મલેકે? (રડી પડેછે.)

**માકા**—અરે બાપ, તે ચોર ને તેનો બેહેરામચાલ ધંટી ચોર. બેઉ જણાં મારા મરનાર શેઠનાં ગાડીધોડા અને મરજામાનનું બાહેર લીલાંક કરાવી નાંખેછે.

**પીરેજી**—(એકદમ ચોકીને) શું, ત્યારે હું આ ઘરની બાપ નહીં કે? શું મારા મરનાર બાપીદની મિલકત ઉપર મારો અને મારી બે ચસ્તેનો હક નહીં કે? અરે બોદા! (કોચ ઉપર ફસડાઇ પડેછે.)

**માકા**—બાપ, સાંભલીને મારી છાતીથી ફાટી ગઇય કે આ ઘાતકી જેહ તમોને તમારા મરનાર બાપીદની હકદાર વિધવા તરફિ કમુલ કરવાને માફ ના પાડેછે અને જણાવેછે કે મરનાર દારાજશાહ વસીયતનામા વગર મરી ગયા છે (પીરેજી ચોકેછે) તેઓ તેવજુની સઘલી મિલકત ઉપર તેનોજ હક છે અને તમો તથા મારા બે નાના શેઠોને થોડા દીવસમાં હયાંથી કાલાડી મેલવામાં આવશે.

**પીરેજી**—(એકદમ ઊભી થઇ બે હાથ ઉંચા કરી) ઓ બાપ! ઓ બોદા! મારું સત્યાનાથ! ઓ મારાં ફરજદો!

[એકદમ એસુદ્ધ થઇ કોચ ઉપર પડી જાયછે અને નાદીર દોડતો દાખલ થાયછે.

**નાદીર**—(માતાને વચગી પડી) માતા! માતા! મારી વહાલી માતા! તારી આ શું હાલત? એક વખત અમારી ઉપર તારો નજર ફેંક. એક વખત તારા નાના કાવસને બોકી લે. તને આવી હાલતમાં જોઇને મારું જીગર ફાટી જાયછે.

**માકા**—(બાગુએ) એ બીચારાં નિદોષ ફરજદોને પોતાનો ખરે-ખરી હાલતનો હજી ખ્યાલ નથી જ્યારે તેઓ પોતાની ભીખારો હાલત જાણશે ત્યારે તો તેઓનું જીગર વધારે ફાટી જશે.

**નાદીર**—મારી વહાલી માતા. મારા મરનાર પોતાને ઠેકાણે સદા હું તારી અને મારા નાના બાઇની આગલજ રહીશ. આ બંગલામાંથી હું જરાક પણ દૂર જઇશ નહીં. મારા પોતાની જગાએ આ મકાનનો સઘસો વહિવત હુંજ કરીશ. (માકા આગલ જાયછે; તેની સાથે મનમાં વાત કરી કપાલ કુટતો પોતાની માતા આગલ પાછો આવેછે.)

**પીરિજી**—(રફતે રફતે સુધીમાં આવી) મારા બેટા ! મારા આવી દના હકદાર વારસ ! આપ વગરના મારા કમનસિય બેટા ! (એકદમ ચોંકી ઉઠી) નાદીર, બેટા નાદીર, એટલુંજ મને કહે કે તું હવે પછીની મને ચલાશે, હવે પછીની તારી હેતવંતી માતાને સદા વફાદાર થઈ રહેશે.

**નાદીર**—મારી માયાવંતી કમનસિય માતા, મેં સઘલું આપણા વિશ્વાસુ કારભારિ માકા તરફથી સાંભળ્યું છે, તે સાંભળીને મારી સઘલી આશાઓ ભ્રષ્ટ થઈ છે, પણ તેથી કાંઈ મારી માતા તરફનો મારો ખ્યાલેશભારની ઓછો થતો નથી.

**પીરિજી**—મારા મરનાર ખાવીદના હકદાર બેટા, પોતાના યુઝરગ કાકાની ધાર્તીથી તારા મરનાર પોતાએ મારી સાથ છુપાં લગ્ન કર્યાં હતાં, તે લગ્નની સરટીફિકેટ મારી પાસ મોજુદ છે, પણ કમનસિયે તે ગેરમેલે ગઈ છે અથવા તો તારા ધાતકી કાકાએ તેનો નાશ કરી નાંખ્યો છે અને તેટલા માટેજ તે પોતાનો નિચ ખવાસ ખતાવી પોતાના ખરા ભાઈના કુટુંબને રડાવી તવંગર થાય છે, પણ યાદ રાખજો કે દુન્યાને આપણે માટે તે ગમે એવું બોટું સમજવશે, તારા આપને પૈસે તે દુન્યાની બાહેરની ગમે એવી મોજમજા મારશે, પણ તે કિસ્તાની જનાબમાં પોતાના મરનાર ભાઈ આગલ તે કદીની પોતાનું મોહકું ખતાવી શકનાર નથી.

**નાદીર**—માયજી, પૈસા નથી તો શું થયું ? ગરીબ હાલતમાં કોઈ નાના ઝુપડાંમાં આપણે રહીશું તો શું થયું ? પણ યાદ રાખજો કે તમારો બેટો નાદીર આખો દિવસ અને આખી રાત મેહેનત કરી, ઘાણીમાં પીલાઈ, દલદેસરી કરી. પ્રમાણીક રોટલીનો કટકો તમોને તથા મારા લાડકવાયા નાના ભાઈ કાવસને ખવાડશે.

**પીરિજી**—સાળાસ, મારા દીકરા નાદીર.

[એક નોકર પીરિજીના હાથમાં એક કાગળ આપી ચાલતી પકડે છે.]

**પીરિજી**—(કાગળ ઉપેડી મનમાં વાંચી અતિ ગુસ્સાથી) આવા

બોલો મને ! નાપાક હારેમન ખવિસ, આવા બોલો તારા ભાઈની વિધવાને ! તારા ભાઈનાં ફરજદારની હકદાર માતાને !

**નાદીર**—(ગભરાટમાં) જોડું જોડું માતાજી, એ શું છે ? મને આપો. મારી ધીરજ રહેતી નથી, જલદીથી મને આપો. હું કબુલાત આપું એ કે હું ધીરેસારે તે કાગળ વાંચીશ. બોદાને ખાતર જલદીયે તે મને આપો.

**ધીરેજ**—લે, મારા પુત્ર, લે. તારી સલાહની મને અગત છે અને એ વાંચીને આપણું લવિશયનો ઠેકાવ કર.

**નાદીર**—(કાગળ વાંચે છે.)

“બાઈજી સાહેબ,

“તમારા પોતાના તથા તમારા બેટાઓના લવિષ્ય વિષે જલદીથી  
“જાણવાને તમો ખુદરતીજ આહેશમંદ હશે એવું જોઈને મારા ધરા-  
“દાથી તમોને ધીરજ આપવાની મેં આ પેલેલી ટક લીધી છે. પેલેલાં  
“તો મારે તમોને જણાવવું જોઈએ કે વાજખી રીતે બોલતાં મારા  
“મરનાર ભાઈનાં સગાવહાલાંઓ ઉપર તમોને કોઈની જાતનો દાવો  
“નથી. તોપણ મારો સદાનો દયાલુ ખવાસ મને ફરજ પાડે છે કે તમા-  
“રે માટે દયાને થકી કાંઈની કરવું. હું જાણું છું કે તમો આજ કાલ  
“તમારાં સગાવહાલાંઓને ત્યાં જઈને વસશો, પણ તેઓ ઉપર તમો  
“ત્રણ જણાં નાહુકનો બોજો નહીં થઈ પડે. તેટલાં માટે દર માસે  
“૩૧૦૦ નો એક એક હું તમો ઉપર મોકલી આપીશ. વહી તમારી  
“જો આહેશ હશે તો તમારા બેટા બેટાઓને કોઈ દુકાન ઉપર નોકરી  
“રખાવવાને અથવા તો કોઈ ધંધાદારીને ત્યાં શિખાઉ તરીકે મેલવાને  
“હું મારી બનતી તજવીજ કરીશ. મારા મરનાર ભાઈનો બંગલો મેં  
“ભાડે આપ્યો છે, માટે તરફી લેઈ જલદીથી આ મકાન ખાલી કરી  
“જવું અને મેહેરખાની કરી મને જણાવવું કે, દર માસે મારી તરફથી  
“તમોને મલનારી બહેન હું ક્યાં મોકલું. તમારી હાલની તંગી ધ્યાન  
“નમાં લેઈ આ સાથે ૩૨૦૦ નો એક એક મેં મોકલાવ્યો છે તે લેજો.

“હું છું તમારો સેવક.

“સૌરાખશા મહેલાશા દુમરાયા.”

નાપાક હારેમન દેવ ! તું શું તારાં આવાં કર્તુકોથી ફાવનાર છે કે ? તારી એક પૈખી લેવી અમારે મનશે હરામ છે. લે તારો આ એક (એક અને



ચીટી એક ફાડી નાંખી ફેંકી દેછે.) માતા, આ નિચ માણસનું આપણને કાંઈની જોઈતું નથી. મારા અને મારા હેતવના ભાઈના આપીકા હક માટે હું લડત ચલાવીશ.

[કાવસ રડતો રડતો દોડી આવી પોતાની માતાને કોટી કરેછે.

**કાવસ**—જોવોની માયજી, તમે તો હવે મને વિસરી ગયાં અને ભાઈનેજ ચાહોચ. જો વળી મને એક કોટી કરો, હું હવે મરતી નહીં કરશ. નાદીરની માફક મદા હું તમોને તાબે રહેવશ. (રડી પડીને) પણ જો માયજી, હું મારા નાના તટુ ઉપર એસવા જતો હતો તેટલાંમાં મને કાકાએ મારીને ઉતારી પાડ્યો. જો વળી તમે બાહરે આવ્યાને કાકાને ધમકાવો. (પીરિજી રડી પડેછે.) કાંય માય, તમે કાંય રડોચ ? તમે રડો તે મને નહીં ગમે જો. હુંની રડી પડીશ. (મોટે રડી પડેછે.)

**પીરિજી**—એટા નાદીર તારા ભાઈને સમજાવ, નહીં તો મારે જીગર હમણાંજ ફાટી જશે. (રડેછે.)

**કાવસ**—માયજી, શું મેં તમોને રડાવ્યાં ? અરે તમે મને કેવાં ગમેચ ! બસ મને ચુમી લેવો અને હું તમોને કબુલાત આપુંચ કે મારા તટુ વિષે એક બોલણી હું પાછો બોલશ નહીં. (પીરિજી કાવસને કોટી કરેછે.)

**પીરિજી**—મારા લાડકવાયા બુચ્ચા, આ ઘેરમાં કેવો માહેતમ ફેલાયો છે તે સમજવાને તું હજી ખચ્યું છે. મારાં નાનાં ભુલકાં, તારું શું થશે તે વિચાર મને દેવાની કરી નાંખેછે. જે બાલવય આપના લાડમાં તેં કહાડીએ તે પછીનાં સંકટ તું કેમ ખમશે ? (રડી પડેછે.)

**નાદીર**—(સઘલાં ખાનાઓ બોલી રહ્યા પછી) નહીં, માતા તે મર-ડીફ્રિટ જઠતી નથી અને તમારો ખવિસમુખી જેઠ પોતાની ધારણામાં હવે અરાબર પાર પડશે. કાંઈ નહીં, તોપણ ધારજ છે. તે પરમેશ્વર ઉપર ઇતબાર રાખો અને આપણો હવે તે બાકી રહેલો પીના એક વિધવા અને તેણીનાં નાચાર ફરજદોને કદીની છોડી દેશે નહીં. કાકા મામા કહેવાતા છે અને ગાંઠે હોયતો લેવાનાંજ છે. પણ કર ને જો સઘલું હયાંને હયાંજ છે.

**પીરિજી**—(ગાયછે ; ગાયત ૧ હું ; જીવો વધારો)

[પડદો પડેછે.

## અંક બીજો—દેખાવ પેહેલો.

[સોરાબશાહ દુમશીયાનાં ઘરનો એક સુંદર  
ઝોરડો; સોરાબશાહ તેવણુનો એટો રસ્તમ,  
ફલીમામા, ગુલબાનુ અને બેહેરામશાહ કાર-  
ભારિ બેઠાં બેઠાં વાત કરેછે.

ફલીમામા—કેમ, બેહન ગુલબાનુ, શું અગત્યના અભ્યાસમાં  
મશગુલ થયલાં છો ?

ગુલબાનુ—ભાઈ ફરામરોઝ જરા થોભો. આવતી કાલે લગનમાં  
જવા માટે કેઈ સારી પેહેરવી તે પસંદ કરવામાં હાલતો હું રોકાયલી છું.

ફલીમામા—ત્યારે તો બહુજ માફ કરજો, કારણ કે તમે પારસી  
બેરાંબોનો એતો સૌથી અગત્યનો અભ્યાસ છે. કેમ સોરાબશાહ કાંઈ  
દુનીયાદારીના સમાચાર ?

સોરાબશાહ—સમાચારતો એટલાજ કે સ્પીનીંગોના ભાવ ગગડી  
પડયાઅ અને જો એવી વખતે એક દસપંદર હજાર રોકીયેકેની તો એક  
મહિનાની અંદર ખાસ્સા રૂપ૦૦૦ નો તડકો પાડીયે.

ફલીમામા—મારંબી મન છે કે ચીનની લડાઈ કદી થાય નહીં  
પણ સોરાબશાહ, પેલા તમારા ભાઈનો ફાલો ગળે પડવા આવેલાં લુચ્યા-  
ઓનું શું થયું ? તે લોકોએતો તમારી ઉપર કેસ માંડ્યોતોની !

સોરાબશાહ—(હસીને) અરે ભાઈ, એવાતો સેંકડો કેસો મારી  
ઉપર મંડાઈ ગયાછે અને ઉડીબી ગયાછે. મારા આ બેહેરામશાહ કારભા-  
રીની મેનીજથી ગયાંજ અઠવાડયામાં એ મુકદ્દમે હાઈ કોર્ટે ઉરાડી નાખ્યો  
હતો. શું ઇંગ્લેન્ડ ઇનસાફથી ઉંધો હથે કે એવા લુચ્યાઓ “પાપર”  
તરીકે મુકદ્દમે ચલાવી આપરાં જેવાં ગ્રહસ્થ આસામીને નાહેકનાં સતાવી  
અરધીનો ખરથ આપ્યા વગર નિરાંતે ઘેર બેસે !

ફલીમામા—કંઈ નહીં, જ્યારે તમે લેજસલેટીવ કાઉન્સીલમાં  
સભાસદ થાવો ત્યારે એ કાયદામાં ફેરફાર કરાવી નાંખજો.

**શુભાખાનું**—ખચીત મને એ લોકોની દયા લાગેય, પણ એવાં હલકાં માણસો તરફથી આપણે સારાંનીતો શું આશા રાખીયે?

**રૂસતમ**—(ગમગીન એહેરે) માતાજી, તમારા આ એણા માંભળીને મને ધણો ખેદ ઉપજેછે. ગમે તોપણ તેઓ મારા કાકાના બેટાઓ થાયછે અને આપણને લાજમ છે કે તેઓની અંતઃકરણથી દયા કરવી જોઈયે, બાવાજી, ગમે તે હોય, તેઓ ગમે તેવી તમારી માથ ચાલ ચલાવે, તોપણ મારા મરનાર કાકાને ખાતર તમેને લાજમ છે કે એ કમનસિબ કુટુંબને માટે તમારે કાંઈ કરવું જોઈયે.

**સોરાબશાહ**—તેઓ જાનંમમાં જય તેની મને શું પરવાહ? દીકરા રૂસતમ, નાને મોહડે તું એટલી બધી ટીકટીક શાંતે માટે કરેય? બેની, મેંતો થોડાજ દીવસની વાત ઉપર રોકડા રૂ૧૦૦ પેલી ચોરત ઉપર મોકલાવ્યા પણ ચિત્કાર સાથ તેણીએ તે ફેંકી દીધા.

**એહેરામશાહ**—અરે સોરાબશાહ શેઠ, તમારી જીતીએથી કોઈ નહીં આવે. એવો ખવાસ કોણ બતાવે? હુંતો તમેને સલાહ આપુંય કે એક ખોટી બદામથી હવેથી તમે માકલતા ના, નહીંતો તમારેજ પૈસે તમારી સામે લડવા તેઓ પાછાં ઉભાં થશે. પણ પેણો નાદીર કપટ અને કિનાએ કેવો થઈ ગયોય તે જોયો કેની?

**ફલીમામા**—મંસારમંડળનાં ભલાંને ખાતર, આ સુખી કુટુંબની નિરાંતને ખાતર, હું ઇચ્છું છું કે તે મરી જાયતો દુન્યાનું એક પાપ ઓછું થાય.

**રૂસતમ**—સાબાસ મામા, તમારો ભણે ખવાસ બતાવવા આ ઘેરમાં તમે મદદ તૈયાર છો. કાળાં ધાલાંવાલાઓએ મત આપવાની આગમચ બહુ મંભાળ રાખવી જોઈએ. “કાળાં મંઠાં”ઓએ મફદ થઈ જવાની કદીથી આશા રાખવી નહીં. પણ બાવાજી, નાદીરના પેલા નાના ભાઈ કાવસના કાંઈ સમાચાર?

**એહેરામશાહ**—(હસીને) વળી માયની સંગતમાં તેવણી વીટી-પરનાં નંગ થવાની કેળવણી લેતા હશે.

**રૂસતમ**—ખચીત મને એ બચ્ચાંનીતો બહુ દયા લાગેય. બાવાજી,

તમે જણાવ્યો તો ખરા કે મરનાર કાકાનો એ એ છોકરાઓ ઉપર કેટલો  
અધો ચાલે હતો. કાંય તેઓ તો તદ્દન નિર્દોષ છે અને તેઓને તમે મદદ  
નહીં આપો તો કોણ આપે?

**શોરાબશાહ**—રૂસ્તમ, હવેતો મને તારા જેવા નાફરમાન બેટાથી  
મરવાનું પડેય. જે નાપાકોએ જામે વર્ષ થયાં મને કોર્ટમાં ખરાબેલાલ  
કર્યો તેઓને હું શું મદદ આપું? ફલીમામા, આજના દુકતાઓતો હાથ-  
થીજ ગયા. એ ત્રણ ઇંગ્રેજ ચોપડી શિખ્યા એટલે પરદુઃખભંજન બની  
જાયય. અરે બાવા, આપણે જે બધું સંગરીયેય તે એ દુકતાને માટે  
કેની? આપણી પછવાડે ખાનાર બીજું કોણ છે? પણ એ દુકતાને  
એવી સઘળી સમજ હોય ત્યારે કેની?

**રૂસ્તમ**—બાવાજી, કાંઈ લાંબો વિચાર કરો. ખલીનાં નાપાક રોગે  
મારી ઉપર ગલબો કર્યોછે. તે રોગ મને કોતરી ખાયય. મને લાસે છે  
કે હું કાંઈ લાંબી જીંદગી કહાડનાર નથી. માટે યાદ રાખજો કે એજ  
છોકરાઓ તમારી આડે આવશે. મારાં માતા તમારા જેવાંજ સખ્ત  
હૈંડાંનાં છે, પણ ખોદા ન કરે ને જો હું મરી જવશ તો મારી માતાને  
કેવું લાગશે તેનો તેવણ કાંઈ વિચાર કરેય? ગરીબ બીચારી પીરોજ  
મરવા પડીય, તેનો વડો બેટો એક મારવાડીની નોકરીમાં બાહરગામ  
ગયોય; જ્યાંથી તેનાં કાંઈ પણ કાગજ પત્ર આવતાં નથી. તેની હાજરી  
વગર મારી મરવા પડેલી કાકી દરરોજ હાય અને અફસોસ કરેછે, બ્યારે  
મારા મરનાર કાકાનો નાનો બેટો કાવસ પોતાની માતાની આવી હાલત  
જોઈ પોતાના ભાઈની હાજરી વગર રહે છે અને જુરે છે. ઓ! મારાં  
વહાલાં માતપીતા, કાંઈ નહીં તો માણસાઈ દયાને ખાતર, કાંઈ નહીં તો  
તમારાં મરનાર માતપીતા તરફની તમારી ફરજને ખાતર, કાંઈ નહીં તો  
દુન્યાનાં ડરને ખાતર આ ભૂખે મરતાં, તવંલતાં, આપણાં સગાઓ  
તરફ તમારી થોડી ઘણીબી દયા ફેંકો. હું ઇચ્છું કે તેઓની આવી  
નાચાર હાલત મને અગાઉથી માલમ પડી હતે. માત્ર આજેજ એ દુઃખી  
હાલતથી હું જાણીતો થયોછું જેથી હું હમણાંજ મારી એ મરવા પડેલી  
કાકી આગળ જઈજું અને મારાથી બનતી સઘળી મદદ તેવણને તથા  
તેવણનાં કુમળાં બાળકને કરીશ. (ગાય છે. ગાયન ૨ જી; જીવો વધારો.)

**ફલીમામા**—(હસીને) હા, હા, રૂસ્તમ, હજી તારી ઉપર દુન્યાની

લીલીસુક્રી પડી નથી. થોડાં વધુ વર્ષનો તું અનુભવ મેળવ, દુન્યાનાં થોડાક ઘાલ ખમ અને પછી જોઈય તો કે એવાં દયા અને દુન્યાની ફરજનાં તું કેવાં ભાપાણો કરવા ઉભો થાયછે?

**રૂસતમ**—મામા, ખુદરતે તમેને જે સમ્મ કરીછે, તમારા પગમાં જે ખામી મેલીછે તેજ તે પરમેશ્વરનો તમે તરફનો ધિક્કાર ખતાવે છે. હું દુવા માંગુય કે મારા માતપીતા તરફ તે પરમદયાલુ કૃપાળનો એવો કોઈ નહીં ઉતરે.

[ઝડપથી ચાલી જાયછે, બીજાં સઘલાં એકએકનું ડાચું વકાશી જાયછે અને પડદો પડેછે.]

## અંક બીજો—દેખાવ બીજો.

[જેઠમલ મારવાડી એક મોટા ચોપડા સાથ દાખલ થાયછે.]

**જેઠમલ**—નહીં ભાઈ, આપણે તો એ પોરયાને નોકરી રાખી ફર્યા. આખો દહાડો રખડી રખડીને રાત પડી ત્યારે ૨૦ રૂપરડીની ઉઘરાણી વસુલ કરી આવ્યોછે. શું કરું કહાડી મેલવાખી ગમતો નથી. એની ગરીબ માની કાકલુદીની બહુ દયા લાગેછે અને બીજી તરફથી ૧૦ રૂપરડીમાં એવો નોકર મળવોખી મુશ્કેલ છે. કંઈ નહીં, દમ ભરાવીને દર મહિને રૂપયા ચાર પાંચનો દંડ કરતા જઈશું તો પાંચ સાત રૂપયામાં આવો પારસી નોકર આપણને ભારી પડશે નહીં.

[નાદીર ચીથરેલાલ કપડામાં દાખલ થાયછે.]

**નાદીર**—સાહેબનો હોકમ હોય તો ૧૦ વાગવા આવ્યા છે અને હું રૂપશદ લઉં.

**જેઠમલ**—હા ભાઈ, એખી ઠીક ચાકરી. શેઠ હજી હસાખ કેતાખ પૂરા કરવાનાં છે તેટલાં વાણોતરને તો ઉઘ આવે છે ! તો ભાઈ, હું કહું કે એ પ્રમાણે તું મારી ચાકરી શું કરવાનો હતો ? જા બાપુ, તારે

ગામ પાછો જા. મને મુ'બદનાં દુકાળ્યાઓની મારાં ગરીબ ગામડામાં જરૂર નથી.

**નાદીર**—મેહેરબાન શેઠ, જરા દયાલુ થાવો. મારી ખરેખરી હાલ-તથી હજી તમે વકિફ નથી. જે પગાર તમે મને હયાં આપોછો તેમાં કં'ગાલ્યતપણી હું મારું યુજરાંન કરી શકતો નથી તો એક માયાવંતી માતા તથા એક નાનો તવલતો ભાઈ, જેઓ મારા એખલાને આધારે પડેલાં છે, જેઓનેજ ખાતર હું આ નોકરી કરું છું, તેઓનો નિભાવ તે હું કેમ કરી શકું? સાહેબ, મારા પગારમાં વધારો કરો. આખો દિવસ અને પોંણી રાત્ર હું નોકરી કરીશ, તમે કહેશો તે કરીશ, જ્યાં મોકલાવશે ત્યાં જઈશ, પણ દયા કરી મારી આ મા તથા ભાઈનો ભૂખે મરવામાંથી સેહેજની નિભાવ કરવાને થોડું બી મને વધારે આપો.

**જુમલ**—(હસીને) હેં! હેં! અરે મુ'બદમાં ખાવાપીવાનો અને કમાઈ કરવાનો શું તોટો છે? આજે તો ત્યાં ઘેરીઓની ચાકરી કરેય, માટે તારી માયને કહે કે કાંઈ નોકરીએ લાગી જાય.

**નાદીર**—સાહેબ, મારી માતા અને મેં આપાદ દહાડા જોયા છે તે તમેને રોશન નથી, તેણી પોતાની ગમે એવી માંદગી છતાં સીલી-સાંધી અરધી રાતવેર ડોળા તાણી થોડું ધણું મેળવેછે, પણ હું તેણીના બેટા શું કામનો અગરજો તેણીનો આ દળદેશરીમાંથી મેહેજની છુટકો નહીં કરું તો ?

**જુમલ**—જા વારું તું, યરાયર મારી નોકરી કરશે તો હું તને એક રૂપો વધારે આપીશ, પણ હમણા હયાંજ બેસજે, હું થોડા વખતમાં રનાન કરી આવી લાચુય. [જાયછે.

**નાદીર**—કાંઈ નહીં મારાં ગરીબ જીગર, હજી ધીરજ ધર, હજી સતોષ રાખ, હજી લાંબુ મન ધરાવ. માતા. મારી વહાલી માતા, તારે ખાતર આવા પથ્થર જેવાં જીગરના શેઠની હું નોકરી કરું છું, ગોલામ-ગીરી કરું છું અને તેનાં એવા નિર્દય બોલો સાંભળું છું. અરે! જ્યારે હું છોકરવન વયમાં આપણા સુંદર બંગલામાં તારા અને મારા મરનાર પીતાના લાડમાં રહી ચાકરો ઉપર હુકમ કરતો હતો ત્યારે મેં કદીબી આશા રાખી ન હતી કે થોડાં વર્ષમાં એ સઘડું શુભ થઈ જશે અને

મારી હાલત આવી આવી તુને મરવાની આણી ઉપરથી મિત્રાને કટકો રોટલીને ખાતર આવા તોર ખમવા પડશે.

[પાલી પપેટો દાખલ થાયછે.

પાલી—કેમ ભાઈ, જેઠમલ મારવાડી ઘેરમાં છે કે? રાત પડી આવતું પડ્યુંછે, પણ ઘણુંજ અગત્યનું કામ છે.

નાદીર—સાહેબ, જરા થોભો. મારા શેઠ હમણાજ આવી પુગશે.

પાલી—છેક મુંબઈવેરથી યાકેલો પાકેલો આવી પુગોય અને હજી ક્યાંવેર થોભાવશે?

નાદીર—(ચોંકીને) કંઈ મુંબઈના નવા મમાચાર? કાંઈ જાણવા-જોગ ખબર! કાંઈ અસાધારણ બનાવ!

પાલી—મુંબઈમાં ખબરના તે શું તોટા? પણ નવી જાણવાજોગ વાત તો એટલીજ છે કે સોરાયશાહ દુમશીયાને સરકારે નવાં વર્ષની ખુશાલીમાં એક ખેતાય આપ્યોછે, જેથી તેવણને પ્રજાને નામે મોટું ખાણું મક્કનાર છે, અને તેની સામણે કેટલાંક વર્તમાનપત્રો ખુમ પાડતાં હોવાથી ચરચા વધી ગઈ છે.

નાદીર—દુન્યા વાજળી અને ગેરવાજળી બેક છે, પણ ક્યાં તે સત્રળી વાત જાણેછે? કોણને સઘળો ભરમ ખબર છે? આજે તો સઘળા પૈસાનાજ પુંજરીઓ છે. માણસની એય, માણસનાં કાલાઘોલાં પૈસાથીજ ઢંકાયછે માહ કર્તુકોને પૈસાજ દાખી દેછે અને સરકારી માન અકરામથી પૈસાનેજ પુંજે છે.

પાલી—ભાઈ, તું ગામડીયો ગમાર આવું બાહોશી ભયું બોલે છે તેથી મને કાંઈ સમજ પડતી નથી. તારી ઉપર કાંઈથી મોટો સિતમ હોવો જોઈએ.

નાદીર—શેઠ, કાંઈ નહીં. કાંઈથી જાણવાજોગ વાત નથી. દુન્યાનું મત એવું છે કે ગરીબો ઉપર કાંઈ સિતમ હોયજ નહીં, ગરીબોની કાંઈ ફરીયાદ હોયજ નહીં, ગરીબો લુચ્ચા, લકડંગા, ગલાંદ્રાંસુ, ભરસો નહીં રાખવાજોગ, પણ પૈસાવાળા સઘળા સાચા, પ્રમાણીક, સ્વતંત્ર, નેકી

પ્રુખીવાળા. હા ! પણ પરમેશ્વરની દરધાહ એવી કદીબી નહીં હશે. કદાચ તે કિરતારની લાકડી કર ને જો હયાંજ દેખાડશે.

પાલી—તું કાંઈ ઘણો દુઃખી લાગેચ. તારા દેખાવ ઉપરથી માલમ પડેછે કે તું ભૂખે મરેછે, માટે લે આ નોટનો કડકો. તારી હાજત તે પુરી પાડશે.

નાદીર—નહીં સાહેબ, મને પૈસા જોઈતા નથી—પણ નહીં હું જીવું બોલું છું—મને પૈસાની જરૂર છે, પણ ધરમખાતે હું પૈસા કદીબી કમુલ કરું નહીં. હું કદીબી ભીખ માંગુ નહીં અને માંગીશ નહીં, જો કાંઈ સારી લાયક મને નોકરી મલે તો—

પાલી—નોકરી ? (વિચાર કરીને) હું તને આપી શકીશ—પણ નહીં, કંઈ નહીં. લાઈ હું તુને એટલુંજ કહુંચ કે ગમે એવે દુક પગા-રેબી પ્રમાણીક નોકરી કરજે, દુન્યાનાં ખરાબ રસ્તાથી દુર રહેજે. નહીં તો તારું જીવન તુંને ડાંખશે—

[જેઠમલ દાખલ થાયછે.

જેઠમલ—આવો, આવો પાલનજી પપેટા. કેમ કંઈ પાછું હયાં આવવું પડ્યું ? મુંબઈમાં સુકરવાર નહીં થયો કે ?

પાલી—જેઠમલ, હવે ટીકટીક છોડી દેવો. રાત પડી ગઈછે અને મારે જલદીથી જવું જોઈયે. કામ તો એટલુંજ કે મારા મુંબઈના પડો-સના ધરમાં એક ગરીબ મરવા પડેલી ઓરતે મરતી વખતે મને કરગરીને અરજ કરી કે હયાં આવી પુગતાં તુરતને તુરતજ આ કાગળ તમાને આપવું. તેણીની દયા ભરી અરજ મેં સ્વીકારી અને તેટલાં માટે છેક મધરાતના તમારી મુલાકાત લેવી પડી. લેવો, આ કાગળ. સલામ બેટા (નાદીરને) બોદા તારો દહાડો વધારે સારો કરે.

[જાયછે.

જેઠમલ—(કાગળ ઉખેડીને વાંચેછે) લે, આતો વળી અંદર બીજું કાગળજે.—“ નાદીરશા દરાખશા દુમશીયાને એલપાડના જાણીતા સાહુ-કાર જેઠમલ મારવાડીની સંભાળ તજે પોહાંચે. ” (હસીને) આહ ! આહ ! આપણેતો છેક મુંબઈના ખુણાવેર જાણીતા છીયે.



નાદીર—(એકદમ ધસીને કાગળ ઝુટી લેઇ) મારે કાગળ ! અરે ! એતો મારી માતા તરફનું હશે. તેણે કહ્યુંની કે એક મરતી એરતે આપ્યું ? શું મારી માય મરવા પડીય ? મારી આંખે અંધારા આવેય. મારાથી આ કાગળ વંચાતું નથી. ઘાતકી ખુદરત ! પણ તે બીચારી મરતી વખતેથી તવલતી હશે, ભૂખે મરતી હશે, કાવસને ભૂખો જોઇ વધારે હેરાંન થતી હશે. તેણીને છેલ્લી ઘડીયે થોડી સુખી રાખવા મને પૈસા આપો. (એકદમ જેઠમલને વલગોને) શેઠ, મને એકસો રૂપ્યા ધીરે. (પગ ઠોકીને) બસ મને સો રૂપ્યા ધીરે. (ગુઠણ મરડી પગે પડીને) મારી આખી જીંદગીવેર હું તમારી મુક્ત નોકરી કરીશ, હું તમારો ગુલામ થઇ રહીશ, પણ મારી માતાને છેલ્લું સુખ આપવા માટે મને સો રૂપ્યા ધીરે.

જેઠમલ—હકતા શું તું દિવાનો થયોય ? અરે સો રૂપ્યા ક્યાંથી લાવે ? કાંઇ તારું માથું/આથું ચડી ગયુંય ? તું સુકકાને પકડવા હું ક્યાં આઉં ? જા, જા, તું ચાકરીનો કરતો મુવો. નિકળ મારા ઘરમાંથી.

નાદીર—આ તમારામાં માણસાઇ કે ? શું હું ખાલી હાથે જાઉં ? અરે સાંભળોય કે મારી માય મરવા પડીય ? બસ મને પૈસા આપો.

જેઠમલ—પૈસા માંગવાની એથી ઠીક રીત ? જા, બાપુ જા, જલ-દીથી કાચર પત.

નાદીર—અરે ખોદા ! આવી વખતેથી તમે નિર્દય ! મને માફ કરો. (ગુઠણ મરડી) હું તમેને કાલાવાલા કરૂંય, હું તમેને કરગરીને ચરજ કરૂંય કે કાંઇથી મને ધીરે. સદાના તમારા ગુલામને એક નાની રકમથી આવે વખતે ધીરે.

જેઠમલ—અરે એક પૈમી આપું નહીં. એમ ના જાણતો કે હું દયાળુ નથી. મારી કેમ ખાતરી થાય કે તારી માય મરવાજ પડીય ? જા, મુજબ જા અને તારી માય મરી ગયા પછી ન્યુસપેપરમાં મરત્યુકની ટીપમાં તારી માયતું નામ આવે ત્યારે તે પત્ર મારી ઉપર મોકલજે અને ત્યારે તુને કાંઇ નાણું ધીરવાને દયાને ખાતર હું વિચાર કરીશ. જા, બાપુ જા, તું જલદી જા, મુવો તું ચાકરીનો કરતો.

[ જાયછે.

નાદીર—લોહી અને હાડકાંના ઘાતકી તરસ્યા હેવાન ! એક માતાના તવળતા હોઠ ઉપર દવાનું છેલ્લું ટીપું રેડવા માટે તું મને થોડુંક રૂપ આપવાને ના પાડેય ? આહ ! (દૂર નજર ફેંકી) પણ આ સામણે શું દેખાયય ? આહ ! એતો તેનો જીવ. કદાચ મારી માતાને ખાતરજ તે આજે ભૂલમાં બાહરે મૂકી ગયોછે. એક મરવા પડેલી માતાને ખાતર એવા સુમના પૈસાનો ઉપયોગ કરતો તેમાં ખોટું નથી. (બાહરે દોડી જઈ એક ચળ્યાક્ષ લઈ પાછો આવેછે) ખોદા, એવું પાપી કામ કરવા માટે મને માફ કરજે. (ચળ્યાક્ષ ઉઘાડી તેમાંથી થોડાક રોકડા રાખ્યા તથા નોટા કહાડી પડીકું કરીને ગળવામાં મેલેછે) નહીં, મારે જીવન ચાલતું નથી. ખુદરત મને બસારત કરેછે કે એ બહુ મોટું પાપી કામ હું કરું છું. (નોટનું પડીકું જમીન ઉપર ફેંકી દેઈ) નહીં, નહીં, નહીં ! માતા, તારે ખાતર પણ, તારો જીવ બચાવવા ખાતર પણ, હું કદી આવું પાપી કામ કરનાર નથી.

[ દોડી જાયછે અને પડદો પડેછે.

### અંક બીજો—દેખાવ તરીજો.

[એક કંગાળ મકાન. એક નાની ખાટલી પડેલી છે. આસપાસ એક નાની પેટી, બેત્રણ ભાગેલી ખુરસી વતરોગે સામનછે. તે ખાટલી ઉપર ચારપાંચ તકીયાની ચોડ કરી પીરોજન મરેહાલ હાલતમાં રીમતી સુતેલીછે. તે ખાટલીની નજદીક રસતમ યુદ્ધ મરડી પડેલોછે; કાવસ પોતાની માતાના પગને ખાટલીની શેક કરેછે. તખ્તા ઉપર અંધારછે.

રસતમ—કાકીજી, જરા મારી તરફ નજર કરો, જરા મને જોવો, થોડા બોલ વાત કરો. પણ નહીં, બહુ અસુર થયું, વાત તદ્દન હાથથી ગઈ. અરે ! તેણી પોતાનાં ડોળા ઉઘાડી મારો તરફ જોયછે તો ખરી, પણ મને ઓલખી શકતી નથી. શું મારા પીતા નહીંજ આવવાનાં ? અરે પીતા ! તમારી માહકાણ્યથી, તમારી બેદરકારીથી, એક કિંમતી જાન એ

બેટાઓને નાવારસ મેલી જાય છે. કાકીજી, તમે મારી તરફ જોયા કરો-  
જો, પણ કાંય નહીં વાત કરતાં ? શું તમે મને ઓળખતાં નથી ? હું  
તમારા જેઠને બેટા રૂસ્તમ સોરાબશા હુમશીયાણું. (પીરોળ એંકી ઉઠે-  
છે, પણ પાછી પડી જાય છે.)

**પીરોળ**—મારો જેઠ ! મારા વરને તેમાં કેવો આસમાન જમીનનો  
ફરક ! પણ થયું તે થયું. હવે મને કોઈની જરૂર નથી. પણ નહીં, મારા  
બેટાઓ, અરે ! આવતી કાલે તેઓ માતા વગરનાં થઈ જશે. દીકરા  
રૂસ્તમ, ઇંગ્રેજ કાયદા તારા આપની તરફેણમાં હશે, પણ ખોદાનો ઇન-  
સાફ તેવો ઉપો થનાર નથી. તું તાલેવંત થશે, તું તારા આપની દોલત  
મેળવશે. શું તું મારા ફરજદો, તારા કાકાના હકદાર બેટાઓનું રક્ષણ  
કરવાની મને કબુલાત નહીં આપશે ? અરે ખોદા ! મરતી વખતે એટલો  
દિલાસો મને આપ.

**રૂસ્તમ**—કાકીજી, એટલું બોલી તમારાં મગજને વધારે મેહેન-  
ત ના આપો. ખોદાને હાજરનાજર જાણી હું કહું છું કે તમારા બેટાઓને  
મારા લાઇ બરાબર ગણી મારાથી બનવું કરોશ. મારી અજલ પણ ટુકી  
છે, અને મને તે ફિરતારની જનાબમાં જવાબ આપવો છે, માટે મારા  
બોલવા ઊપર વિશ્વાસ રાખજો.

**પીરોળ**—બસ મને સંતોષ મળ્યો. હું જીવિત કરી તેવું પામજો.  
અરે ! મારા બેટા નાદીરનો છેલ્લીવાર મને એહેરો બતાવો. બેટા કાવસ,  
(કાવસ કોટી કરે છે) તારી માને છેલ્લો બેટ. નાદીર—કાવસ—મારા—બે  
ટા—ઓ—

[મરણ પામે છે; કાવસ અને રૂસ્તમ જાણી રહે છે.]

**રૂસ્તમ**—આખરે મારા આપે એક ભોગ લીધો. મોહત ! જલમ  
મોહત ! તું કેવું ભયંકર છે ! (માથું નાખી રહે છે.)

[દરવાજા ઠોકાય છે અને સોરાબશાહ દાખલ થાય છે.]

**સોરાબશાહ**—કાંય રૂસ્તમ, એટલી ઉતાવળમાં મને બોલવવાનું કાર-  
ણ શું ? તું હયાં ક્યાં ? તું કેવી જગાએ ? આવી જગાએ આવવાનું  
તને કામજ શું ?

**રૂસતમ—**(પીરોળ તરફ આંગળી કરીને ચુસ્સામાં) હું ક્યાં ? મોહત ની નજર સનમુખ ? હું તેણીનાં મરણનાં બીજાના આગળ હતો કે ને-ણીને તમારા મરનાર લાઇએ પોતાના જન જેટલી ચાહી હતી, પણ નેણી આ કંગાળ જગામાં એક પૈ માટે તવલતી મરણ પામીછે. (સોરા-બશાહ ચોંકેછે) હા, તેણી મરણ પામીછે, પણ પોતાને દુઃખ દેનારને કદુવા દઇ મરણ પામી છે અને વળી પોતાના વડા બેટાના દીદાર જોયા વગર મરણ પામીછે, તેનો આરોપ પણ તમારી ઉપર મેલી ગઇછે. પીતાજી આ દેખાવ પછી શું તમોને પસ્તાવો થતો નથી ?

**સોરાબશાહ—**(છેક હૈડું ભરાઇ આવ્યાથી મોહડાં ઉપર હાથ નાંખી) હું જાણતો નહીં હતો કે એમ—એમ—

**રૂસતમ—**પણ હજી તો તમો બદલો વાળી શકશો. પીતાજી, જો તમોને ખરું લાગતું હોય તો આ કમનસિખ મરણ ઉપર આંસુ પાડો. તેમ કરવા માટે મરનારની સનમુખ હું તમોને મેલી જાઉં છું.

[જાયછે.

**સોરાબશાહ—**નહીં, નહીં રૂસતમ; મારાથી એ દેખાવ જોવાઇ શકતો નથી. દીકરા, તું મને છોડી ના જા. પણ તે તો ગયો. અરે ! આ ભયંકર દેખાવ મારા જીગરમાંથી ક્યારે ભુલાશે ? (મોહડું ઢાંકી રહેછે.)  
[ગભરાયલા ચેહેરે નાદીર એકદમ દાખલ થાયછે.

**નાદીર—**અરે બહુ અસુર થઇ ગયું ! મારી માતાનું મોહડું બી હું છેલ્લી વખત જોવા નહીં પામ્યો. (પીરોળને કોટી કરી વળગેછે) માતા, તું આખરે મુઘ ! આપણી ઉપર જીવન પાડનારા કૂકર્મને તેના પાપની સજા થતી જોયા વગર તું મુઘ ! (કાવસને કોટી કરી) મારા દુન્યાના એમણા સગા, મારી જીંદગીના એમણા લટકી રહેલા હાર, તારે ખાતરજ હું હવે જીવીશ. માયાપ વગરના તું બાળકની સંભાળ મારે માથે આવેલીછે.

**કાવસ—**પણ લાઇ પેલો રહેછે તે કોણ ?

**નાદીર—**(ચોંકીને તેની આગળ ધસી જઇ) મુજ નાપાક હારેમન દેવ ! તારા કૂકર્મના ભોગને તે જોયો કે ? મારી માતાની સાગણે તે કિરતારની જતાખમાં તું કયે દલાડે ઉભો રહેશે ? આવું કૂકર્મ કરી, તુંને હયાં આવતાં લાજ નહીં લાગી ?

સોરાબશાહ—હું બીજની શાધમાં આવ્યો હતો, પણ નાદીર, જો હું આવી હાલત બાજે તો, જો તારી માતાએ પોતાની એવી હાલતથી સેહેજબી મને વાકેફ કર્યો હતો તો હું તમારે માટે કાંઈથી કરતો.

નાદીર—નિકળ નીચ પૈસાના ગોલામ, તારી અરધી અમોને હરામ છે. નિકળ તારું કાળું કર. મારી માતાની લાશને તારું માહફું બતાવી તું વધારે અપવિત્ર કરેછે.

[સોરાબશાહ નીચી મુંડીએ ઉભો રહેછે.

નાદીર—(માતાની લાસ આગલ પાછો જઈને) માતા, અમારી બેઢીની માતા, પાછી ઉઠ! એક વખત તારા બેટાએ તરફ પાછી નજર કર! અમોને એમલા મેલી ના જ (ચુલ્લુ મરડી પડેછે, પાછો ઉઠી સોરાબશાહને) શું તું જગને બતાવા માંગેછે કે તેં તો મારી માતાને પગાર આપવા માંગ્યો હતો? પણ મારા પીતાની હકદાર બાયડી તું ઠગારાની બીજ કમુલ કરે? (પોતાના હાથ એકએકપર ચઢડાવી સોરાબશાહ તરફ ચુસ્સામાં) મારા બોલ યાદ રાખજે કે જે દોલત મને મારા વારસામાં મળવાની આશા હતી તે તું પકડી બેઠોછે, પણ તે તને પચનાર નથી. ઓ હુટારા! આ કુમળાં બાળકની નિમક રોટીની ચોરી કરનાર, તારું હૈડું તને કેવું ડંખેછે તે હું જાણું છું, પછી દુન્યાં તને માન આપે તો શું થયું? તારા પૈસાને પુજે તો શું થયું? આ મરણ પામેલી વિધવા તથા તેના આ બે ફરજદોની હત્યા તારી કેવી વણે કરશે તે કદાચ તું પોતે જીવીનેજ જોશે. બસ, હું વધારે બોલતો નથી, મારી છાતી વધારે ચાલતી નથી. નિકળ, મારા બાપના બેવકા ભાઇ. જ તારા હુટલા મકાનમાં જ, આ ગરીબ આરડી પણ તારા શ્વાસથી ઝેરી થશે. નિકળ, એકદમ નિકળ હયાંથી. (સોરાબશાહ નિચી મુંડીએ હળવે હળવે જાયછે; તે ગયા પછી નાદીર પોતાના ભાઈની પાંખડી વળગી પોતાની માતાના બીજાના આગળ જઈ, માથું નાખી પડી રડતો) મારી માતા! મારા ભાઈની માતા! મારા મરનાર પીતાની હકદાર વિધવા!

[ગમગીનીના ગાયનની વચ્ચે પડેદો હળવે હળવે પડેછે; અને કેટલાક સીપાહઓ એક કાનસટેબલ સાથે દાખલ થઈ એક ગીત ગાયછે; જુલો વધારે; ગાયણ ૩ જુ.

## અંક બીજો—દેખાવ ચોથો.

[રાતનાં અંધારાનો વખત છે; અંદરથી ચંદ્ર-  
માનો સેહેજ પ્રકાશ પડે છે; મેદાનનો દેખાવ  
નજર પડે છે; નાદીર પોતાના નાના ભાઇને  
એક મોટી ધાલળી ઓઘાડી પાંખડી પકડી  
દાખલ થાય છે.

**નાદીર**—કાંઇ નહીં, ભાઇ ધીરજ ધર; હવે માતાનું નામ ધડીધડી  
યાદ ના કર્યા કર. તારી દરેક સંભાળ હું લેઇશ, પણ તું મારા કહયા  
પ્રમાણે ચાલજે.

**કાવસ**—વહાલા ભાઇ, પણ મારેથી હંડી નહીં ખમાતી. અરે હવે  
હું નહીં મસ્તી કરું. કંઈની કરી જલદીથી મને માયજી આગળ ઘેર  
લેઇ જા. (કાલાવાલા કરી) જો નાદીર, તું જેમ કહેશે તેમ ચાલીશ, પણ  
જલદીથી મને માયજીના ખોળામાં લેઇ જઇ બેસાડ.

**નાદીર**—કાવસ, મને ધીરજથી સાંભળ. આપણી વહાલી માતા  
આગળ હવે આપણે કદી પાછા જઇ શકનાર નથી; તેનું કારણ શું તે  
હમણા તને સમજ પડનાર નથી, મોટા થયા પછી તે તને ખુદરતીજ  
જણાશે. દુન્યામાં હવે આપણું કોઇ રહ્યું નથી; એટલી હંડીથીજ ગલ-  
રાય છે કેમ? હજીતો ઘણી લીલીસુડી આપણી ઉપર પડશે અને હજીતો  
મારી ઉમરે આવતાં સેંકડો સંકટોમાંથી તને પસાર થવું પડશે. પણ  
થોડા કોઇના પગલાં સંભળાય છે.

[બેહેરામશાહ અને રૂસ્તમ દાખલ થાય છે.

**રૂસ્તમ**—(બેહેરામશાહને) મારીતો બોલવાની હિંમત નહીં ચાલતી,  
તમેજ એને કહો કે એ બંને ભાઇઓને મદદ કરવાને હું ઘણોજ આતુર-  
મંદુકું.

**બેહેરામશાહ**—નાદીરશાહ દુમશીયા, એક મીનીટજ માફ માત્ર  
સાંભળશો?

**નાદીર**—કેમ, તમે લોકોને મારી સાથ શું કામ છે?

બેહુરામશાહ—જવાન રસતમ તમોને મદદ કરવાને ખાહેશ રાખે છે.

નાદીર—અસ, અસ, જા, તારા શેઠને કહે કે મારી માતાના મરણના બીછાના ઉપર મેં તેનેજ કહ્યું હતું તે તે ભુલી ગયો કે ?

રસતમ—(કરગરીને) નાદીર, મારી ઉપર ભરસો રાખી, મેહેરખાની કરી મને સાંભલ. તુને હાં દુંડી કાહાડવામાં મેં કેવી જેહેમત ખેંચી છે તેતો મારો ખોદા જાણે છે.

નાદીર—પણ તમો બાપ દીકરા હજી અમારી પુઠે લાગી શું કામ અમેને હુરાન કરાછો ? અમારા આવા કંગાદ્યતપણામાંથી હજી તમો અમેને છોડતા નથી ?

રસતમ—તમારી ગરીબ માતાને મેં જે વચણુ—

નાદીર—તે ફરેસ્તાનું નામ ના દે. તારા ઘાતકી, હુટાસ બાપનો કીનો હવે તેણીની ઉપર લેવાઈ શકાનાર નથી. હું જાણું છું કે તે હવે પોતાનાં કર્તુક માટે પસ્તાયછે, જે કદુવા મેં તેણે છેલ્લી દીધી હતી, તે તેનાં કાનને હજી કોતરી ખાયછે. સાંભલ, રસતમ દુમશીયા, હું તારી અથવા તારાં સગાંવાહાલાંમ્મી પાસેથી અમારી ગમે એવી દલદેશરી છતાંબી એક અરધી પણ કમુલ કરનાર નથી. એકબારગી હું ફાંસીને લાકડે જવશ અને તારા બાપના એક બોલથી તેમાંથીબી મારો છુટકો થાય તોપણ હું તેની મદદ માંગનાર નથી. તે વિચારજ માઈ લોહી ઉશકેરેછે. મરકુટીયા જેવા કાવલા મરેહાલ છોકરા, તું શું મારા બાપના હકદાર બેટામ્મોના પૈસાનો વારસ થયોય કે ? નિકલ મારા રસ્તામાંથી (રડીને) મારી દોલત, મારો દરજ્જો અને મારો હક આસમાનના ચકરાવાથી તને મસ્થોચ, અને હું ગરીબાઈ ચિકકાર અને ફીટકારમાં ગોટાં ખાઉં છું.

[પગલાં સંભલાયછે, જે તરફ નજર કરી નાદીર

એકદમ નાહાસી જાયછે.

રસતમ—થોબ, પીતરાઈ નાદીર થોબ ! તારી માતાનાં મરણ બખતે મેં જે કમુલાત તેણીને આપી હતી તે જો તેં સાંભલી હતે, તું અને તારા ભાઈ માટે મારા માતપીતા સાથે હું કેવી મારામારી

કરંજી' તેની જો તને ખબર હોય તો ખચિત્ત તું મારી ઉપર એવી  
ગેરધનસાદી ચુભરે નહીં.

[એક કોન્સ્ટેબલ તથા થોડાક પોલીસ સિપાઇઓ  
ઘાખલ થાયછે.

**કોન્સ્ટેબલ**—ઓ તે પારસી ભાગા ! જેમલ મારવાડીકે વહાંસે  
ચોરી કરનાર ઓ પારસી ભાગા ! હોડો પકડો ઉરકુ !

[સિપાઇઓ અને કોન્સ્ટેબલ દોડી જાયછે. બીજે  
રસ્તે નાદીર પાછો આવેછે અને પોતાને પકડ-  
નાર એક સિપાઇને પછાડી નાંખી કાવસને  
ખેંચી જાયછે.

**નાદીર**—ચાલ, ભાઇ ચાલ, જલદી મારી પુઠે ચાલ, નહીં તો હું  
નાહુકનો પકડાઇ જઇ મારાં બદબખ્તને લીધે બંધીખાતું સેહેવી, દુન્યાની  
નાહુકની બત્રીશીમાં આવી, તારાં અને મારાં ભવિષ્યનો સદા નાશ  
કરોશ.

[સિપાઇઓને પાછા પછવાડે આવતા જોઇ પાછો  
નાહાસી જાયછે; કાવસ તેની પુઠે દોડવા જાયછે  
જેને બેહરામશાહ પકડી રાખેછે.

**રૂસતમ**—(કાવસને કોટી કરી) થોભ મારા ભાંઇ કાવસ થોખ. તારા  
ભાઇની સાથ તું આવી ઠંડીમાં તવલશે. અમે તને સારી જગ્યામાં  
રાખી સુખી કરશું.

**કાવસ**—(રડીને ખેંચતાણ કરી) નહીં, બસ હું મારા ભાઇ સા-  
થેજ જવાનો. બસ, મને છોડી દેવો.

**રૂસતમ**—વાહાલા કાવસ, મારું માન. તુને સારાં પકવાનો આપી  
શું, ગાડીમાં ફેરવીશું અને ફરવા માટે નાનો ટટ્ટુ અપાવીશું.

**કાવસ**—(હરખાઇને કોટી કરીને) શું મને ટટ્ટુ અપાવશે ? તમે  
મને ત્રણ ગમેાચ. પણ શું નાદીરભાઇ મારી સાથ નહીં આવે ?

**રૂસતમ**—તું ચાલ અમારો સાથ. નાદીર પછવાડે આવશે.

[હલવે હલવે તેઓ જાયછે. કાવસ ઘડીઘડી પછ-  
વાડે જાયછે, તેઓ ગયા પછી નાદીર હાંફતો  
હાંફતો ઘાખલ થાયછે.



નાદીર—કાવસ, કાવસ, ચાલ જલદી દોઃ. મારી પુઠે આવ. (ગભરાઇ) અરે ! પણ મારો ભાઇ ક્યાં છે ? પેલા નાપાક રસતમે મારા ભાઇનેથી મારો પાસેથી ઝુટી લેઇ મારું નખોદ વાંધ્યું. (પછડાઇ જમીન ઉપર પડે છે અને પાછો ચોંકી ઉઠી) પણ હું દુન્યાને છેક છેલ્લે છેડે જઈનેથી તેને શોધી લાવશ. અરે ! પણ આ બલાંમ્મી તો હજી છોડતી નથી.

[સીપાઇમ્મી દાખલ થાય છે અને નાદીરની બોલમાં આમતામ શ્રાધી બીજી બાજુએથી જતા રહે છે.  
[પાલી પપેટો દાખલ થાય છે.

પાલી—જોયું કેની, વલી બીચારા કોઇની શોધદોડ થાય છે. કોણ બીચારો સપડાઇ જનાર હશે ? કોણ બીચારો ફાંસીનાં લાકડાંમાંથી છટકવા માટે નહાસભાગ કરતો હશે ? (અંદરથી બુમો પડે છે “પકડો! દોડો! આએ શું પેલા શામો જાય છે.”) આએ દોડતો શખસ તો મારી આલખાણમાં આવે છે. (વિચાર કરીને) હા, પેલા જેઠમલ મારવાડીને તયાં જે ગરીબ છોકરાએ મારી દયા ઉશકેરી હતી તેજ એ છે. એનાં ચેહુરા ઉપરથીજ માલમ પડે છે કે તે નિરદોશ છે અને નાહુકનો ફાંસી નહીં જાય, માટે મારે તેને બંધાવવો જોઇયે.

[નાદીર દોડતો દાખલ થાય છે અને પાલી પપેટો તેને અટકાવે છે.

નાદીર—(ચોંકીને) ત્યારે આખરે હું પકડાયો ! બદબખ્ત. હમારા જાસુસ, આખરે હું તારા હાથમાં આવ્યો.

પાલી—નહીં ભાઇ, ધીરજ ધર, ગભરાનાં.

નાદીર—ત્યારે મને બંધાવ, હું નિરદોષ છું. મારો બંધાવ કર.

પાલી—મેં ધાર્યુંતુંજ કે તું નિરદોષ હશે. જલદીથી મારી પુઠે આવ. ઝડપ કર.

[એક ફાલકાંની મારફતે તેઓ નીચે ગુમ થઇ જાય છે; સિપાઇઓ આવી આમતેમ જોય છે અને નિરાશ થાય છે; પરડો પડે છે.

## અંક બીજો—દેખાવ પાંચમો.

[પાલી પપેટાનો ધરનો એક કંગાળ ઝિરડો,  
પક્ષીનું પીંજર ઝિરવેલું છે, થોડીક ખુરસી  
અને ટેબલ પડેલી છે; પાલી અને નાદીર વાત  
કરતા દાખલ થાય છે.]

**પાલી**—નાદીર, હવે ધાસ્તી દુર કર. તું હવે સલામત છે, પોલી-  
સનાં પંજમાંથી હાલ તુરત તો તું છુટો થયો છે. એસ, થાક્યા. તે પછી  
મને જણાવ કે હું તને કોઈથી રીતે તારી ધારણામાં મદદ કરી શકીશ.

**નાદીર**—કંઈથી બોલું તેની અગાઉ મને અચરતી એ ઉપજે છે  
કે તમે મારા જેવા પોતે ગરીબ છો અને તોપણ મારા દુઃખ તરફ તમે  
આટલી બધી દયાની નજરથી જુવો છો !

**પાલી**—એમાં કંઈ અચરત થવાનું નથી. રસ્તામાં જતા કોઈથી  
ભિખારીને તું પુછ કે તેને કોણની તરફથી વધારે અરધી મળે છે, ગાડી  
ઘોડે ફરતાં એસ્કી બાતુઆ અને ગ્રહસ્થો તરફથી કે પાઉંધ્યાદા ચાલતાં  
ગંગીબાઈથી વાંકા વળેલા પુરૂષો તરફથી ? તું બીન અનુભવી છે, પણ  
આગળ ચાલતાં તને માલમ પડશે કે આ મુબઈ શહેરમાં જે હજારો  
ભિખારીઆ પોતાનું પોપણ કરી શકે છે તે તાલેવંતોની મદદથી નહીં,  
પણ પોતા કરતાં સેહુજ ચલડતી કીસમનાં ગરીબોની સખાવતથી. એ  
સઘળા અનુભવમાંથી હું પસાર થયો છું અને તેટલા માટે ગરીબો તરફ  
મને વધુ રહેમદિલી બિપજે છે, માટે બીનદેહેસતે તારા જીગરની  
લાગણી મને જણાવ અને યાદ રાખજે કે તારો વિશ્વાસ ખરાબ માર્ગે  
મેલાયલો ન ગણાશે.

**નાદીર**—આ દુન્યાનાં મારા એખલા મેહેરબાન દોસ્ત, દુન્યાનાં  
કાંઈથી રસ્તા મને ખબર નથી, કારણ કે માખાપના લાડ તજે બિછ્યા  
પછી આ બહોલી દુન્યામાં ઝીપલાવી દેવાની ન્યારથી મને ફરજ પડી છે  
ત્યારથી તેની કાળી ખોરદુ સિવાય બીજું કંઈ પણ મેં જોયું નથી અને  
તે અરધા અનુભવ બિપરથી મારું દુખી જીગર મને ખસારત કરે છે કે  
મારો કાંઈથી ભરમ ખોલ્યા વગર પેહેલાં તમારાં જીગરથી મને વાંકે  
થવું જોઈએ.

પાલી—ખરું છે અને મને હદસર કેહેવાની ધાસ્તી નથી. કાપદાની નજરમાં હું યુનેહગારહું, પરંતુ હું લુચ્ચો નથી. નસિય દેવીની સામણે હું લડત ચલાઉં છું અને જ્યારે તે મારી સામણે રૂઢીજી છે ત્યારેજ તેને માહત કરવા માટે મને એક ગેરવાજબી રસ્તો લેવા પડ્યો છે, જે વિષે તું રફતે રફતે જાણશે. તે રસ્તો લીધાથી જે હું મેળવી શકું છું તેમાંથી હું તારે યજ્ઞરાંન કરીશ, પણ કદીથી તે ખરાબ માર્ગે તુને હું લેઈ જનાર નથી. જે કામ હું કરું, જે આડે રસ્તે હું ગયો છું, તે ખોદાને હાજર ને નાજર જાણી જણાઉં કે મારા પોતાના લોભને માટે નથી, પણ એક બીજાને સુખ અને આરામમાં રાખવાને માટે છે. એક નિર્દોષ બુદ્ધિમાં જેવી બેચકલી સેહેજ માથાથી ફરેલી બેટી પડોસનાં આરડામાં સુતેલી છે તેણીને ખાતર મેં એવા રસ્તો પકડ્યો છે.

નાદીર—બસ, દોસ્ત બસ. મારો વિશ્વાસ પૂર બેઠો છે. તે આડો રસ્તો હું જાણવા માંગતો નથી અને એકપ્યારગી હું જાણીશથી તોપણ તેથી મારો ચાહ એછો થનાર નથી.

પાલી—અરે! પણ તે આડો રસ્તો માટે માંડ જીગર કેવું ડંખે છે! પણ પ્યાર—કિતો!—તમારું ખાણું ખરાબ થજો દુમશીયાઓતું!

નાદીર—શું દુમશીયાઓ! ભાઈ, તારી વાતથી મને વાકેફ કર, કદાચ તું મને બહુ ઊપયોગી થઈ પડશે, કદાચ તારેથીજ મારી ધારણા બર આવશે.

પાલી—સોરાબશાહ દુમશીયાનો માંનીતો સાજો ફક્ષીમામા અને હું નહાનપણમાં જનમી મીત્રો હતા, સાથે સિખતા, સાથે ફરતા, સાથે ખાતા અને એકએકનો છુપો ભરમ એક બીજા આગળ ખુસ્તો કરતા. એક અતિ ખુબસુરત છોડી ઉપર હું પ્યારમાં પડ્યો, તેણીએ મારી ઉપર પ્યાર કર્યો, મેં તે પ્યારની વાત એ મારા રફીક આગળ ખુસ્તી કીધી અને તે લુચ્ચો માણસ તે સાંભળી સંધલી મીનાચારી બુલ્લી જઈ મારી તે મૂર્તિને ખોટી કબુલાતો આપી ઉપાડી ગયો. તે બીચારી ભોળ-વાઈ અને એક બેટોનો જન્મ આપતાં ગુંગળાઈ મરણ પામી. તેનાં લુચ્ચા ફસાવનારે પોતાની આ હકદાર બેટીને ઝાંખીને જાઈ પણ નહીં. મનેજ આખરે દયા આવી, મેંજ તે છોકરીને પાળી મારી બેટી સમાન

ગણી અને હું રંડાયલાની માફક સદાકાળ રંડાયલાજ તરીકે જીંદગી ગુજરું છું અને ગુજરીશ. તે બેટી તે પડોસનાં આરડામાં સુતેલી મારી હેતવંતી નાનું છે અને તેણીને ખાતર, તેણીને ગરીબાઇના કાંઇ પણ સંકટો નહીં દેખડાવાને ખાતર, હું આડે રસ્તે પડ્યો છું. તે આડો રસ્તો દુન્યાને જો ખબર પડશે તો આખી દુન્યાં મારી ઉપર થુકશે, ઇનસાફની અદાલત કાળા પાણીએ મને મોકલાવશે, પણ કોણ વિચાર કરશે કે એક નાપાક હારેમન દેવનાં કર્તુંક હાંકવા માટે, તેની હકદાર બેટીને બંધાવા માટે, આવાં સંકટમાં હું પડ્યો છું.

નાદીર—ખચિત તારી હાલત મારાજ જેટલી દયા ઉપજાવનારોગ છે, એ ખાનદાન વિષે તું પછી વધારે સાંભળશે.

પાલી—પણ દુન્યામાં ધોતાંકુલ જેવાં કપડાં પેહેરી ફરતાં આ “કાળા મેંદા”ને મેં સદાની શિક્ષા આપી છે, તેના એક પગને મેં બાંજી નાખ્યો છે, જેથી તે લંગડો થયો છે અને એ પ્રમાણે પોતાનાં કર્મકની મજા તે ભોગવે છે અને સદા ભોગવશે.

[નાનું ફાટેલા ડોળા સાથે ઉઘાડે માથે ઝીખરાયલા પીખરાયલા પોશાગ સાથે ગાતી ગાતી દાખલ થાય છે; જુવો વધારે; ગાયણ ચોડું.]

નાનું—(આસપાસ અને આસમાન તરફ નજર કરીને) બાવાજી, વાહાલા બાવાજી, તમે હયાં છો કે? હમણા રાત છે કે દિવસ છે! તમારી નાનુંને ખબર નથી માટે નાનુંને તે જણાયો.

પાલી—(પોતાના બેંજ ઉપર હાથ મેલી નાદીરને બતાવીને) મારી વહાલી નાનું, જ્યારેબી તું મારી પાસે હોય છે ત્યારે મારાં જીગરને મનશે તે ચલકતો દીવસ છે, પણ નાનું આંખે મારી પાસે બેઠો છે તે મારે મીત્ર થાય છે. હું ઇચ્છું કે તું એને પસંદ કરશે.

નાનું—હા, અલખતાં. બાવાજીનો દોસ્તદાર તે નાનુંનો મીત્ર. નાનું, તમારા એ મીત્રને ચહાશે. પણ બાવાજી નાનુંને કહેતા નહીં કે એ રાત છે કે દિવસ? એ રાત બહુ લાંબી છે અને નાનુંને તે પસંદ પડતી નથી.

પાલી—બેટી, હમણા રાત છે, તું પેલો ચંદ્રમા જોતી નથી?

નાજાં—(આંખ ઉપર હાથ દબ) નહીં, નહીં. નાજાં ચંદ્રમા જોવાને ખુશી નથી. (આંખ ઉઘાંડી કપાળ ઉપર હાથ મેલી) તે જોયાથી નાજાંને હીંચાં દુઃખ થાયછે. (કપાળ ડાબેછે.)

પાલી—(નાદીરને હળવે) બીરાદર, મારો કમનસિય બેટી શું કહેછે તે સાંભલેછે કે ?

નાજાં—(એકદમ નાદીર આગળ જઈ બરડા ઉપર હાથ મેલી) તમે ચંદ્રમામાંથી આવ્યાય કે ? જો ત્યાંથી તમે આવ્યા હોવો તો નાજાં તમોને પસંદ કરતી નથી.

નાદીર—નહીં, કમનસિય છોડી, હું ત્યાંથી નથી આવ્યો, હું તો તારો ગમગીનીનો સાથી છું.

નાજાં—અરે ! તે સાંભળીને તો નાજાં ખુશી થઈછે, કારણકે નાજાંને એક સાથીની જરૂર છે. તમે નાજાંના ભાઈ થાઓય ? ત્યારે તો ગરીબ નાજાં તમોને સદાને સદા ચહાશે. પણ જેમ મારી બેહેન મારા જીગરને ગાયન ગાઈ રિઝવેય તેમ તમે નાજાં આગળ ગાયન નહીં ગાશો ?

નાદીર—તમારી બેહેન ! શું તમારી એક બેહેન પણ છે કે ?

નાજાં—(પીંજરં બતાવી) આએ શું પેલી. પણ નાજાંએ તમોને બાઈ કીધાય તેથી તે અદેખાઈ કરેય. હું તમોને કાંઈ વાત કહું, પણ નાજાંની ખાહેશ છે કે તેણીની બેહેન એ વાત સાંભળે નહીં. પેત્રો મોટા કદરૂપો દરામણો ચંદ્રમા નાજાંની બેહેનને બીલવડાવેછે, અને જ્યારેબી એ ચંદ્રમા નાજાંની બેહેન સામે ટીક્યા કરેછે ત્યારે નાજાંની બેહેન માતી નથી.

પાલી—દીકરી, એ પક્ષીને તારી બેહેન તરોકે તું કાંય કહેય ?

નાજાં—(વિચારમાં પડી) નાજાં કહી નહીં શકતી. શું ત્યારે એ નાજાંની બેહેન નથી ? એ બેહેન શું તમોને વહાલી નથી ? ગરીબ નાજાંથી શું તમોને વહાલી નથી ?

પાલી—અરે ! તું જાણેય તો ખરી કે તું મને કટલી વહાલી છે.

નાજાં—ત્યારે તમે નાજાં સિવાય બીજા કોઈને પણ નહીં ચહાશો ?

પાલી—નહીં નાનાં, બીજા કોઇને પણ નહીં; આ દુન્યામાં તો બીજા કોઇને પણ નહીં, જોકે સુનાંરૂપાની પુતળીઓ પોતા તરફ લલચાવી કુકમો કરાવેછે તોપણ.

નાનાં—હવે તમે નાનાંના વહાલા બાવા ખરા. હવે નાનાંને જણાયય કે આએ કાંઈ દિવસ નથી, પણ રાત છે, કારણકે નાનાંને ઉંઘ આવેછે. આએ ઘાતકી ચંદ્રમા ગરીબ નાનાંની આંખ બંધ કરેછે. બાવાજી સાહેબ મેહુરબાન, નવા ભાઈ નાનાં જાયય.

[નાનાં ગાતી ગાતી હળવે હળવે જાયછે: જીવો વધારે, ગાયણ પાંચમું.

પાલી—નાદીર શું ધારયું ? એવી કમનસિખ છોડી કોણની દયા નહીં ખેંચે ?

નાદીર—તેણીનું ગાફેલપણું સુધરે એવી હાલતનું છે અને ખચિત તે છોડીએ મારી દયા ઉસકેરો છે. જો મારે ભાઈ કાવસ મારી સાથ આવે તો આપણે સાથે વસી મંતોપમાં આપણો વખત ચુગ્ગરીએ. પણ પૈસાની ગરમીમાં રમી રહેલાઓ તેને જે ડાખી બેઠા છે તે મારા હાથમાં કદી પણ આવી શકનાર નથી જોકે કાયદાની નજરમાં, દુનયાંની નજરમાં, તો મારેજ તેની ઉપર ખરેખરો હક પૂગેછે, પણ પૈસા આગળ દુન્યાં નાચેછે, પૈસા આગળ કાયદા શરમાઇને નિચે જાયછે. જો એકજ વખત તે મને મળે કેની તો મારી ખાતરી છે કે ગમે એવી સુખ અને મોજમઝાની જીંદગી છોડી દઇ તે મારો સાથ મારાં ગમે એવાં કંગાળ મકાનમાં વસવા આવે.

પાલી—એટલુંજ કેની ? લેની ત્યારે તો હું તુને તેની સાથ મુલાકાત કરાવી આપું.

નાદીર—અરે ભાઈ, દોલતમંદોના મકાનમાં આપણા જેવા ગરીબોને કોણ દાખલ કરે ? પટા અને લાકડી સાથના જે મોટા માણસાઇ કુતરાઓ ત્યાં ઉભા હોયછે તેઓ આપણા જેવાં મીશ્કીત દેખાવનાં માણસોને પોતાની આગળથી પસારજ થવા કેમ દે ?

પાલી—(હસીને) એટલીજ તને ફીકર કે ? ચોકશ કારણોને લીધે મારી પાસ સઘળી જાતના પોશાગો છે અને જો તારો મરજી હશે તો

ધરાંની સોદાગરના, જળચુસ્તાનનાં અમીરના, વેપમાં આપણે ત્યાં જઇને તારા ભાઈને ઉઠાવી લાવશું.

[જાયછે. પડદા પડેછે.

### અંક તરીજો—દેખાવ પેહેલો.

[સોરાબશાહના ઘરનું દિવાનખાનું; જરખાનું નાના કાવસના બાલ ઓરવા બેઠીછે, એક ખુરશી ઉપર રસતમ બેઠો બેઠો ચોપડો વાંચેછે, એક નાની ટેબલ આગલ સોરાબશાહ અને ફલીમામા દારની લેહેજત ચાખતા વાત કરેછે.

જરખાનું—(કાવસના બાલ ઓરતાં ઓરતાં) જો, હવે કેવો મ-જાનો લાગેય ? મરે દીકરા રસતમ, તું આ મારા બીજા બચુકલાને હયાં લાવ્યોય કેની તેથી મારો તો બહુ વખત સોહોવાઈ જાયય. કાવસ, બાલ તું કોણનો દીકરો ?

કાવસ—તમારો દીકરો. અને મારા ભાઈનું નામ નાદીર. પણ મારો એ ભાઈ ક્યાં હશે ?

જરખાનું—જો દીકરા, તું તેનું નામ દેશે તો હું તારી સાથ ફરીથી બોલીશ નહીં. તે દુકતો તો બહુ ખરાબછે અને તેવા છોકરાની સંગતમા હું જો તને પાછો જોવશ તો કોઈ દહાડેખી તારા બાલ ઓરોશ નહીં.

ફલીમામા—સોરાબશાહ, ત્યારે તમે તો હજી સાંભલ્યુંજ નથી કે ? તમારા પેલા ભત્રીજા નાદીરે તો પોતાના આપદાદાની સારી ખુબી વધારીછે. ઓલપાડનાં એક જાણીતા મારવાડી સાહુકારે તેની સામે વારં ટ કહડાવ્યુંછે અને તમારા મરનાર ભાઈનો આ કહેવાતો વારસ થોડું-કમાં તરીપાર જશે.

જરખાનું—ઓ આપરે ! વલી એ શું નવું રમખાણ ? તેનો દેખાવજ ખુબી જેવો છેનો ? શું શું કોઈનું ખુન ખુન કર્યુંય કે ?

**ફૂલીમામા**—નહી, હજીવેર એવી હાલત ઉપર તો તે નથી આવીયો પણ મારવાડીની મોટી રકમ તેવણ હાઉ કરી ગયાં.

**ફૂલીમામા**—મામા, તમે કેવા ઘાતકી છો! કદીથી કોઈને પુરવાર થયા વગર યુનેહગાર ગણીએ નહીં. કાંય નહીં નાદીર તદ્દન નિરદોષ હોય? એમ તો જો ગામમાં સઘણ ગપાટાઓ ચાલેછે તે અમે માનીએ તે અમારા ઘરમાં એસવાનેથી તમે લાયક નથી.

**ફૂલીમામા**—આજ કાલના દુકતાઓ તો હાથથીજ ગયાય. બસ, એ છોકરાઓની તારીફ કર્યા કરો એટલે મામા સુંના જોયા. (ગાયંછે; જુ વો વધારે ગાયણુ છડું.)

[નોકર દાખલ થાયછે.]

**નોકર**—(સોરાબશાહને) સાહેબ, એ ધરાની સોદાગરે તમોને પુછેછે.

**સોરાબશાહ**—એકદમ તેઓને દાખલ કર,

[નોકર જઈને એ સોદાગરે સાથ પાછો દાખલ થાયછે.]

**નોકર**—ધરાંનના સુલતાનના અમીરેઆલા તથા તેવણનાં ખાનગી સેક્રેટરી.

**ફૂલીમામા**—એયા, એયા. ખુશ આવરદી.

**સોદાગરે**—બહે, બહે.

[આસપાસ નવર જોઇ એક સોદાગરે પોતાની દહાડી કાહાડી નાંખેછે અને નાદીર તથા પાલી પપેટા માલમ પડેછે. જરખાનું એસુદ્ધ થઇ જાય છે, ફૂલીમામા પોતાની માને સુઢીમાં લાવવાને તેણીની પાસ દોડી જાયછે અને સોરાબશાહ તથા ફૂલીમામા દંગ થઇને ઉભા રહેછે. કાવસ દોડતો જઈ પોતાનાં લાઇને કોટી કરેછે.]

**કાવસ**—અરે! મારા વાહાલા, અતિવહાલા બાઇ નાદીર! હું તને હયાં જોઇ બહુ ખુશી થયોહું. હવે આપણે એક જણા હયાં ખુશી ખુશાલીમાં રહીશું. પણ નાદીર, મારાં પેલાં માયજી તો કહેછે કે તું ધણોજ ખરાબછે અને મારે તારી સાથ બોલવું ન જોઇયે.



નાદીર—કોણ ? તારાં માયજી ? ઓ ! જોનાય એહેરૈનાં ફરૈસ્તા,  
આટલજ વરમાં તારી માતાનો એહેરો ભુલો ગયો કે ?

કાવસ—(રડી પડીને) નહીં, તું કહેય તેમ આપણું માય તો  
બાધાજીને મલવા બીજે કેકાણે ગયાંછે. પણ હવે આપણે કદીબી છુટા  
નહીં પડશું જો. (કોટી કરી મજામુત વલગી પડેછે).

નાદીર—સાચાસ ! જીવનો રહે મારી માયની હૈયાત મુરતિ, જીવ-  
તો રહે !

ફલીમામા—(હિંમત ધરી) નાપાક ! હુઆ ચોરો ! તમે ઠગોનું  
આ ખાનગી મકાનમાં શું કામછે ?

પાલી—એક બોલથી વધારે બોલ અને જે હાલ તારા એક પગનો  
થયોછે તેવોજ તારા બીજા પગનોથો થશે. જેણીનું નખોદ વાલીને તેં  
પેલી જેહાનમાં મોકલીછે તેના કસમ લેઇ કહુંજું કે જો તું મને વધુ  
ઉસકેરશે તો તેણીને માટે મારો બાકી રહેલો કિનો પણ હું હયાંજ લેઇ  
બતાવીશ.

નાદીર—સોરાબશાહ મહેલારાહ દુમમીયા, હું બોલુંજું તે કેવું  
પાલુંજું તે તો તું ખરાયર જાણેછે અને તેટલાં માટે હું તને હુકમ  
કરુંજું કે મારા નાના ભાઈને એકદમ મારે સ્વાધીન કર અને ત્યાર પછી  
કાંઇ દિવસેથી તું અમારે બેઠને માટે એક હરક પણ સાંભલશે નહીં.

શોરાબશાહ—નહીં, એમ બનનાર નથી. કાવલા, સોલા, દોલા,  
એકદમ કાવસને હયાંથી લઇ જાઓ. (ચાકરો કાવસને પકડીને લેઇ જાય  
છે તેટલાંમાં નાદીર આડો ઉભો રહી તેઓને વારેછે) નિકલ, બંધીખાનાં-  
માંથી નાહામી આવેલા હુટારા નિકલ. નહીં તો કે પોલીસની મદદ બો-  
લાવી તુંને તયાંજ પાડે મોકલાવાની મને ફરજ પડશે.

નાદીર—બંધીખાનું ! નહાસી આવયો ! એ તારા નવા કપટી  
ગપાટા કે ?

ફલીમામા—અરે અમે કાંઇ તારાથી ઠગાવાના નથી. અમે તારાં  
સબલાં કાલાંધોળાં જાણીયેય અને મુગા મુગા બેઠે જણા તમારો આબ-  
દમાંજ હયાંથી પતોતો ? નહીં તો કે કોરટમાં સાક્ષી આપવા આવવાની  
અમેને નકામી તરદી આપશો ?

**નાદીર**—(કપાલ કુટી) અરે! દુન્યાં દુન્યાં! એક માણસની ઉપર રહે છે ત્યારે તેને તદન ગંગાડાવી મેલવામાં, તેને તદન અલખામણો પાડવામાં, તું તારા હુન્નરને કામે લગાડવામાં કાંઈથી ખાકાત રાખતી નથી. તોપણ પરમેશ્વર ઉપર મારો ભરસો છે. દુન્યાં મને ઇનસાફ આપતી નથી તો આશ્ચર્ય માને ઇનસાફ આપશે. વારં સાહેબો, એમ તો એમ પણ એકજ સવાલ મને કરવા દેવો. કાવચ, બોલ તું તારો રાજી ખુશીથી હયાં રહે છે કે મારો સાથ તું આવવાને રાજી છે? બોલ, મારા ભાઈ, એની ઉપર આપણુ અન્નેનું ભવિષ્ય લટકેલું છે.

**કાવચ**—(કાલાવાલા કરતો) જો, ભાઈ નાદીર; મને હયાં ધણું મજાનું રહેવા ગમેય. આવના ઘેરનાં જોડલુંજ મને હયાં સુખ છે, માટે મને હયાંજ રહેવા દે.

**નાદીર**—(માથું કુટી નિસાસે મુકી) અન્યાને આઈ વાલાલી નથી, પણ આઈ વાલાલી છે. બસ! મારી પુરતી ખાતરી થઈ. મારાં આ સંધલાં મંકટો અને આ છોકરા માટેના મારા પ્યારનો બદલો મને મળી ચુક્યો. દુન્યાં હવે મને તદન અકારી થઈ પડી છે અને હુંબી એ દુન્યાં ઉપર કિનો લેઈ તેને લાત મારી તુચ્છકારી કહાડી પેઢી જોડાંનમાં જઈશ.

**પાલી**—કાંઈ નહીં નાદીર, ધીરજ પકડ. હજી તો એ દુન્યાંનાં સેતરંજનાં પાટયાં ઉપર બીજાં ઘણાં મોહરાં તને રમવાને માટે ખાકી રહ્યાં છે. જો હિંમતથી તું તારી ચલણ ચલાવશે તો કદાચ એક મોહરંજ હાથથી ઉપર તને માહાત મેલવી આપશે.

**નાદીર**—ચાલ, પાલી ચાલ. આ ભૂમી ઉપર હવે મને કામ નથી. જ્યાં તું મને લેઈ જશે, જે ખાડામાં નાંખશે, ત્યાં હું પડવાને તૈયાર છું.  
[ટળેલો. હલવે હલવે પડે પડે.]

**અંક તરીજો**—દેખાવ બીજો.

[એક જાહેર રસ્તો. ફલીમામા, બેહેરામશાહ. અને ખશર નામનો એક શખ્સ વાત કરતા દાખલ થાય છે.]

**બેહેરામશાહ**—ખશર, તુને અમો કદીબી ફસાવાનાં નથી, અમારા

આપનાં બોલે તુને કયુલાત આપીયેય કે જો સધલો ભરમ બોલી દેશે, જો તેઓને એવું કામ કરતાં પકડાવી આપશે, તો રોકડા પાંચ હજાર રૂપાતું તુને ધનામ આપીશું તથા તારા એક બાલને પણ અલવલ નહીં આવે એવી ગોઠવણ કરીશું.

**ફલીમામા**—ચાલ ભાઈ, ગલ્લો થા. નાહેકની ધાસ્તી અને ગભરાત વાળી જીંદગી દરરોજ ગુજ્યાનાં કરતાં, કાળાં પાણીએ જવાની જીગરમાં દરરોજ અગત રાખ્યાનાં કરતાં, એટલું જણાવી દેની? એક કલાકની મહેનતમાં પાંચ હજારનો મોટો લુમ્કો તારા ગજવામાં મેલી બીનહેલેસને સદાનો કુરકુર કર્યા કરશે.

**ખશરૂ**—(વિચાર કરીને) એમ કરવામાં હું એક જામુન કામ કરું છું, પણ શું કરું તમારા આવા કાળાવાલાને લીધે મારે તમેને દલગીરખી કરાતા નથી, (ખાજુએ) મુડાં બેહેસ્ત જાઓ કે દોજખમાં જાઓ, મુવા એ કામના લાગતા. ખરાબ લાગે કે આખરે જાય. લેવાની હમણા કહી દેધને રૂ ૫૦૦૦ ગજવામાં ઠેસવી આપણે તો આ શેહેરમાંથી સદાનાં વટેણા વાવીયે. (મોટેથી) ભાઈઓ, પેહેલાં રૂપ્યા આપો અને પછી બીજી વાત કરો.

**બેહુરામશાહ**—અમારા બોલવા ઉપર જો તને ભરસો ન હોયતો લે આ લખત અને તારી ખાતરી કર. એ લખત પ્રમાણે સધજો ભરમ ફાડ્યા પછી તે નાપાકોને એવું હુકમ કામ કરતાં અમેને દેખડાવ્યા પછી પાંચ હજાર રૂપ્યાનો કટકો તારા નામ ઉપર ચઢાડવામાં આવશે.

**ખશરૂ**—(લખત જોઈને) હીકછે. હવે મારે કયુત. સાંભળો, પાલી પપેટાનાં ઘરમાં અક કગમતિ ઓરડો બનાવવામાં આવ્યોછે, જ્યાં ખોટા સોનાનાં સિક્કા બનાવવાની એક ભઠ્ઠી ઉભી કરીછે, અને ત્યાં પાલી, હું તથા બીજા થોડાક જણાઓ અનુભવથી ખોટી નોટો બનાવીયે છીયે. આજે સાંજનાં ચાર કલાકે અમારી પાછી મુલાકાત છે, જ્યારે પાલી પપેટા પોતાનાં એક નવા દોસ્તદારને એ કામમાં સામેલ કરવા માટે લાવનારછે. હું બી હમણાથી ગોઠવણ કરી આવી ફલીમામાને તથા એક પોલીસ અમલદારને ધુપા વેપમાં નવા અનુભવી સિક્કા બનાવનારાઓ તરીકે દાખલ કરાવીશ. કેમ, હીકછે? પછીતો તમારી ખાતરી થશે.

મેહેરામશાહ—સાબાસ ! ખશર, તું ખરેખરે પ્રમાણીકરે.

ખશર—શું કરું ? પ્રમાણિકતો ઘણો હતો, પણ ગળવે કાંણો હોવાથી જ્યારે જૂએ મરવા લાગ્યો ત્યારે એ ધંધો કરવા માંગ્યો અને એ ધંધો કર્યાથીજ આજે એ પૈસે સુખીશું અને એજ ધંધાની બોલબાલાથી તથા તમારા જેવા ખેરખાહોની મેહેરઆનીથીજ થોડાં વર્ષમાં પાંચ પૈસે સુખી થઈશ.

[એક પોલીસ અમલદાર દાખલ થાયછે.]

ફલીમામા—(અમલદારને) લેવો સાહેબ, અમોએ કહ્યું હતું તે કાંઈ બોટું હતું ? તમે તો કહેજે અમારાં રાજમાં કાંઈબી કાળોધોળાં થાય નહીં, તો લેવો સાંભાળો. મામાદેવીની દક્ષિણ બાજુની ગલીમાં સોરાબજી સટામ્યાના ઘરને પાંચમે માળેની પછવાડેની ડ્રોઈમાં એક ટંકસાળ બનાવવામાં આવીછે. જ્યાં પીતલ અને રૂપાંતું નાણું તો બનાવવામાં આવતું નથી, પણ સુંતાની મોહરો અને નોટોનાં કટકાજ બનાવવામાં આવછે.

અમલદાર—શું એવું બને અને અમે નહીં જાણીયે ! નહીં બાઈ, હું તો નજરે જોયા વગર કદીબી નહીં માનું.

મેહેરામશાહ—એમ તમે બોલશો એવું અમોએ જાણ્યુંતુંજ, બે કલાકમાં આ પ્રમાણિક શેઠ આપણને ત્યાં લેઈ જઈ તે બનાવ નજરે નજર દેખાડવા માંગેછે.

અમલદાર—ઠીકછે ત્યાંરે. હું છુપા વેપમાં એક સિક્કા બનાવનાર તરીકે આ શેઠની સાથે જઈશ અને તમેતે બાહર છુપાવી રાખીશ. મારી તરફથી નિશાંની થતાંજ મારા છુપાવેલાં સિપાઈઓ સાથે દાખલ થજો. સાહેબ મેહેરબાન, હું તૈયારી કરવા જઈશું, સાહેબ મેહેરબાન.

[જાયછે.]

ફલીમામા—વાર ખશર, તું કહેય કે પાલી પપેટો આજે પોતાનાં એક નવા મીત્રને લાવનારછે, પણ તેનું નામતો તને ખબર હશેની ?

ખશર—વળી તે કોણ ? આજકાલનો તેનો જાની મીત્ર નાદરશાહ દારાબશાહ દુમશીયા !

**ફૂલીમામા—**સામામ! ત્યારેતો નસિય દેવીએ આપણા એ બેઉ હરડતા દુખમનો ઉપર સાથેજ સદાની દુતેહ મેલવવાની આપણને ટક આપીછે. પેલો ખુદો પપેટો હવે મારા રસ્તામાંથી મદનનો દુર થશે, અને નાદીર જન્મ દેશનિકાલ થયાથી મારી બેહેનનાં ઘરની ધાસ્તી પણ સદાની તળશે.

[નયએ; પડે પડે.

### અંક તરીજો—દેખાવ તરીજો.

[પાલી પપેટાનાં ઘરનો સિક્કા બનાવવાનો આરંભ.  
એકગમ ભટ્ટિ ચાલુ થઈછે, જેની ઉપર કાંઈ  
પીળી ધાતુ દેખાયછે. વચમાં એક મોટી ટેબલ  
ઉપર થેડાંક કાગળો, પટ્ટીઓ, ખડીઓ કલમ  
અને કેટલાંક ચત્રો પડ્યાંછે. ટેબલ ઉપર કેટલાક  
જણા નોટ બનાવવાનાં કામમાં મશગુલ થયલાંછે,  
જ્યારે પાલી ભટ્ટિ આગળ કામ કરેછે. નાદીર  
માથે હાથ દેઘ એક નાકે ઉભોછે.

**નોટબનાવનારાઓ—**કેમ પાલી, આ દોસ્તદારતો પેહેલેજ દહાડે  
આપણને ધાસ્તીમાં નાખનારાં ચિનહ બતાવેછે. અરે આજે એની ઉપર  
વિશ્વાસ મેલ્યાથી કલે વગર બાડેના ઘેરમાં તો નહીં બેસીયે કે ?

**પાલી—**નહીં. ધાસ્તો ના રાખો. એતો જરા પેહેલો દહાડો હાંવાથી  
ગભરાયય. બાકી છાની ધાડી થયા પછી તમોને ને મને સઘળાને હહાવશે.

**નાદીર—**પાલનજી પપેટા, એક મીનીટ માઈ સાંભળી જશો ?

[પાલી અને નાદીર એક નાકે વાત કરેછે,  
નોટ બનાવનારાઓ પોતાનાં કામમાં મશ-  
ગુલ થયલાંછે.

**નાદીર—**(ગુસ્સા લઈ એહેર) કેવાં પ્રમાણીક કામથી તું તાઈ,  
માઈ અને તારી બેટીનું ગુજરાંન કરેછે તે તે મને આજે બતાવ્યુંછે.  
અને તે જેવા પછી તારી અને મારી વચ્ચેનો સંબંધ સદાનો તુટ્યોછે.

(પાલી કાંઈ બોલવા જાય છે તેને અટકાવીને) મને બોલવા દે. હું કાંઈ તુને હયાં ઠપકો આપતો નથી, હું કાંઈ તુને ફસાવનાર નથી, કારણ કે મેં તારું નિમંત્રણ આપ્યું, મેં તારું પાણી પીધું અને તે મેહરબાનીઓ પછી બેવફાઈની આશા દારાખશાહ દુમશીયાનાં બેટા તરફથી તું કદીથી રાખતો નાં. એટલું જી હું કહું છું કે મેં આંખ મીચીને તારી ઉપર વિશ્વાસ મેલ્યો, પણ જે દોજખના ખાડામાં લાવીને તેં મને ઉભો રાખ્યો છે, તેથી તે મારી મીચાવડી આંખ ખુલ્લી થઈ છે, મારી મેહસ્ત-નશીન માતાની મુર્તિ મારી સામે આવી ઉભી રહી છે અને તે મને ખસારત કરે છે કે મારે એકદમ હયાંથી જતાં રહેવું જોઈએ. બસ, પાલી મને હયાંથી જવા દે—આપણે સદાના છુટા પડીએ છીએ.

પાલી—(ગુસ્સામાં) આપણે છુટા પડીએ? છુટા પડી તું હુન્યાંમાં પ્રમાણીકપણાનું માન મેળવી અમોને કાળાંપાણી મોકલવાની મજા મેળવે? નહીં, ન દીર, જીવતાંતો આપણે કદીથી છુટા પડનાર નથી.

નાદીર—તું ડોળા ધુરક કે જીતુની થા, પણ યાદ રાખજે કે હું પણ તેટલોજ ડરામણો છું.

પાલી—આહ ! આહ ! આવું જ સેવટ આવ્યું કે ? કયે ચોંધડીએ હયાને ખાતર મેં આ દુકતાની ઉપર મેહરબાની કીધી ?

નાદીર—પાલી, હું તારી આવી હાલત માટે દસગીર છું. હું તને કાલાવાલા કરી કહું છું કે કોઈને માટે નહીં તો તારી કમનસિય નાજાને ખાતર આવું જીવુત કામ કરવાનું છોડી દે. સંકેટના તોફાની માન્યો આપણને ગળી જાય તેની અગાઉ મારી સાફક તું વિચાર કર. હજીથી સમજ, આપણે બેડ સાથે નહારી જઈએ. પ્રમાણીકપણે રહેલી હુન્યાંની સામણે પણ આપણે લડત ચલાવી રાખીશું. આવી હાલતમાં આપણુ પહેલાં અમોને તો હુન્યાં વધારે લાત મારશે. આમે શું, તારી ઉપર મારા બોલવાની અસર થઈય. એ કાંઈ મારો અજાણ નથી, એ કાંઈ મારાજ જીગરના વિચાર નથી, પણ તારા કોઈ આગલાં સારાં કામોનાં ફરેસ્તાની ખસારત છે. નાજાનો વિચાર કરી તું આવાં કામથી હટ અને મારી સાથ પાછો ફર.

પાલી—નાદીર, આજ્યેર હું એમજ જાણતો હતો કે લાગણીનો કોરો મારા જીગરમાં ચીમરાઈ ગયો છે. પણ નહીં, તારા બોલવાએ તે

દોરાની અગત મારા જીગરમાં પાછી ઉભી કરીછે. મારી વહાલી બેટીનું નામ દધ હું તને કયુલાત આપી કહું છું કે આજની છેલ્લી રાત આ દોજખમાં રહી હું કાલથી એને સદાનું છોડી દઇશ.

નાદીર—હીક છે ત્યારે તારે ખાતર એક રાત એવા દોજખમાં રહેવાને પણ હું કયુલ કરું છું.

[ખારણું ઠોકાયછે.

પેહેલો નોટ બનાવનાર—એ કોણ ઠોકેય ?

ખશર—(અંદરથી) કોઇ નહીં પણ તમારો એક ગોકયો.

પાલી—એતો આપણો વડો ખોરાદર ખશર છે. મને આએ ધંધામાં પાડવાની મોહિની લગાડનારો આપણો મીત્ર, આપણું છુપું પ્રધાનમંડલનો તુરો, પોતાના નવા મીત્ર સાથ આવી પુગોછે.

[ખારણું ઉઘાડેછે અને ખશર એક છુપા વેષનાં પોલીસ અમલદાર સાથ દાખલ થાયછે.

પાલી—આહો ! આપો ખરશેદજી શેઠ. કેમ કાંઇ દુન્યાંદારીનાં આપણા રૂડા મમાયાર ? આપણી ટંકસાલમાંની ખુબી બાહર કેવી ગવાયય ?

ખશર—રફીકો, આ મારો મીત્ર કરવાનો કાહનજી છે. એનો આપો જમાનો પીતળનું સુંતું બનાવવામાં ગયોછે અને પોતાનું નસિય અજમાવવા એ હમણાંજ આપણા શેહેરમાં આવી પુગોછે. એના બનાવેલા સિક્કા રાણીની ટંકસાલનો માસ્તર પોતેથી પારખી નહીં શકે.

કાહનજી—પણ જોડે, તમારા સિક્કા મને બતાવો.

પાલી—(લટ્ટીપરથી એક તવાયામાં થોડીક ધાતુ લાવી) લે ભાઇ, આ અમારી ધાતુ, અને આ ટેબલ ઉપર પડાયછે તે અમારા સિક્કા અને અમારી ચલણી નોટો.

કાહનજી—(તપાસીને) હીકછે, કામ તો બહુ સારું કરેય, પણ હવે એ મોહર અને નોટનું બંજાર બહુ ગરમ થઇ ગયુંછે, માટે હવે તો દીનાર બનાવવા જોઇયે કે આપણે ધરાંત અને અરબસનાનમાંથી તે મેકલી આપયે. જોયા આએ ! (ગળવામાંથી કેટલાક સિક્કા કઢાડેછે અને સમ્રાજ્યાં તે તપાસેછે.)

પાલી—સાખાસ ! સાખાસ ! એ તો વધી ૧૭ આનાનું સુંનું. ચાલો દોસ્ત, આવો સરસ એક નવો ગોઠ્યો આપણને મધ્યે તેની ખુશાલીમાં આપણે થોડો દારૂ લઈએ. (દારૂ નામીને) લેવો સાહેબો, આપણા આ નવા મીત્રની સલામતો. ખશર, દુન્યાનાં એવા લક્ષા માણસો કેહાં તુનેજ હાથ લાગેય કે ? અને અજબ છે કે એવો જાણી તો ટંકમાલ માસ્તર આજવેર આપણને હાથ લાગ્યો નહીં. (સાંધલાઓ ગાયછે; જુવો વધારે; ગાયણુ ૭ મું.)

[કાહનજી સીમોડી ફેરવે છે એટલે છુપાઈ રહેલા સિપાહો, ફકીમામા, બેહેરામશાહ વતરેજો દાખલ થાય છે અને કાહનજી પોતાનો વેપ ફેંકી દઈ પોલીસ અમલદારનાં પોશાગમાં જણાઈ આવે છે; ધરપકડ થાય છે અને મોટા ગલરાટ ચાલે છે.

પાલી—(નાદીરને) બદખખત મારું કે મેં તારી મજાહ માની નહીં, તોપણ મારે તને પેહેલો બંચાવવો જોઈએ. (પગ ઠોકે છે અને એક ભોંયરું નિકલી આવે છે.) દોડ દોસ્ત નાદીર, જલદીથી આ ભોંયરાંમાંથી નિકલી જા. ઉત્તર તરફ થઈને પશ્ચીમ તરફનો રસ્તો લેજે. ત્યાં એક કહું તારા હાથમાં આવશે તે દાખજે એટલે મારી નાનાનાં એરડામાં તું પોતાને સલામત સમજશે. દોડ, જલદી દોડ. આ લોક તુંને જોતાં નથી તેટલામાં જતો રહે.

નાદીર—નહીં, હું એમણો જનાર નથી. મારામાં કૌવત છે, આપણે એમણે મારી હાવીશું અને આપણે સાથે જઈએ ચાલ.

પાલી—નાદીર, તે વિચાર દેવાનાનાં જેવો છે. હું તને હુકમ કરું છું કે તું હયાંથી જા. એક જણાં હયાં મરણ પામીએ તે કરતાં તું જીવતો જઈ મારી એટીનું રક્ષણ કરશે તે મને ગણીમત છે.

[નાદીર પાલીને ધસડીને લેઈ જાય છે. તેટલામાં પોલીસ અમલદારની ગોલી પાલીને જમીન ઉપર પડકી નાંખી દે છે.

પાલી—(જમીન ઉપર તરફડીયાં મારતો) દોસ્ત જલદી જા. તું સલામત છે, કદીથી તારો રસ્તો કોઈ જાણનાર નથી. મારા જીવના કોમ



હા હારની તું સંભાલ રાખજે. તેણીને તારા હાથમાં સોંપીએ. “કરણી તેવી પાર ઉતરણી” : હું જાઉંચ.

[મરણ પામેછે; ભોંયર નાદીર પાછલ એકદમ બંધ  
દધ જાયછે અને બાકીનાઓને સીપાઈઓ પક-  
ડી લઇ જાયછે, તેટલામાં પડદો પડેછે.]

### અંક ચોથો—દેખાવ પેહેલો.

[પ્રશનુમા મેદાનમાં ફરવાનો ક્યારો; ફલીમામા બેઠ  
રામશાહ સાથ વાત કરતા દાખલ થાયછે.]

ફલીમામા—ખરે જોડું તો બેહરાંમશાહ, હવે તો હું આ દુમશી-  
યાઓથી તદન કંટાલી ગયોછું. બધાજ તેવા મલ્યાય. એકની ખટપટમાંથી  
છુટુંચતો બીજાનાં કાળાંધોળાંથી નવી પંચાતીમાં આવી પડુંચ. બોદા  
કરને તેઓથી મારો જલદી છુટકો થાય કે હુંબી મારો નાનો બંગલીમાં  
એકાંતવાસ જઈને રહું અને જો મેં કહીય તે પેલી છોકરી મને હાથ  
લાગે કેની તો તેની સાથ બસ આખો વખત પસાર કર્યા કરો મારી  
બાકીની જીંદગી તેણીની સાથ અમનચમનમાં એકાંતવાસ ચુગરું.

બેહરામશાહ—સાહેબ, એ તમારા વિચારતો બહુ મારાછે, પણ  
તમેને ખબર છે કે તે છોકરી તો તદન સુધસા વગરની બલકે ઘેલીછે.

ફલીમામા—હટ ! હટ ! જેઓ તને એમ કહેય તેઓજ બેઅકલી  
હરી.

બેહરામશાહ—અને વધી સાહેબ, તમારા મોલા પ્રમાણે એ વિ-  
ચારજ માંડી વાલો, કારણકે તેતો કોઇ ભૂખે મરતાની છોકરી લાગેય.

ફલીમામા—હા, હું જાણુંચ કે તેની હાલત ઘણી કંગાલછે  
અને તેટલાં મારેજ મને આશા રહેય કે મારી ઉમેદ આંશાનીથી પાર  
પડશે. મરીય થયા એટલે તાલેવંતોની દરેક મરજીને તાબે થવા માટે.  
જો બોદાની એવી મરજી ન હોતેતો મરીય અને તાલેવંતોમાં ફરકજ.  
શું કામ રાખતે ?

**બેહેરામશાહ**—વાળખીછે સાહેબ, પણ પતિવ્રતાપણું, ઐકીનદારી અને વદ્ધાદની ગરીબોમાં વધારે હોયછે. ગરીબોનાં એ કીલ્લા એવાતો ખુ દરતીજ મજબુત હોયછે કે સુના રૂપાના દારૂગોલા તેની ઉપર કદાચજ અસર કરી શકેછે. (ગાયછે; જીવે વધારે; ગાયણુ ૮ મું.)

**ફલીમામા**—ચાલ ચાલ, તારો એ પટપટારો અને ફીલસુફી છોડી દે અને તારી કુનેહ વાપરી કાંઠળી કરી એ છોકરી અને લાવી આપ. અરે, બેહેરામશાહ ! આએ બાહેરનાં હસમુખા સ્વભાવ ઉપર અને ધોત્તા ધાતાપણાં ઉપર ભુલતો નાં. તે બનાવને ૨૧ વરષ વહિ ગયાંછે, બ્યારે હું એક પ્રમાણીક જવાન હતો, પણ જીરમનાં આતસે મારી ઉપર ગલબો કરી મને કુર્મ કરનાં શીખવ્યું અને જો કે તે વખતેજ (પગ બતાવો) મને આવી સભ થઇ હતી, તોપણ મારી તે નફટાઇની મેં કાંઠળી પરવાહ કરી નહીં. એ ૨૧ વરસનાં અરસામાં સેંકડો ઉંઘાં અને સેંકડો ચતાં મેં કર્યાંછે, પણ હવે જેમ આ (બાલ બતાવી) ધોલાં આવયાંછે તેમ એ સધલી વાતો મને યાદ આવેછે અને મારાં હઠડાંને ડંખેછે. તે મમ વિસરાવવા એક ઓરતની મને જરૂરછે અને જે છોકરીને તું ગરીબ અને સુધલા વગરની કહેછે તે છોકરીએ મારી ઉપર કાંઠ ઝીર અસર કરીછે. અલબત્તાં દુન્યાંને ખાતર હું એવી ગરીબ છોકરી સાથ પરણનાર તો નથીજ, પણ સદા તેણીને વદ્ધાદાર રહીશ અને માગ મુવા પછી મારું બીજુ છેખી કોણ ?

**બેહેરામશાહ**—સાહેબ તમારા બોલવાની મારી ઉપર અશરતો બહુ થઇછે, પણ એવી રીતે કોણ છોકરી તમારે ત્યાં આવનાર હતી ?

**ફલીમામા**—તું પીંજેચ પીંજેચ ને રૂનો રૂ. ખસ દુકમાં મારી મતલબ સમજી જા કે એ છોકરીને કાંઠળી કુનેહ વાપરી તારે ઉઠાવી લાવવી જોઇયે અને હું તારો ઉપકાર કદી ભુળીશ નહીં.

**બેહેરામશાહ**—તમારે ખાતર હું કાંઠળી કરવાને તૈયાર છું, પણ કાયદા વિરૂધ એવું કામ હું કેમ કરું કે જેથી તમે અને હું બેઠ જણા ફક્તો જઇયે અને આપણી બેઠીની વરખોની કિરતી જરાને માટે ધુણ જેવી થઇ જાય.

**ફલીમામા**—(હસીને) કાયદા ! અરે લલા માણસ ! લખ્યો પણ મળ્યો નહીં. ૪૫ વર્ષની મારી છુંદમી મારી મરજીમાં આવે તેમ પસાર

કીધીય અને કોઇ દહાડે પણ હું કાયદાની સત્તા અથવા ચુંગાળમાં આવ્યો નથી. અરે હું એમણે આવ્યો નથી એમજ નહીં, પણ મારા જેવા સુનાં રૂપાંની ગરમીવાલા સેંકડો જણા આવ્યા નથી. ખરે છે કે કાયદાનો તાપ મોટો છે, પણ સુનાં રૂપાંનો તાપ એટલોતો સખત છે કે તેની આગળ કાયદાનો તાપ તવાઇ જાય. બદી અને ગુનાહમાં મોટો ફરક છે તે તને ક્યાં ખબર છે? કાયદામાં ગુનાહને સજા ફરમાવેલી છે, બદીને રમતી મેલી છે. ગરીબો ગુનાહ કરે છે અને તેટલાં માટે તેઓ સજા પામે છે. તાલેવંતો બદી કરે છે અને તેઓને કોઇ પુછનાર નથી, કારણકે બદીને સજા હોતી જ નથી. એકજ દાખલો હું તને આપું. જે મેદાંનમાં આપણે ઉભા છીએ તેજ મેદાંનમાં બે ગરીબોને વખત સોહોવરાવાને માટે માત્ર એક એક પૈસાનો પાનાનો ખેલ રમવા દે અને પેલા પોલીસ મિયાઇઓ આવી તેઓને જુગારીઓ તરીકે પકડી લેઇ જઇ પહોંચે રાખશે, બિજા દિવસે, માજુસ્ત્રેટની કચેરીમાં તેઓને પીંજરામાં ઉભા રાખી દંડ કરાવવામાં આવશે, જે દંડ કરતાં કદાચ માજુસ્ત્રેટ સાહેબ તેઓની એવી વર્તણૂક સામણે સખત ટીકકા કરશે, ત્રિજે દિવસનાં વર્તમાન પત્રોમાં “જુગારીઓને સજા”નાં મોટાં કાળાં મથાળાં તથા તેઓને ખુલ્લા પાડવામાં આવશે અને સદાકાળ તેઓ ઉપર “ડામીજ”નો કલંક લાગી ચુકશે. હવે એજ મેદાંનમાં થોડે દિવસે ઘોડદોડની સરત ઉપર સેંકડો રૂપાંની હું સરતો ખેલુ, નોટોનાં ચોડાની ઉઠલપાટલ કરું, તો તે માટે મને કોઇ પુછનાર નથી. પોલીસ અમલદારોની તેની ઉપર નજર પડતીજ નથી, બિજા દિવસનાં વર્તમાન પત્રોમાં હું હજારો જીતુ તો મારી તારીફ થશે, હું સેંકડો ખોઇશ તો મારી દયા કરવામાં આવશે, અને હું ચોડા દીવસ વેર મંડળીમાં માન-અકરામતો પરાણો થઇ પડીશ. એવો પૈસાનો ખેલ છે, એવો દુન્યાનો ખેલ છે, ગુનાહ અને બદી વચ્ચે એવો ફરક છે, દોલત અને ગરીબાઇ વચ્ચે એવો તફાવત છે તેટલાં માટે જો તું શહાંણો હોય તો વખતને નમીને જેમ હું કહું તમ ચાલ.

**ખેરેરામશાહ**—તમારા બોલવાનું હું વાજબીપણું કમુલ કરું છું, પણ આવી કંગાળ, અલણ અને સુધલા વગરની છોકરી તમારે એકાંતવાસ કેમ રમણ કરશે?

**ફલીમામા**—હું તેવુંજ માંચું છું. દુન્યાની ખોટી તેહેકરાઇ તથા

આહેરનાં દેખાવોથી હવે હું ધરાઈ મર્યો છું અને પેલી જોડાંનમાં જવાબ આપવા જઈ તેની અગાઉ ખુદરતને સાદાજ આકારમાં હું જોવા માગું છું. ચાલ, હું જઈએ. મારું ઐશ્વર્ય કામ પાર પાડી આપજો અને તને હું સદાનો ખુશી કરીશ.

[જાય છે.]

બેહુરામશાહ—જોયો, ખુદરતનો ખેલ ! ગમે એવા માહ પાપી-આપી પોતાનાં શાંત વખતમાં પોતાનાં પાપ માટે પસતાય છે. આ કુકર્મી-તું હૈયું કેટલું બધું ડંખતું હશે તેનો હું ખ્યાલ કરી શકું છું. તે ખ્યાલ કયા પછી મારે પોતાને માટે જો હું ધડો ન લેઉં તો હું ખરેખર મુખો. પણ લે, પેલી સામેથીજ આવે છે અને હાલ તુરતતો તેણીને આ હારેમનના સપાટામાં મેલી આપવાનું પાપ કરી પછી હુંથી સદાનો સુધરી જઈ મવાબ કરવામાં મશગુલ થઈ શકે.

[નાજનું કુલોની ઐક નાની ખારકીટ સાથે દાખલ થાય છે; ગાય છે; જુવો વધારે, ગાયણ ૬ મું.]

બેહુરામશાહ—કેમ છેવો નાજનું? આ સુંદર કુલો લેઈ ક્યાં જાઓ?

નાજનું—આજે ચાંદરાત છે અને ચાંદને આ કુલોથી ઈમારતો લેઈ ઠંડા પાડી તેની સાથે દોસ્તી કરવા માટે નાજનું જાય છે. નાજનુંના વહાલા બાઈએ નાજનુંને કુલ ઉપર એટલી બધો ફીદા થવાને શિખવ્યું છે.

બેહુરામશાહ—નાજનું તમે કેવાં ગરીબ છો ! અને તમે એવાં શ્યાંણુ છો ત્યારેજ તમે મને બહુ ગમો. (બાગુએ) મારી પેલી વાત કેમ છે? તેની સમજણ પડતી નથી. આવી નિરદોષ છોકરીને ખોટી માહિની આપી ફસાવામાં હું મહા પાપ કરું, પણ પૈસા આગળ સૌ કોઈ નાચે. (નાજનુંને) વારું નાજનું, ત્યારે તમારા આવા સારા શોખ સાથે કોઈ સુંદર દરીયા કીનારાના ઘર આગળ તમે રહેવા નહીં ગમતું, કે જ્યાંથી દર ચાંદરાતે તથા દર ચાંદરણી રાતે ચાંદને કુલોથી તમે ઈમારતો લેવો ?

નાજનું—નહીં નહીં. નાજનું પોતાના વહાલા બાઈ તથા પ્યારી મમાઈને કદીથી છોડી જનાર નથી. તેઓ સાથનું ગરીબ ઘર નાજનુંને ઈશ્ક મેહલ કરતાં વધારે પ્યારું છે. (ચુસ્ત થઈ) પણ તું કોણ ? હું તને ઈમાજખતી નથી. નિકળ મારી આગળથી.

**બેહરામશાહ**—એક જણ જે તમોને યરાબર ઓળખેછે, તેણે મને તમારી સાથે યરાબર વાત કરવા મોકલ્યોછે. તેણે પોતાની ગાડી પણ તમારે સારૂ મોકલીછે. મેં પડોશમાંજ તે ઉભી રખાવીછે. ચાલો, ચાલો.

**નાજાં**—ખસ, નાજાંના દીકરને હાય ના લગાડ. નાજાંને ગાડી જોઈતી નથી. બાઈની સાથે પાઉંપ્યાદા ફરે એટલે નાજાં બે ઘોડાની ગાડીમાં બેઠા યરાબર.

**બેહરામશાહ**—તેતો વાજખી છે, (પૈસા બતાવીને) પણ આએ પૈસા જોયા કેની? એથી દશ ગણા વધુ તમોને આપવામાં આવશે.

**નાજાં**—ચાલ મુંવ: ખસ. નાજાંને પૈસા નથી જોઈતા. પણ કાંય તું મને મારા બાઈ ખસેથી લેઈ જવા માંગેછે? (રડી પડેછે.)

[નાદીર દાખલ થાયછે.]

**નાદીર**—કાંય નાજાં રડેય કાંય? (બેહરામશાહને જોઈ ચોંકી) કેમ બાઈ, તમારા જેવા નંગને હયાં આવવાતું કારણ શું? એક નિરદોશ છોકરાંને રડાવતાં તમોને લાજ નહીં આવતી?

**બેહરામશાહ**—મીં નાદીરશાહ કાંઈ નહીં. હું તો જરા કરવા જતો હતો ને એક જરતોસ્તી બચ્ચા તરીકે એક હમજત નિરદોશ છોકરીની દયા લાગ્યાથી તેણીની હાલતની કેફીયત જાણવા માટે ઉભો રહ્યો, પણ નાદીર, તારા પોતાનાં સઘળાં મંકટોની વાત જાણી હું ખરેખર દલગીરછું.

**નાદીર**—છટ છટ, તારા જેવા દુકડા ચાડુ ખુશામતીયાઓની દલગીરી કેવી જીગરની હોયય તે હું યરાબર સમજીય. (નાજાં આગળ જઈ તેણીને પટાવેછે.)

**બેહરામશાહ**—(બાબુએ) આએ પીડા વયમાં આવ્યાથી તાળોતો ખીગડી ગયોછે, પણ તેથી હું કાંઈ નિરાશ થતાર નથી. (નાદીરને) ખચિત નાદીરશાહ, તમારી તરફ કાંઈ દયાલુ કામ કરવાને તમારા એવા બોલો છતાં હું ભુલનાર નથી.

**નાદીર**—ચાલ ચાલ! કુતરા નિકલ! મારી આગળથી એકદમ દુર થા. હું તને યરાબર પીછાજૂંચ.

**બેહુરામશાહ**—સંભાળ રાખજો માહેબ! સંભાળ રાખજો માહેબ!  
તેજ કુતરો કદાચ તમેને કરડે નહીં?

[નયછે.

**નાજાં**—વહાલા ભાઈ નાદીર, તારી નાજાંને વાસ્તે તું કેટલી બધી  
મારામારી કરેય?

**નાદીર**—નહીં નાજાં, એ કાંઈ તારે માટે મારામારી નથી. એતો  
મારું બદબખ્ત છે, કારણ કે હું જાઉં ત્યાં એ મારા કપટી દુશ્મનો  
ફતેહમંદી સાથે મારી પુરેજ કરવા કરેય. (વાજાત્રોનો સાદ સંભળાયછે)  
આહ! કોઈને ત્યાં શેહાદી હશે તેને ત્યાં આ ખુશાલીનાં અવાજો થાયછે.  
સારા સગણુની તે નીશાણીછે, માટે કદાચ આપણેથી સારો વખત આ-  
વવાની તે ખસારત કરતાં હશે. જ્યાંવેર આપણા માથા ઉપર આસમાન-  
નો છાંવડોછે, ત્યાંવેર આશાનો કતરો આપણી છાતીમાં ધર કરી રહેછે.

**નાજાં**—નાદીરભાઈ, જોયોની તમે ગયા પછી તમોએ લખી આપેલાં  
આ ગાયણો મેં મોહડે કીધાંય. જોયો હું ગાઇ જાઉં તે તમે સાંભળો.  
(ગાયછે; જુવો વધારો, ગાયણુ ૧૦ મુ.) ભાઈ, એ મને બહુજ ગમેય,  
કારણ કે તેના વિચારો જાણે મારા જીગરમાંથી નિકળતા હોય તેવાજ લગે  
છે. આ મુગામંતર કાગળમાંથી જાણે જીંદગી અને ખુશાલીછે.

**નાદીર**—(એકદમ ઉશકેરાઈ જઈ) આહ! નાજાં તુને ખબર છે  
કે એવાજ એક મુગામંતર નાના કાગળના કંઠકા ઉપર મારા સુખ તથા  
મારી મરનાર માયાવંતી માતાની આબરૂનો મોટો આધાર લટકેલો છે.

**નાજાં**—(આસમાન તરફ હાથ કરી) અરે ખોદા! હું ઇચ્છું કે  
નાજાંના આ ભાઈએ નાજાં તરફ જે જે મેહેરબાનીઓ બતાવીછે, તેના  
બદલામાં નાજાંને આ કાગળ જડે જે નાજાં પોતાના આ ભાઈને આપી  
મદદનો સુખી કરે. (આસમાનને ઓવરણ લેઈ) મરી જાઉં ખોદાયજી!  
આટલું કાગળ નાજાંને આપો કે જેથી નાજાં સદાની તમારી આભારી  
થાય. (વાજાત્રોનો અવાજ થાયછે.) નાદીરભાઈ, આ સુંદર વાજાત્રો  
શાંના વાગેછે?

**નાદીર**—ખેડેન નાજાં, કોઈને ત્યાં લગન હશે તેની ખુશાલીનો એ  
અવાજ છે.

નાનાં—(અચરત થઇ) લગન ! ભાઈ, ત્યારે શું જેઓ પરણે તેઓ સગલાં સુખી હોય કે ?

નાદીર—અગરજો તેઓ એકએકને મહાતાં હોય તો તેઓનો પ્યાર ચાલુ રહેછે અને તેઓ સુખી હોયછે. જાણે નાનાં, તું એમ ધાર કે એક શખ્સ, જે તુને તારા પોતાનાં જીવ કરતાં પણ ઘણા વહાલો હોય, જેને દુન્યાનો નાપાક નીંદાખોર જીલડીએ ઘણા દેરાંત કર્યો હોય, જેને દુન્યાંએ તજી દીધો હોય તેને તું તેની એવી હાલતમાં સદા વળગી રહે, માંદગીને વખતે તેનાં બીછાનાં આગળથી જરાબી ખસે નહીં, રાત અને દિવસ આખો વખત મરણ સિવાય તું તેનાથી છુટી પડે નહીં, તેને લગન કરી કહેછે. નાનાં એવા લગન સદા સુખી હોયછે. (બાહરે મારા-મારીના અવાજો સંભળાયછે અને ખુમે પડેછે “ખુન ! મદદ ! કોઈ આવો ! જલદી આવો ! મદદ કરો !” નાદીર દોડતો બારી વાટે જાયછે અને પાછો નાનાં પાસે આવેછે) એક માણસની ઉપર ઘણા જણા તુટી પડ્યાછે. હું એખસોધું, પણ તે મારાથી જોવાઈ શકાતું નથી, માટે હું જાઉંધું. નાનાં, તું હયાંજ થોળજે, હું જલદી પાછો આઉંધું.

[જાયછે.

નાનાં—(તેની પછવાડે ન્યાહાકીને જોયા કરી) અરે ! મારા ભાઈને જોઈ મધજાઓ નાહશી ગયાછે અને તે તેઓની પુકે દોડ્યોછે. વહાલા ભાઈ, મારી બંદગી તુને કાંઈબી ઇજા કરવા વગર મારી સનમુખ પાછો લાવી ઉભો રાખશે. ખટલી, ઈમા ખટલી, જરાક હયાં આવતો, નાનાંને તારું કામ છે.

[ખટલી દાખલ થાયછે.

ખટલી—કેમ બાઈ, તમેતો દરીયે કીનારે જતાં હતાં તે ઉભાં કેમ રહી ગયાં ? મને તો નાજ કહયું કે મારે તંમારી સાથે આવુંજ નહીં ને તમેતો એખલાંજ જવા માંગતાં હતાં, તે હવે કેમ ?

નાનાં—ખટલી, પેસો વાજીત્રોનો અવાજ આવતો હતો તે તે સાંભળ્યો તો કે ?

ખટલી—હા બાઈ, હું નહીં કાંપ સાંભળું ? કારણ કે તે સાંભળતાં તો મારાં હૈયાં હરખાઈ ગયાં હતાં. પડોશનો મનજીભાઈ મુગારોડના દીકરા

ભુરાભાઈનાં ઉકર પીંડવાલાની બેઠેન સાથ આજે લગ્નછે તેનાં એતૈ વાળાં વાગેછે. લાંબો વખત થયો આ જોડું એક એક ઉપર પ્યારમાં પડ્યું હતું.

નાનાં—ખટલી, તુંબી કોઈ દહાડો પરણીતી કે?

ખટલી—ઓ ખોદાયજીરે! છોકરો તો કેહી બહુ ભોળી! તો બાઈ, આએ મારી કાળી સાડી ઉપરથીજ તમે નહીં એતતાં કે હું પરણીબી ચુકી અને રંડાઈને પરવારીબી ગઈ. મારો મરનાર જીવણો બહુ સારો ખાવીંદ હતો અને બેહેસ્તીને મરી ગયાને ૭ વરસ થઈ ગયાં.

નાનાં—તે મરી ગયો! ત્યારે એમ વર મરી ગયા પછી બૈરાંઓથી જીવી શકાય કે! ખટલી, શું વર મરી ગયા પછી બૈરી ઝુરી ઝુરીને મરી નહીં જાય કે?

ખટલી—ખોદાયજી વિધવાઓનાં હૈડાં સખત કરેછે અને બાઈને કહુંજે ખુદરતનો ભરમ બહુ છુપો હોયછે. અરે મરી શું જાય? કેટલીક વિધવાઓ તો પાછી પરણી નવા વર લાવી પાછી તરીમ તરાક થાયછે.

નાનાં—ખટલી, તું તારા ભાઈ સાથ પરણીતી કે?

ખટલી—તોખાહ! તોખાહ! અરે બાઈ એ શું બોલોય? કોઈ બીજા આગલ બોલશે તો મારીજ નાંખશે.

નાનાં—ત્યારે શું તેમ નહીં બને કે? ખટલી તું ખચિતજ જાણેછે કે એમ નહીં બને? જો ખટલી, કોઈ બીજાને પુછીને તારી બરાબર ખાતરી કરી આવજે કે ભાઈ સાથ પરણાય કે નહીં?

ખટલી—અરે બાઈ! કોઈને હું પુછવા જાઉંતો મનેબી ઘેલી કેડવે! તું તો બીચારી ખરેજ ઝોલીમાંના બાળકનાં જેવી નિંદાપછે.

નાનાં—વાર ત્યારે એટલુંતો ઠીકછે કે તે કાંઈ મારો સગો ભાઈ નથી.

ખટલી—હં બાઈ, હં! હું સમજી ગઈ. તમે પેલા કોઈ પારસી સાથ વાત કરતાં હતાં તેણે તમારું મન એમ પરણવા માટે ફેરવી નાંખ્યું. અરે! પણ તે કોણ જાણે કેવો હશે, કેવાં કરતુકયાલો હશે અને તમે એકદમ ફસી જશો તો બીચારાં તમારાં જેવાં ભોળાંતું શું થશે?



હું'મી તો ખરી કે બીજી વખતે તે હયાં આવે કે તેનો ઝાટકોજ કાઢડી નાખું. મુવા એવાં “કાળા મેંઢાં” આમે શહેરમાં ધોત્તાં ધોત્તાં થઇને ધણાં ફરેયજો.

નાજાં—(રડીને) ખટલી, તુને સત્તા શું કે મારા ભાઈને વાસ્તે તું આટલું બધું યુરં બોલેય? તેં મને ઘણીજ દુઃખી કીધીય. હું હવે કદીબી તારી સાથ બોલનાર નથી. (એકદમ ચુકણુ મરડી પડી) નહીં નહીં, ખટલી, મને માફ કર. મને કોટી કર, હું શું બોલુંય તે હું જાણતીજ નથી! હું મૂર્ખ છું—ઘણી મૂર્ખ છું—પણ કાંય નહીં તે મારી સાથ પરણે? કાંય ખટલી, તું મને જવાબ કાંય નહીં આપતી? ત્યારે તું મારી સાથ રસાઈ કે? ઝો! બોધાયજી!

[રડતી રડતી હલવે હલવે જાયછે.

ખટલી—મારી ગરીબ નિરદોષ શેઠાંણી! નકરં જાણે એક નિરદોષ બોક્કલયું! બોદા તેણીને આ ધાતકી દુન્યાનાં સઘલા ધાંદામાંથી બંધાવે!

[જાયછે. બીજી ગમંથી બેહેરાંમશાહ કેટલાક માણસો સાથ દાખલ થાયછે.

બેહેરાંમશાહ—જોયું! મારી યુક્તિ કેવી પાર પડી? નાદીરને આપણે દોડાવી કેવો આઘે કરી દીધો? આહો, હવે આપણે જલદીથી એ છોકરીને ઉઠાવી લેઈ જઈએ.

[જતા રહેછે અને અંદરથી નાજાંની મોટી ચી-ચયારીઓ સંભલાયછે તથા ગાડીના ખખડાટનો અવાજ આવેછે. ખટલી ગભરાતી દાખલ થાયછે.

ખટલી—એ હું શું જોઉંય? અરે મારી વાહલી શેઠાંણીને તે લોકો ઉંચકી લેઈ જાયય! અરે, ગાડીમાં નાંખેય! અરે, કોણ એવાં કરતુક કરતું હશે! ઝો બાપરે! કોઈ આપોરે! નાદીર, નાદીર, ઝો નાદીર!

[નાદીર ગભરાતમાં દાખલ થાયછે.

નાદીર—કેમ ખટલી શું છે? શું બન્યું? બોલ જલદી બોલ.

ખટલી—અરે નાદીર શેઠ! તેઓ તેણીને ઉપાડી લેઈ ગયા.

નાદીર—કોણ, કોણ? જલદી બોલ, મને તવલાવ ના.

ખટલી—મરેરે, હું શું જાણું? તે બીચારીને તેઓ ગાડીમાં ના-  
ખીને ગાડીતો દોડાવી ગયા.

નાદીર—કેમ જાણુએ?

ખટલી—(આંગલી બતાવી) ત્યાં—જમણી જાણુએ.

નાદીર—ખટલી, તું જલદીથી ઘેર જઈ મમાદને ધીરજ આપ.  
હું નાજાનો છુટકો કર્યા વગર કદીખી પાંચી ફરતાર નથી. મને લાસેકેકે  
પેલા ફૂકર્મી ફલીમામાનું આ કામછે. તે નાપાકે પોતાની નિચ મતલબ  
ને ખાતર આ નીરદોષ છોકરીને પોતાના પેલા મસલતાંયા બેહેરાંમશાહ  
પાસે પકડાવી મંગાવીછે, પણ તે ફૂકર્મી જ્યારે જાણુશે કે એનો તેની  
પોતાનીજ બેટી થાય ત્યારે તે પોતાનીજ ઉપર કેવો યુક્તી?

[દોડી જાયછે.

### અંક ચોથો—દેખાવ બીજો.

[ફલીમામાનાં જંગલામાં એક સુંદર આરડો. ફલી-  
મામા તથા બેહેરામશાહ વાત કરતા માલમ પડેછે.

ફલીમામા—લે બેહેરાંમશાહ, તું કહેય તેમ તારાં હેડાને મોટા  
ડંખ લાગવા દેઈ જે તલાવટથી તું મારે માટે આ માશુક શોધી લાવ્યો  
છે તે મેહેનતનાં બદલામાં તે ડંખનાં ચચરાટ ઉપર ઠંડક લગાડવા માટે  
આ સોનાની ધાતુનો મલમ તને એનાયત કરું છું. (પૈસાની ટેલી આપે  
છે) પણ તે આ દુમશયાવાલી પીડાઓ ક્યારે હયાંથી પતશે? નજદીક  
એક માસ થયો હવા ખાવાને મશે તેઓ ચોખ્ખા મને માથે પડ્યાછે  
અને હજી હયાંથી સસરતાંજ નથી. કહેજે પેલો ફૂકતો રસ્તમ બહુ માંડો  
સાળો ચાહ્યા કરેય અને તેને હવા ફેરબદલ કરવા તેઓ હયાં લાવ્યાંછે.  
તો એ તુંડા છોકરાનું જાણું ખરાબ થાય તે જલદી મરીખી નહીં જતો  
કે સદાની કાસર પતી જાય. હું કાંઈખી તાલતલાવટ કરી એ પીડાઓને  
હયાંથી દુર તો કરીશ, પણ તેટલા દિવસવેર એ ખુબસુરત છોકરીને આ-  
પણું જંગલામા સંતાડી રાખવાની તેં ખરાબર ગોઠવણુ તો કરીછે કે  
ની? વાઈ તું શું એમ કહેવા માંગેય કે પેલો નાપાક ફૂકતો નાદીર  
પણુ તેણીની ઉપર ફીદા થઈ ગયોછે?

બેહેરામશાહ—હા, હુંતો એમ ધાર્ય; અને એ વીટીનાં નંગ કેવાં તોફાની આરકસછે, તે જાણ્યા પછી હું ઇચ્છું કે તમે સાહેબ તમારી પૂર સંભાલમાં રહેતો ફીક.

ફલીમામા—ગરીબનાં બચ્ચાંને પ્યારની તે કેવી રમત હોય? આજ કાલનાં દુકતાઓ જોયા કેની? ખીચડીનાં ડુચા પેટમાં ખોસવાના શાશા, આખા ઘેરમાં વાંસ ફેરવેતો હાંદલું જડે નહીં અને મમાઇ મરે તે પ્યાર કરી મરેય !

[સોરામશાહ દાખલ થાયછે.

શોરામશાહ—ફરામરોઝ, તમે માંબબુ કે? પેલા નાદીરશાહ શેઠ, જેવણુ મારા મરનાર ભાઈનાં દીકરામાં ખપવાનો દાવો કરેછે તેવણુ પાછા ખડયા પગ ગાલીયા વેર લાવેય.

ફલીમામા—ભલા માણસ, ત્યારે એતું એકદમ કાટલું કહાડી નાંખેની. મુગા મુગા પોલીસનાં હાથમાં પકડાવી દેવો કે આલપાડવાલા જાણીતા મારવાડી સાહુકાર જેઠમલની ચોરી કરનાર તથા ખોટા સિંકકા બનાવનાર એ શખ્સછે.

શોરામશાહ—અરે ભાઈ, તેમ બનતું હોયતો આજવેર હું ખેત્રી રહું? તું ક્યાં મને નથી પીછાંણુતો? પણ શું કરું, ચોક્કસ ચીજો ડંખેછે, જે ડંખ કદાચ મનેજ ભારી પડે અને તેટલાં માટે ચુપકીદી મેં સુનાં જેવી ધારીછે.

ફલીમામા—અરે તમે શું કાંમ બાહર પડોય? એ મારવાડીનેજ આપણે અંત્રે બોલાવી મંગાવી તેના અસલી લુચ્ચા નોકરને પકડાવી આપીયે. હું આજને આજ એ સાહુકાર ઉપર તાર કરું.

[નોકર દાખલ થાયછે.

નોકર—શેઠ, કોઇ શેઠીયા બાહર આવેલાછે અને તમોને મલવા માટે આ કારડ આપ્યોછે.

[સોરામશાહને કારડ આપેછે.

સોરામશાહ—(કારડ વાંચીને) “ચાંદજીભાઈ ફરામજી ફરાકામાર, માહારાણીજીની વડી અદાલતનાં સોલીસીટર”. વળી એ કોણુ? વાર તેવ-ણુને મોટા હોલમાં ખેસાડ.

[ચાકર બીધે.

## અંક ચોથો—દેખાવ તરીંગો.

શિરાખશાહના બંગલાનો એક સુંદર ઓરડો. ચાંદજીભાઈ એકાએક અને શિરાખશાહ દાખલ થાયછે.

**ચાંદજીભાઈ**—શિરાખશાહ શેઠ, તમારા દીદાર જોઈ હું મગન થયો છું. એઅદબી નહીં હોય તો સાહેબને હું પુછું કે નાદીરશાહ દારાખશાહ દુમશીયા નામનો તમારા ભાઈનો એક છોકરો છે ની ? હું ઝોળપાડવાલા મારવાડી સાહુકારનો વકીલ થાઉં છું.

**શિરાખશાહ**—હો ! હો ! એસો, એસો ચાંદજીભાઈ શેઠ. માફ કરજો મેં તમોને ઝોળખ્યા નહીં. (એક હાથ, હાથમાં ડાળીને) વર્તમાન પત્રોમાં તમારી તારીખનાં મુખતો, તમારા બાહોશી લઈ લાપાણો, હું દરરોજ વાંચું છું અને દરરોજ ઉમેદ રાખતો હતો કે, ક્યારે તમારા દીદાર જોઉં અને ક્યારે તમારી સાથે મીત્રાચારી કરું ? પણ સુગર તે આરેહ-કતાલાનાં કે મારી આ બાહેશ આખરે આજે ન ધારેલી બર આવી. કાવજા, જલદી શેઠને વાસ્તે ચાલેતું કપ લાવ. ચાંદજીભાઈ શેઠ, તમે જે નાપાક દુકતાને વાસ્તે પુછોય કેની તે દુકતો મારા ભાઈના છોકરામાં ખપવા ભોગેય, પણ એવા ખરાબ છોકરાને લીધે અમારાં સારાં ખાનદાનને નાહિકતું નહાઈ લાગેય અને જેઠમલ મારવાડીના રૂખ્યાની ટૂંલીની એ નાપાક દુકતો જે ચોરી કરી લાગ્યોછે, તે માટે અમો હમણાજ વિચાર કરતા હતા કે એને જલદીથી પકડાવી કાયદાસર સજા કરાવીયે કે એવા દુષ્ટ છોકરાઓ ફરીથી એવું માહાપાપ કરતા અટકે.

**ચાંદજીભાઈ**—(અચરત થઈ) નહીં સાહેબ, તમે સાંભળીને અચરતથી થશો અને ખુશીથી થશો. કે મારાં કુલ મારવાડી જેઠમલ મરણુ પામ્યાછે અને પોતાના વસીયતનામામાં મને ફરમાવી ગયાછે કે તુરતજ મારે એ નાદીરને જાતે મળી તેની પાસ મંરનાર શેઠને નામે માફ માંગવી કે કેટલાંક વર્ષની વાત ઉપર ચોરીનો નાહિકનો વાંક તેની ઉપર મેલવામાં આવ્યો હતો. હિસાબ કહાડતાં પછી પછ પાછી મળી હતી અને નાદીર તદન બેચુનાહ હતો. મારાં મંરનાર કુલનો મરતી વખતનો હુકમ તથા વસીયતનામામાં જણાવેલો ફાસો તમારાં એ લગ્નિજને હું આપવા આવ્યો છું.

[એક નોકર ગભરાયેલો દાખલ થાયછે.

નોકર—સોરાબશાહ શેઠ, બદબખ્ત ! મોહકાણુ ! માહેતમ ! સિત-  
મ ! દોડો દોડો ! જલદી આવો ! તમારાં બદ તાણે માટે જલદીથી તૈયા-  
ર થાઓ !

શોરાબશાહ—શું ? શું છે ? જલદી બોલ.

નોકર—આ મદાનાં સુખી પેર ઉપર સાહેબ, હમણા જે માહેતમ  
વિત્યું છે તેથી આ ઘેરમાં સદા અ'ધાર' રહેશે. અરે, સોરાબશાહ શેઠ !  
ધણીજ માહેતમભરી ખબર સાંભળવાને તૈયાર થાઓ.

શોરાબશાહ—પણ નાપાક ચોર, જલદી બોલની. મને આંખમાં  
ચકરી આવે છે, જલદી બોલ.

નોકર—સાહેબ, તમારો બેટા રસ્તમજી—

શોરાબશાહ—(બહુ ધભરાઇ) મારો બેટા—મારો એક પુરો બેટા  
—દુ-યાંતો મારો ખરેખરો એખલો ચેરાગ ! અરે બોદા ! તેને શું બય-  
કર બન્યું ? શું મરણ પામ્યો ?

નોકર—નહીં સાહેબ—પણ નજદીક તેવી હાલતમાં છે. ઘોડા ઉપરથી  
પડી જઇ એક મોટા પથ્થર ઉપર એ કમનસિખ જવાન ઝીકાયો છે, જેથી  
તેનું માથું ફાટી ગયું છે અને તેને ડાળીમાં નાંખી છાં લાવવામાં આવે છે.  
મને આ ખબર તમોને જણાવવા માટે દોડતો હયાં મોકલાવ્યો છે.

શોરાબશાહ—(એકદમ ફીકકો પડી) અરે, લોભ ! અરે, લુચ્ચાઇ,  
ડોંગાઇ, કાવતરાં અને આપમતલબ ! આખેરસ તમોએ મને આવો બદ-  
લો લાવી આપ્યો છે. મેં જે દોલત ડગાઇથી મેળવી, મારા ભાઇનાં બચ્ચાં-  
ઓને તથા વિધવાને રડાવ્યાં, સેંકડો ઉંધાં અને ચત્તાં કર્યાં અને ચાર  
પૈસે સુખી થયો, તે મારા એકપુરા બેટાને સુખી હાલતમાં મેલી-જવા  
માટે. પણ ખુદરત મેં જેવું કીધું તેવુંજ હું પામું. મારી કરણીનાં  
ફળ હું હયાંજ જોઉં. ઓ રસ્તમ ! ઓ બેટા રસ્તમ ! તારાં ફરેસ્તાઇ  
મોહડાંમાંથી જે શિખામણનાં સખુનો નિકલ્યા હતા તે મેં જો માન્યા  
હતેતો આજે આવાં દુઃખમાં તો નહીં પડતે ? (એકદમ ચોંકી પણ શું  
હું હજી હયાંજ ! ચાલ ફરામરોઝ, જલદી ચાલ. હજીની કદાચ મારા  
પાપનો એવો પસ્તાવો કર્યા પછી બોદાતાલા મારી તરફ રહેમદીલી બતા-  
વી મારાં એકપુરાં ફરજંદને સલામત રાખશે.

[શોરાબશાહ, ફલીમામા અને નોકર જાય છે.]

**ચાંદજીભાઈ**—આખો કોઈ કરણી તેવી પાર ઉતરણીનાં ફળ આપવાનો દિવસ માલમ પડેછે. હું શું મતલબથી આવ્યો અને હયાં હું શું જોઉં છું? મારેનો હયાંજ થોળવું જોઈએ, કારણ કે કદાચ વધુ ભોષાળાં બાહર પડશે.

[આરણું જોસમાં દોકાય છે.]

**નાજાં**—(અંદરથી) હું મરી જઈશ! હું ખચિત્ત હયાં મરી જઈશ! અરે! કોઈ મને આ ઓરડામાંથી બાહર કહાડો. કોઈ મને મારી ઓરડીમાં મેલી આવો.

**ચાંદજીભાઈ**—વળી આ શું નંબો ચમત્કાર! એક અબળાંનો કોળ સાદ એ છે, પણ તેણી અતિ સંકટમાં હોય એવું તેણીનાં બોલવા ઉપરથી માલમ પડેછે. જે બે નેકનામી ભયાં નંંગા હમણાં હયાંથી ગયાછે તેઓમાંથી એકનાં આ કારસ્તાન માલમ પડેછે. બાઈ, તમે કોણુ છો? તમે હયાં ક્યાંથી આવ્યાં?

**નાજાં**—(અંદરથી) મને હયાં મારી મરજીની વિરૂધ ગાડીમાં નાંખી ઉપાડી લાવવામાં આવીછે.

**ચાંદજીભાઈ**—(ગુસ્સે થઈ) ઇંગ્રેજનાં રાજમાં પણ એવી બેઅર્થી કે? એ મારાથી કેમ શાંખી શખાય?

[જોસમાં લાત મારેછે, જેથી આરણું ઉધડી જાયછે અને એક સહ્યાવાળા કેદખાનામાં નાજાં માલમ પડેછે.]

**ચાંદજીભાઈ**—બાઈ, તમેને કોણે હયાં કેદ કર્યા? તે નાપાકો ક્યાં છે? મને જલદીથી જલુવો. પણ પેહેલાં તમે બાહર આવો.

**નાજાં**—આરણું બંધ છે અને મારાથી બાહર આવી શકાતું નથી.  
[ગાયછે; જુવો વધારો; ગાયણુ ૧૧ મું.]

**ચાંદજીભાઈ**—મહારાણીજીનાં ઇનસાફખાંતાનો હું એક અમલદાર કદીબી આ જોઈ થકું નહીં. બાઈ, જરાં થોભો. હું જલદીથી એક પોલીસ અમલદારને બોલાવી લાઉં છું અને જે માણસે આવું તાણુબી ભર્યું લયલીત કામ કર્યું છે તે ગમે એવો મોટો હશે તેને ઇનસાફનો સ્વાદ ચખાડ્યા વગર હું કદીબી જપીને ખેંચવા દેનાર નથી.

નાજાં—પણુ ભાઈ, તમે હયાંથી ગયા પછી કદાચ તેઓ આવી મને બીજે ઠેકાણે ઉઠાવી જશે. માટે મને મેલીને તમે ના જાઓ. અરે ! મારો ભાઈ જો હયાં હોયતો મને કેવી ધીરજ મળે ! મારી ગરીબ આંધળી મમાઈ શું વિચારતી હશે ? કદાચ તેણી મરણુ પણ પામી હશે.

ચાંદજીભાઈ—એક કાગળનાં કટકા ઉપર મને લખી આપો કે તમે સહીસલામત છો. લાપો, હું પોતે દોડતો તેઓને તે પોહોંચાડી ધીરજ આપી આવું.

નાજાં—સાચાસ ! આફરીન ! ખેદ ખાતર મારું આટલું કામ કરો. કંઈ નહીં મને હયાં એખલી મેલી જાઓ. મારી ઉપર બીજું સંકટ આવશે તેની કરીબી ફાંદર ના કરો પણ મારા વહાલા ભાઈ અને મારી આંધળી મમાઈને ધીરજની બહુ જરૂર છે. પણ કાગળનો કટકોજ ક્યાં છે ? (મેઉ શોધેછે, પણ પાતો નથી) અરે ! આવેલી ઉમેદમાં આ નિરજીવ ચીજથી કેવી નાસીપાસી !

[આસપાસ હાથ ફેરવતાં નાજાંને હાથે એકદમ એક ચાંપ દખાયછે, જેથી તુરત એક ખાતું ઉઘડી આવેછે અને તેમાંથી એકજ કાગળનો કટકો નિકળી આવેછે. એકદમ હરખમાં બંધીખાંનાને લાત મારી બાહર નિકળી આવી જમીન ઉપર ફસડાઈ પડી થોડા વખત પછી ઉઠેછે.]

નાજાં—(તે કાગળ હાથમાં લેઈ વાંચી હરખાઈ જઈ ચુકણુ મરડી આસમાન તરફ હાથ કરી) ઓ પાક પરમેશ્વર ! આખરે મારી ઉમેદ તું બર લાગ્યો ! આજનો દિવસ કરામતોથી ભરેલોછે. આ કાગળ શું ? મારો વહાલો નાદીર પોતાનાં માતાની લગ્નની સરટીફિકેટ માંગતો હતો તેજ મારા હાથમાં આવી ગઈછે ! ત્યારે સારાંને માટેજ હું હયાં આવેલીશું. મારી જીંદગીનો આજે સૌથી સરસ દીવસછે. મારાજ હાથે મારા વહાલા ભાઈની મુરાદ બર આવીછે. (ઝડપથી ઉડી ટેબળ આગળ જઈ થોડુંક લખીને) અરે મારા ભાઈ ! તું હયાં હોયતો તને કેવો હરખ ઉપજે !

ચાંદજીભાઈ—તમારા ભાઈનું નામ શું ?

નાજાં—નાદીર ! તે કાંઈ મારો ખરો ભાઈ નહીં થાય.

**ચાંદ જાભાઈ**—કોણ ? નાદીરશાહ, દારાબશાહ દુમશીયા ? અરે હું બી તેનેજ શોધવા આવ્યો છું, તેનું નિર્દોષપણું સાબેત કરવા આવ્યો છું, તેને થયેલી ગેરઘનસાક્ષીનો એક મરનાર માણસનો બદલો આપવા આવ્યો છું. હું જાઉં. તેને કેટલીયો હુંડી લાવી સઘલી પાંતીએ હું તેને હમણાજ સુખી કરું.

[ઝડપથી જાય છે.]

**નાજાં**—ખુદરત ! તારી નવાજેશ આને કેટલી બધી રેલછેલ ભરી છે ? જાણે મારે મગજ ખુલ્લું થઈ ગયું છે. જે પડેલો મારાં મગજ ઉપર પડેલો હતો તે આ ગભરાટ અને ખુશાલીથી એકદમ દુર થયો છે અને મારું ગાફેલપણું પરમેશ્વરની મેહેરખાનીથી એકદમ જાણે જતું રહ્યું છે. આહ ! નાદીર, નાદીર ! જો તું મને તારી મોહરદાર કરે તો હવે હું કાંઈ ગાફેલ મોહરદાર તરીકે ખપીશ નહીં. (ગાય છે; જીવો વધારો; ગાયણુ ૧૨ મું; ગાયન પુર થવા પછી) પણ કોઈનાં પગલાં સંભલાય છે. મારે છુપાઈ જવું જોઈએ, નહીં તો વળી જાલમીઓ મને છુટી જોઈ કોઈ નવા ગમખારગોદામાં લેઈ જશે. (નાજાં એક મોટી ખુરસી પછવાડે ભરાઈ જાય છે.)

[શોરાબશાહ અને ફલીમામા દાખલ થાય છે.]

**ફલીમામા**—હટ ! હટ ! શોરાબશાહ, ખાસ્તી ના રાખો. તમારો હસ્તમ સાજો થશે એવી મને દરેક ઉમેદ છે. હમણા તો હિંમત પકડી માયા બેઠું પેટું બીજું વાદળ છે તે ઉડે કરવાની યત્ન કરો.

**શોરાબશાહ**—અરે જાનમમાં ગયું વાદળ ! જસ ! મારો એકપુરો બેટો હસ્તમ સાજો થાય તો એ નાદીરને તેનું સઘલું આપી દેવાને હું તૈયાર છું.

**ફલીમામા**—આવા તમે હિયકારા કે ? (કપાળ ડોકી) મેં બી કોણની સાથ કામ પાડ્યું ! ભર દરીયે ફસાવી નાંખ્યો હું ! અરે ! તમારો પાસ પૈસા છે, વગ છે, સત્તા છે અને તમારો હરીફ તદ્દન જૂખડી બારંસ છે તો તેને કચડી નાંખતાં વાર શું ? જસ તમારી હિંમત મેં જોઈ (નાજાં હળવેથી ઉઠી નહાસી જવાની યત્ન કરે છે) આહ ! મારી અલબેલી, તુને મેલવવા માટે મેં આટલી બધી મેહેનત કરી છે અને ત્યારે તુને હું એમ કાંઈ જવા દેઈશ ? નહીં, નહીં.



શોરાબશાહ—(નાજાને જોઈ અચરત થઈને) શરમ પડજો ફરા-  
મરોઝ ! તમારા આવા કાળાંધાળાં કરવાનો શું આ વખત છે કે ? દુરા-  
ચરણપણું કરવાને શું આમ્મિ જગા છે કે ?

ફલીમામા—સાબાસરે મારા વાયજી કરનારા પાદરી સાહેબ ! કા-  
ચનાં ઘરમાં રહી પથરા ફેંકવાની અગાઉ પૂખ્ત વિચાર કરવો જોઈએ.

નાજા—અગરજો તારામાં માણસાઈ ખવાસ હોય, અગરજો તને  
ખોદાની લેશભારતી બીહીક હોય તો મને હયાંથી જવા દે.

ફલીમામા—અરે નહીંરે અલખેલી ! એમ કેમ અને ? તે વિચારજ  
મને દેવાનો બનાવી નાંખશે.

નાજા—નાદીર ! અરે નાદીર ! આવી વખતે તું ક્યાં છે ?

ફલીમામા—નાદીર ! એવા એક લુચ્ચા ભૂખે મરતા કંગાળ છોક-  
રાને માટે તું મને છોડી જવા માંગેછે કે ? માફ આગેબેહેસ્ત જેતું મ-  
કાન મેલી એવા એક કંગાળ ગુનેહગારનાં કોહડામાં જવા માંગે છે કે ?  
નહીં, નહીં, તેમ કદી બનનાર નથી. છાકરી, જાણુકે જે માણસનું તે  
હમણા નામ દીધું છે તે જે વખત જાય છે તેમાં પોલીસની ચોકીમાં પક-  
ડાયો પણ હશે. તેનાં કાળાં કર્તુકો ઇનસાફની અદાલતમાં સંઘળાં હવે  
ઉઘાડાં પડશે.

નાજા—નાપાક, હારેમન નિચ ખવાસના બદ દયાનતી શખ્સ !  
મારા ભણુ કરનારની પીઠ પાછળ ખોલેલા એવા હિંચકારા ખોલોયી મારી  
ઉપર કાંઈથી ખરાબ અસર થનાર નથી. હું ઇચ્છુ છું કે તે તને એનો  
ખરાબર સ્વાદ ચખાડવા મટે હયાં હાજર હોય.

[ઝડપથી નાદીર દાખલ થાય છે.

નાજા—(એકદમ નાદીરને વલગી પડી) નાદીર ! નાદીર !

શોરાબશાહ—(ચોંકીને) નાદીર !

નાદીર—હા, નાદીર. તમારા દરેક કાળાં કર્તુકો ઉઘાડાં પાડવા માટે  
સદા નાદીર તમો “કાળાં મેંઠાંઓ”ની પછવાડે લાગેલો હોય છે. ખુદરત  
પણુ તમોને કેવી ચિંકારતી હશે તે તમો પોતેજ એ ઊપરથી જોશો.

શોરાબશાહ—મારો એકપુરો ખેટો મરવા પડ્યો છે અને નાદીર  
તેજ કેકાણે આવી પુગોંછ એજ મને મારાં કર્તુકોની મોટી સજા છે.

ફૂલીમામા—(શોરાબશાહને) શું તમે ઘેલા થઈ ગયાય કે ? એમ શું આટો બાફી નાંખોય ? જરા હિંમત પકડો; સૌ સારું થશે. (નાદી-રતે) કેમ નાપાક ! એક લુચ્ચા ચોરને મારા ઘરમાં દાખલ થવાની જરૂર શું ? કાવલા, સોલા, દોલા, જઈને પોલીસનાં સિપાઈને બોલાવી લાવો.

[ચાંદજીભાઈ કેટલાક પોલીસ અમલદાર સાથે એક-દમ દાખલ થાયછે.

ચાંદજીભાઈ—હા સાહેબ, આ પોલીસ અમલદારો તમારી સન-મૂખ બરાબર વખતસરજ આવી પુગા છે.

ફૂલીમામા—લેવો ત્યારે આ નાપાકને પકડાને એકદમ ઉમરખા-ડીની ચોક્કીમાં લેઈ જાઓ.

ચાંદજીભાઈ—નહીં સાહેબ ! તેઓ તો આપ સાહેબની જનાબમાં આપ સાહેબને પકડી જવા માટે ખીરાબ્યા છે.

ફૂલીમામા—શું મને ?

ચાંદજીભાઈ—હા, તમોને. એટલા બધા અચરત ના થાવો. ફરા-મરોઝ ઉરફે ફૂલીમામા તથા શોરાબશાહ મંચેરશાહ દુમશીયા, તમારી ઉપર આ જવાન ગ્રહસ્થ નાદીરશાહ દારાબશાહ દુમશીયાની મિલકત કાયદા વિરૂધ્ધ ઉચાપત કરવાનો માહરાણીજીના એક સુલેહના અમલદાર તરીકે તથા તેજ નામદારની હાઇ કોર્ટના એક સોલ્ડીયીટર તરીકે હું અન્યાય મેલુદ્ધું અને ફરામરોઝ ઉરફે ફૂલીમામા તમારી ઉપર તો એક ખીજો વધારે મોટો અન્યાય છે, જે વિષે તમોને પછી જણાવવામાં આવશે.

શોરાબશાહ—શું ? તું આવું બોલેય તેની પુરવારી શું ?

ચાંદજીભાઈ—પુરવારી ! લેવો આ રહી. આ ઘરમાં જે છોકરીને ઉઠાવી લાવવામાં આવી હતી, તેણીને હાથે અકસ્માતે એક ચાંપ ઉ-ધડી તેમાંથી એક કાગલ નિકળ્યુંછે અને તે મરનાર દારાબશાહના ખીરા-બં સાથનાં લગ્નની સહી સાખ સાથની મરટીફીકેટછે. આ રહી તે.

[સોરાબશાહ બેભાન જેવી હાલતમાં ઉભો રહી જાયછે.

નાજાં—(હરખાતી) નાદીર, તે મેં શોધી કહાડી.

નાદીર—વાહાલી નાજાં, આ હેશાંન કદી ભુલાશે નહીં. મારા ખી-તાનાં મરણબાદ આજનાં જેવા પુશાહી ભર્યો દિવસ મેં કદીખી યુજ્યો.

નથી. (પોતાની છાતી આગલથી પોતાની માતાની સખી ખેંચી કહાડી) વહાલી માતા!, ખંતથી અને આ વફાદાર છોકરીની મેહેનત તથા પરમેશ્વરની કૃપાથી તારા મરણ બાદ એક મુદત રહીનેથી તારા લલા નામ ઉપર આ કૂકર્મીઓએ જે કલંક લગાડ્યો હતો તે મેં ઘોષ નાંખ્યો છે અને દુન્યાને ખાતરી કરી આપી છે કે તું મારી વહાલી માતા મારા મરનાર પીતા દારાબશાહની પરણેતર હકદાર ધણીઆણી હતી. હું મગર-રીથી આજે કહી શકું છું કે તે મારા ખરા પીતાનું મકાન હોવાથી હું પોતે તેનો હકદાર વારસ છું. પણ બોલ નાગ્રાં, (ફલીમામા તરફ આંગલી કરી) આ નાપાક કુતરાએ તારી ઉપર હાથ લગાડવાની—

[કેટલાંક નોકરો એક મોટી ખુરસી ઉપર રસ્ત-  
મને સૂરત હાલતમાં ઉંચકી લાવે છે, તેનાં  
માથા ઉપર પાઘાઓ બાંધેલા છે, તેના હાથ  
ઝાળીમાં છે; તેની માતા જરબાનું તેની પાછલ  
રડતી આવે છે; ખુરસી વચમાં મેલવામાં આવે છે.

**શારાબશાહ**—ઓ બેટા! બેટા! કરણી તેવી પાર ઉતરણીની  
જાણીતી કહેવત મારા બાપમાં આજે બોલે બોલ ખરી પડી છે.

**રૂસતમ**—બાવાજી, ધીરજ પકડો. મારી કાકી મને આજે યાદ  
આવે છે. તેણીનો મરતી વખતનો દેખાવ જાણે હમણા પણ આવી પુગે  
છે. તે વખત મેં જે કહ્યું હતું તે તમારે માન્યું હતે તો કેવું સાઈ? પણ  
આજે કોણ નાદોર કે? બાવાજી, હજીથી તમે એના હાલ તરફ  
દયા કરો. હવે તમારું કોણ ખાનારું રહેશે. જેને માટે આ સધલું ત-  
મેએ કર્યું છે તેતો જાય છે. માતાજી, કાવસની સાથ નાદોરને પણ આ-  
જથી તમારા બેટા તરફે ગણુજો. બાઈ નાદોર, (નાદોર જલદી આવી  
વાંકો વલી તેને કોટી કરે છે) તેં મને બરાબર પીછાડ્યો નહીં, પણ હું  
મુવા પછી મારા માત પીતા તરફથી તું બરાબર જાણુશે કે તારે માટે  
મેં કેવી લડત ચલાવી છે, મારા બાપ મામાને કેવો કોઈ ખેંચી લીધો છે.  
કદાચ ખુદરતે તુને પાંચો તારો હક અપાવવા માટેજ મારી ઉપર આ વિ-  
ધન નાંખ્યું હશે. પરમેશ્વરની મરજીને હું શરણ થાઉં છું, પણ મને  
ધીરજ છે કે તારો બાપીકો હક આપવા માટે તું આજે હયાં હાજર  
અને સલામત છે.

**નાદીર**—ભાઈ રસ્તમ, જે મેં ત્યારપછી વિગતો મેલવીછે, તે ઉપરથી મને માલમ પડ્યુંછે કે મેં તને નાહુકની ગેરઘનસાફી કરી હતી, તે માટે હું માફ માંગુ છું. કદાચ હજીથી પરમેશ્વર આપણુ એકત્રે સુખી કરશે.

**ચોરાબશાહ**—નાદીર, ખુદરને મને જે આજે ફટકા માર્યોછે તેનાં ચત્વરાત પછી હું હવે વધુવાર જીવી શકનાર નથી, પણ તે અગાઉ હું તારી પાસે માફ માંગુ છું, મારા પાપનો પસતાવો કરું છું અને તું તથા તારો નાનો ભાઈ કાવસ તમારા આપની મિલકતનાં હકદાર વારસ તરીકે તેની સઘણી મિલકત અને અસ્કયામત સુખચેનમાં ભોગવો.

**નાદીર**—કાકીજી અને કાકાજી, આજનાં આ ગંભીર પ્રસંગે હું બીજી સઘણી બાબત બુલી ગયો છું. પરમેશ્વર કરશે તો મારો આ હેતવ તો ભાઈ રસ્તમ સલામત રહી આપણે સઘણાં સાથે સુખચેનમાં આપણો બાકીનો જન્મારો કહાડીશું.

**રસ્તમ**—(નાજ તરફ આંગળી કરી) પણ માતાજી, આમ્મે છોકરી કોણ ?

**ફલીમામા**—એતો મારી નવી મોહરદાર. થોડા દિવસમાં તારી મામી થવાની, કારણ કે આમ્મે સઘણું બન્યા પછી મેં બી ડેડાવ કર્યોછે કે હું બી એની સાથે પરણી જઈ સુખચેનમાં એકાંતવાસ મારા દહાડા ગુજારીશ.

**નાદીર**—એ કરીણ શખ્સ! તું શું બોલેછે તેનો તને કાંઈ ખ્યાલ છે? આ નિરદોશ છોડી કોઈ નહીં, પણ તારી પોતાનીજ બેટી છે. (ફલીમામા સાવધ થઈ જાયછે) જે નિરદોશ આરતને ખોટા ભર-સાઓ આપીને તેણીની હમેલદાર હાલતમાં તેં તેણીને છોડી દીધી હતી, તેણીનું આ કુમલુ બાળકછે, અને જે મીત્રને તું એવફ્રા થયો હતો, જેની મોહરદાર તેં છીનવી લીધી હતી, જેનો ઉપર વધુ કિન્ના લેવા માટે ઘનસાફીની ચુંગાલમાં ફસાવતાં તેં તેને ઠાર કરાવ્યો હતો, તેણેજ તેણીને પાલીપોલીને મોટી કરીછે.

**ફલીમામા**—હું! હું! અ—આ (ધ્રેલો થઈ જાયછે અને તેવા ચાલા કરેછે.)

**મધ્યમાં—**“કરણી તેવી પાર ઉતરણી” આજે નજરે નજર નોંધાયે છીયે.

**નાજાં—**ગમે તોપણ એવણ મારા પીતાછે અને તેટલાં માટે આ દુઃખ ભરી વાત હવે છોડી દેવી નોંધાયે.

**નાદીર—**પણ આ ગંભીર બાબદ છોડી દઇયે તેની અગાઉ એક ફરજ મારે બળવવીછે અને તે એકે જે છોડીએ મારા મનની સદાની ઉમેદ પાર પાડી આપી, જેણી મારી કંગાલ છેલ્લી જીંદગીમાં મારો મોટો દિવાસો હતો, તેણીને આજે મારી મોહરદાર તરીકે લેવાને હું ઉમેદ રાખું છું. કાકીજી, નાજાંનાં કમનસિય પીતાની હાલની કંગાલ હાલતને લીધે તેણીના વાલી તરીકે તમારી એ બાબદમાં હું મંજુરીયાત માંગું છું.

**ગુલબાનું—**ખેટા તે મંજુરીયાત હું મોટી ખુશી સાથે આપું છું. નાજાંને તારા કરતાં વધુ લાયક ખાવાંદ મલનાર નથી, અને જે ગેરઘન-સાક્ષી અમેએ તને કરીછે, તેનાં બદલામાં આવું એક ગોઠેર અમે તને એનાયત કરીયે છીયે.

**રૂસતમ—**આજનો દિવસ કદાચ મારો છેલ્લોગી હોય, તોપણ મારી જીંદગીમાં તે ખુશી ખુશાલી ભર્યોછે.

**નાદીર—**પરમેશ્વર કરશે તો તું પણ અમારાં સુખમાં ભાગ લેવા પાછો કૌવતમંદ થશે.

**રૂસતમ—**નહીં, નહીં, તેવાં ચીનદ માલમ પડતાં નથી. (એકદમ માથું નાખી) બાવાજી—માતાજી—મને પકડો, જલદી મને કોટી કરો (ગુલબાનું તથા સોરાબશાહ તેને વલગી પડેછે). નાદીર, પીતરાઇ નાદીર, હું જાઉં, પણ મારા માતપીતાને તું માફ કરશે એવી મરતી વખતની મારી ઉમેદ છે. બાવાજી, માયજી, મારા કમનસીબ મામાના આ જીવતાં જીવત દાખલા ઉપરથી ધડો લેજો, અને તમારા બાકીના દીવંશોમાં મારા મરનાર કાકાના કુટુંબને થયલાં ગેરઘનશાફનો તમારેથી બને એટલો બદલો આપજો. માફ કરજો મારાં કમનસીબ માતપીતા, માફ કરજો મારા પીતરાઇ ભાઇઓ, અજલ નજદીક આવી પુગીછે, પરમેશ્વરની દર-ગાહમાં હું જાવું છું, જાવું, નાદીર—કાવસ—પીતાજી—ખોદા—મરનાર કાકાજી અને તેવણની પીરોળ મારી સનમુખ સાંમે આવી ટગર ટગર

જોયછે. બાવાજી, કાકા તમોને ડોલા ધુરકેય, કાકી મને હસેય—નહીં, નહીં, હવે કાકા મને દીલાસો આપેય—ફરેસતાઝી મારી આસપાસ ફરેય—મને બીજા કાંઈ સુજ પડતું નથી—ઉલા રહેવો કાકાજી, કાકીજી, જરાક થોભો—હુબી તમારી સાથે આવુંય—જવુંય—બાવાજી, માયજી જવુંય—નાદીર, તારાં માનપીતા મને બોકી લેય—સલામ—બસ થઈ ચુકું.

[ડોલા બંધ કરી દેછે અને જીવ જતો રહેલો ખુલ્લો દેખઈ આવેછે.

શાહોરાબશાહ—બસ થઈ ચુકું, અજલ આવી ચુકી, ચેરાગ ગયો. “કરણી તેવી પાર ઉતરણી” એ કહેવત મને વારંવાર યાદ દેવડાવવા માં આવી હતી, પણ આજના જેવા ગમખાર સદા વીશરાવી નહીં શકાય એવો અનુભવ મને કદી મલ્યો નહતો. પરંતુ પૈસો પચતો નથી, ભાઈ ભાણેજીને રડાવવામાં પરમેશ્વર આપણને સુખી કરતો નથી ! દારાબશાહનાં મરણ અગાઉ મારું કુટુંબ કેટલું સુખી હતું ? બદખ્શત મારાં કે નીચ બશલત બતાવી મારા ભાઈના હકદાર કુટુંબનો હક લુટી, મારા એકપુરા બેટાનો જાન ખોહા આજે હું આવે ફેળે આવી પુગોછું. બલયું હવે મારું જીવવાનું ! પણ સુવા પછી મારો કેવો યાગ થશે, ક્યાં ઉંડા દોજખના ગારમાં હું પડીશ તેનો વીચાર મને વધારે ગભરાવેછે. ફક્તીમામા મારા કરતાં વધારે નસીબવાલોછે. હું જીવીશ તથાંવેર હું દરરોજ મારાં કરતુકોનાં ડંખથી, પરમેશ્વરની દરગાહમાં મને યનારી શ-જાથી, હું દીવસ અને રાત કંગાલીયતમાં ગુજરીશ. મારી બાયડીનો એ ભાઈ પોતાના આ ઘેલાપણાની હાલતમાં એવી કાંઈથી ધાસતીથી નીરાલો રહેશે. એવી જાંદગી શું કામની ? ખોદા મારું મોહાત જલદી લાવ ! પણ નહીં. તે દરગાહમાં મારી ઉપર જે વધારે શીતમ ગુજરશે તેના કરતાં આ દુન્યામાં જીવવું ભયું. પણ અરે ! આ ખરેખરી પાપી પણ ફીલસુફ અને નીતીમાનમા ખપતી દુન્યાં મને દરરોજ તુપી ખાશે, બાહુરથી ઘેતા ઘાતા દેખાતાં “કાળાં મેંઢાં” મારી ઉપર ચુકશે, સઘલે દેકાણેથી હું ધીકકાર અને ફીતકારમાં આવી જવશ તે મારાથી કેમ સંખાઈ શકશે ? નહીં, એવું જીવતર બલયું ! તે કરતાં આપઘાત કરી તે કીરતારને મારો પરાણ બહેલો પરવડે. મારા ફરેસનાઈ બસલ-તનાં આ બેટાની સાથેજ હું જાઉં કે તે બેટા મને પોતાની નેકીના પ-

મરાટથી પરમેશ્વરની દરગાહમાં મારા વકીલ તરીકે ઉભો રહે. (પોતાના ગળવામાંથી એક મોટી છરી કઢાડી ગલામાં મારવા જાયછે, પણ એકદમ અચકી પડી) નહીં, નહીં. મરવા નહીં ગમતું. દોઝખનાં સંકત નહીં ખમાશે. મેં કીધુંછે તે મારે ખમવું જોઈયે. મારાં કીધેલાં મનેજ ભોગવવાં જોઈયે. પરમેશ્વર મારી ઉપરથી બીજને ઘડો આપવા માંગતો હશે અને એવો ઘડો જો બીજને આજે નહીં લીધે તો તેઓનાં ખરે-ખરા બદખખત. પછર પાહડ જેવો એકપુરો બેટો ગયો ! બેટા વગરનું જીવતર શું કામનું ? (માથું નાખી રહેછે.)

[સઘલાઓ ગમગીનીનું ગાયણ ગાયછે; જીવો વધારે; ગાયણ ૧૩ મું.

[ગાયણ પુરં થયા પછી પડદો હલવે હલવે પડેછે.



## વધારો. ગાયન ૧ લું.

ધીરજ (જીવો પાનું ૧૦ મું.)

જાગિયા--મરેઠી સાખી.

(હું જગદીશા દીન દયાળા નમિતે તવ ચરણાલા—એ રાહ.)

ધીરજ રાખો મારાં વહાલાં—ના રડશે તમ ખાલી,  
કાકાએ તળિયાં તમને—પણ નહિ તજશે જગવાલી;  
હાથો તે ઝાલી—કરશે પાર સાથ ચાલી. ૧

ધૂજિશ નહિ હું જન આપવા—પ્રીય તમારે સારું;  
સીવી સાંધી કટ કરીને—પોપણ કરિશ તમારું;  
નેનોમાં રાખી—હુખ સર્વે વિસરી નાખી. ૨

લૂટયા જેણે હકો તમારા—તેનું રૂડું ચલાવે,  
નેક ધદાયતથી એ સાહુબ—તેને તમે નિવાવે;  
એમ નમી કહેવો—આફત ધીરજથી રહેવો. ૩

## ગાયન ૨ જું.

રસતમ (જીવો પાનું ૧૩ મું.)

ભૈરવી--ગરખી.

કેં દયા કરોરે દયા કરો—રે કાં આવાજી ફર ઠરો;  
રખના ડરથી તો જરા ડરો. ૧

મુજ કાકાના બેટા જેઓ—મારેછે હાય મદા તેઓ;  
નાહક હક ના લૂટી લેઓ. ૨

ધન છતે ધાન્યને ધામ વના—દિવસો કાલેછે બહુ દુખના;  
પોકાર સુણો કોમળ મુખના. ૩

તમ દ્રવ્ય જમાવો મજ કાજે—હું કાળ મરિશ કે કમુ આજે;  
કે મ્હા હુખ મુજ તનમાં ગાજે. ૪



શું ખોદ નથી તમને રખતો—રે ત્યાગ કરો બૂરી ઢબનો;  
આપો આપો ના કૂર બનો.

૫

## ગાયન ૩ જું.

સીપાહો (જીવો પાનું ૨૨ મું.)

યમન કટ્યાણુ--૫૬.

(ધીરા યાગ્યા વીરા વહાલા—એ રાહ.)

સહુ સિપાઈયો—ચાલો ચાલો ચટપટ છોટો ખટપટ આંછે ભારી;  
સહુ સિપાઈયો—ચોર ગયોછે—ગૂમ થયોછે—નજર ચુકાવી સારી. ૧

૧ લો—મેં તેને દીઠો બતો,

૨ જો—પણ ક્યાંછે તે નહિ પાતો;

૧ લો—જ નહિતો ખાશે લાટો,

૨ જો—જ જ મર આજરો. ૨

૩ જો—મેં તેને સ્વપને જોયો,

૩ જો—તે મુજને દેખી રાયો;

૪ થો—ત્યારે તેણે કાં ખોયો,

૧-૨-૩ જો—ધન તારી હુશિયારી. ૩

સઘલા—ચાલો લડતાં નહિ વળશે,

સઘલા—એમ ચોરતો નહિ મળશે;

સઘલા—ચાલો ઝટ મહેનત ફળશે,

સઘલા—છોટો જુદ દિશિયારી. ૪

## ગાયન ૪ થું.

(રાહ ઇગરેલ—ખાની કંડી સોંગ.)

નાજાં (જીવો પાનું ૨૬ મું.)

હું જોઈ અજળ થઈ અતિ,

કાં ઝાડને ન છે ગતિ.

કાં દિધી મનુષને મતિ,  
કરવા મરદારો ખતિ.

(કોરસ) રે જગત જુગત સત નહિ,  
છે કુલ કુદરત જુઠ સહિ.  
જે રખ મગજ અકલ કહિ,  
તે મહુ સમજ અસત રહિ.

૧

નહિ સિંગડે દિધે ખર.  
ન ઉડે મનુષ લવા પર,  
ન રહે કાંય સહુ અમર,  
ન કપૂ જોષયે કખર.

૨

(કોરસ) રે જગત જુગત સત નહિ.  
છે કુલ કુદરત જુઠ સહિ,  
જે રખ મગજ અકલ કહિ,  
તે સહુ સમજ અસત રહિ.

## ગાયન પ મું

નાજાં (જીવો પાનું ૩૦ મું.)

(રાહ ઇંગરેજ—સુલતાન પોલકા.)

ચાલ ચાલ ચાંદા દૂર—જા નીકળ પેરી મારા;  
કાળ કાળ તું છે ફૂર—નહિ દેખું ચાળા તારા.

૧

ન્હાનો મોટો થઇ ઝમકી—લલચાવે લોકો બોલાં;  
માનું નહિ તારી ધમકી—જા જા ઠગ કુતરાં કોલાં.

૨

આવ આવ બેન—ન્હાલી પોપટ બેન,  
તું છે પ્યારી—સત્યે મારી—દેખીને સીતળ છે નેન;  
સુઃખ દુઃખ વાત—કરિયે સંતઘ સાથ,  
જો જો પેલો—ચાંદો ઘેલો—ધરશે તારો હાથ હાથ.

૩

## ગાયન ૬ થું

ફલીમામા (જીવો પાનું ૩૩ મું.)

(રાહ હંમેચ—રતઈ મેઝમ હંજ માઈ નેમ—એ રાહ.)

થું અજબ જમાનો આયો—કે જવાન થયા શાણા,  
થઈ તડમતડાક બિરાજે—જાણે મોતી દાણા;  
મોટી મોટી કરી વાતો—જાણે રૂડા રાણા,  
દિનનાછે મોટા દરિયા—પણ ખીશાના કાણા.

(કોરમ) જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,  
ખાલી ખોખાંઓ ખખડે;  
ખોટાં ડોલ કરી રખડે;  
જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,  
કોરા વાગાએ કકડે,  
ઘરમાં પરણી ફફડે.

૧

જો સાઈ કદમને છેટે—કદિ જતું હોય ભાઈ,  
તો અગી દરામવે દેખી—પગ જાએ ફમડાઈ;  
નાચુક નારોની માફક—ચાલેછે મચકાઈ,  
રાતે તો આળા જોઈ—ભડકેછે ગભરાઈ.

(કોરસ) જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,  
ખાલી ખોખાંઓ ખખડે;  
ખોટાં ડોલ કરી રખડે;  
જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,  
કોરા વાગાએ કકડે,  
ઘરમાં પરણી ફફડે.

૨

ત્રિસ રૂપિયા કમાઈ લાવા—દસનાં તો ખૂટ લિયે,  
વળિ હંડાં બરફ વિના તો—પાણી નહિ કબૂ પિયે;  
પોતાની ફરજ ન જાણી—બીજાંને શીખ દિયે,  
રે સુણી લિયો નાદાનો—પાખંડો નિત તજિયે.

(કોરસ) જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,  
ખાલી ખોખાંઓ ખખડે;  
ખોટાં ડોલ કરી રખડે;  
જૂઠા કેં અકડે—જૂઠા કેં અકડે,  
કોરા વાગાએ કકડે,  
ઘરમાં પરણી ફફડે.

૩

## ગાયન ૭ મું.

નોટ બનાવનારાઓ (જીવો પાનું ૪૧ મું.)

રાહ ઈગરેલ—નહિ મુજસમ કોઈ અવગેસા.—એ રાહ.

પીએ કોઈ બસ હહેરમાં,

પીએ કોઈ ખુશ હહેરમાં;

પીએ મુદદાઓ જવાન થવા,

પીએ થાક્યો થાકો તજવા.

પીએ બીમાર સમાન દવા;

સુણુ ગુણુએ દારમાં થણા.

૧

પીએ જાગૃત કુંગ લાગવા,

પીએ નિંદ્રાળૂ જાગવા;

પીએ કોઈ દૂવા ચલાઈ,

પીએ સરદીથી અકસાઈ,

પીએ જેણે ભુખ નહિ ભાઈ;

સુણુ ગુણુએ દારમાં થણા.

૨

પીએ કોઈ ગમ ટાળવા,

પીએ કોઈ મૂંઠ વાળવા;

પીએ જો ગ્લાસ તોજ સાર,

પીએ બે તો સમજ્યા વાર.

પીએ બહુ તે કરશે કર;

સુણુ ગુણુએ દારમાં થણા.

૩

## ગાયન ૮ મું.

બેહોરામશાહ (જીવો પાનું ૪૩ મું.)

ખમાય--દાદરો.

(કોઈ લટકે મટકે ચલત મેહન આવે—એ રાહ.)

બલા દિઠા ગરિય ઘરે મદગુણુ બહુ ભાઈ—સવાઈ;

ધનપતિને ધામ રહ્યા દુઃગુણુ સમાઈ.

૧

ગરિય નેક દ્યાનતે કરે મદા કમાઈ;	
મોટા કૈં બહીમાં રહે નિત લપટાઈ.	૨
ગરિય કરજ અદા કરે દુખથી અકળાઈ;	
મોટા કૈં ગરીબના લુટે હક મલકાઈ.	૩
ગરિય સદા ભજન કરે રખતા ગુણુ ગાઈ;	
મોટા કૈં મરે દ્રવ્ય કાળે પછડાઈ.	૪

## ગાયન ૯ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૪૫ મું.)

જંગલો -૫૬.

(ભવ ભય હર મંગલ મય પાવકો મળા—એ રાહ.)

જો જો માળી પુલ વિલુવા તુ દે મને;	
હાથો જોડી અરજ હું કરું તને.	૧
સુંદર આ બાગ જોઈ આંખ નહિ ઠરે,	
હાથો તો તોડવાજ તરફડે ખરે,	
નાખતો સુગંધતણી આશમાં ફરે;	
લીલું—પીલું—નીલું,	
સહુ જોઈ—સુધ જોઈ—વળિ રોઈ—દિલ દુખી બને.	૨
આજતો સવાર ટાંકણે સહુ ફલો,	
રડતાં બીંબાઈ ગયાં આંસુથી ગુલો,	
વિન દેખે મુજને મુંઝાય યુલ યુલો;	
માળી—વાલી—ખાલી.	
ના હઠ કર-શિશ પગ પર-ધરિ જગધર-વરિશ તનમને.	૩
લાલી ચોરો મુજ ગાજની ગુલાબે,	
તરગેશે નેન લુટ્યાં જો પડિ ખાબે,	
એ બેને કર સજ તુ ઝટ તે બાબે;	
કાપો—શ્રાપો—આપો,	
દમ અકડી—ઝટ પકડી—મહુ જકડી—રગડજો તને.	૪

## ગાયન ૧૦ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૪૭ મું.)

અરહંસ-ગરબી.

(સરસ સચ્ચ સણગાર સિધારંગા.—એ રાહ.)

પતિવણુ જગમાં જિવતર ખોટું;	
જૂઠો સહુ આધારરે.—	૧
પશુ પક્ષી સહુ જિવજ'તોનાં—જોડાં કરી આપારરે;	
જગત વસાવો સકલ જોડથી—રાજીછે કરતારરે.	૨
જપ્તાં દેખું ત્યાં પ્રેમ ગાડથી—બાંધ્યાંછે નરનારરે;	
નેમ એજ રખતી ન હોત તો—જોડ ન કરતે ત્યારરે.	૩
જિવતી શું પણુ નજિવ ચીજમાં—જોડાંતોછે પ્યારરે;	
જેમ જડત વણુ રતન ન શોભે—હાથા વણુ હથિયાર રે.	૪

## ગાયન ૧૧ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૫૫ મું.)

કાફી-હુમરી.

(ધીમહારા દરદર તુમ દરના.—એ રાહ.)

જનમી શું આ જગમાં—દીવાની,	
દુખના ઢગમાં—પડી પડી નિત રડિ રડિ મરવા,	
રે હો ખુદા શું હું બંદિખાને;	
નિત નિત રડિયા કરું—ડરથી ડરું—તફડી મરું.	૧
આવો આવો બહાલા ભાઈ—મારી મદદે તું;	
નહિ તો જિવપર આવી માયું—પટકી નાખિશ હું.	૨

## ગાયન ૧૨ મું.

નાજાં (જીવો પાનું ૫૭ મું.)

ભૈરવી--૫૬.

(મોરલી ખાજ રે—એ રાહ.)

- શુકર કરં હું લાખ લાખ નિત તારા હો જગવાલી;  
માનું તારાં હુકમ જિગરથી નેક ચાલ હું ચાલીરે. ૧
- તમ વણ ખાલિક એ જગ માલિક કુલ દુનિયાછે ખાલી;  
જ્યાં દેખું ત્યાં તમ ઝમકોછો સકલ જગતને પાલીરે. ૨
- દુખિયારીનાં દુખને હરવા ટાલીછે જાંનલી;  
સુખનો સૂરજ તમે ઉગાર્યો કાપી દુખ નિશ કાલીરે. ૩
- ખંદીખાને રડતાં રડતાં ફેલી આંખે લાલી;  
પાર ઉતારી તે દુખથી તે—મુજ હાથેને ઝાલીરે. ૪

## ગાયન ૧૩ મું.

સઘલાઓ (જીવો પાનું ૬૩ મું)

રાહ ઇગરેજ—ગલોરી ગલોરી એખીસીનિયા.

- નેક ખસલત માનવી,  
નિત્ય સુખસમ જાનવી,  
પાપ ખટપટ માનવી,  
લેતો ના તું માથે. ૧
- મુખ પરધન ખાધને,  
પાપ ગુણ નિત ગાધને,  
સાચ પરદુખ ચ્હાધને,  
જશે ખાલી હાથે. ૨
- ફિક્ક કર બદબોજની,  
સત્ય સદગુણ ખોજની,  
માન ચરજ ફિરોજની,  
લેજે નેકી સાથે. ૩

